

БИБЛИОТЕКА

адреса

Књига 29

© права за српски језик
ИП „Адреса”, Нови Сад, 2018

Није дозвољено репродуковање овог дела ни у деловима
ни у целини на било који начин. Свако репродуковање без
одобрења издавача биће санкционисано на основу
Закона о ауторском праву Републике Србије

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

821.163.41-4

ЗИВЛАК, Јован, 1947–

Из Скитије : Записи и белешке / Јован Зивлак.
– 1. изд. – Нови Сад : Адреса, 2018 (Нови Сад : Арт-принт). –
190 стр. ; 17 см. – (Библиотека Адреса ; књ. 29)

ISBN 978-86-80268-21-7

COBISS.SR-ID 327553543

ЈОВАН ЗИВЛАК

ИЗ СКИТИЈЕ

Записи и белешке

АДРЕСА / НОВИ САД

Сећање је жанр. Већ по самој природи језика оно се трансформише између напетости означитеља и означеног. Још као младић био сам уверен да приповедач кривотвори. Није ми било јасно како је могуће располагати са толико чињеница, осим ако ни-су производ дара кривотворитеља. Посебно ме је збуњивало што приповедач верује да је у тренутку догађаја могао знати оно што је по свему могло бити накнадно сазнање.

У овим записима догађаји су у великој мери преобликовани без намере да се фалсификује, али са последицама које могу бити у складу са поимањем извесне врсте истине, али без доказа да је догађај приказан онаквим каквим је могао бити у прошлости.

Оно што ме је највише мотивисало у писању је читање извесне карактерологије оног што сам могао живети, као слика неуротичних удара које сам видео у сликама различитих људи и повлашћених заједница које су то време стварале.

Појединац има право на осетљивост, у евоцирању својства појединачног и друштвеног насиља, у препознавање образаца патологије који су порицали и сапињали сваку осетљиву душу, да би што уверљивије приказао трансфере лојалности формама дисциплинизације које су из хоризонта друштва добиле снагу у вољи појединца.

* * *

Прича о детињству, о уметнику у младости је конструкција. Не сведочи детињство, већ зрела особа. То захтева *реконструкцију*, успостављање веза, генезу, културу, посредовање језика, жанра. Постоји неколико исхода, тек, између осталих, или ће се детињство разорити помоћу концепата, или ће лажно оживети у телу књижевности, у њеној заводничкој наративи. Постоје извесна реална места, географија, сродства, језик, друштвеност, фантазија. Али то је, у крајњем смислу, непрозирно – измешано са хиљаде двосмислених гестова, емоција, звукова, језичких трагова... и као да у томе нема ничег историчног – прозирност и логос долазе после, као накнадна свест која тлачи и прекраја.

* * *

Видим оскудни свет, свет суровости приватне и јавне, али у дечјој свести је доминирала радозналост, свет ствари, загонетност пејзажа, фантазија даљине

– тиме сам био опседнут. Из утонулог сеоског поља у сумрак, у банатској равници, посматрао сам силуете оближњег града – масивни плавичасти млин. Као замак, тврђаву, обећање.

* * *

Они који су живели у социјализму често говоре о насиљу, при том пустоше приватност, свет људских бића која су имала своје одбране и светове, своје тамне и сложене лектире, своје приватне и формативне побуне и побуде. Они нису били одливци у безличној индустрији, то су били сложени и често екстремни људски избори. Срећа као бегство на удаљено острво, историја као писмо на води окружена тамом која се окаменила попут незнања.

* * *

У памћењу ми је остао невербални побуњеник који ни са ким није општио. Претпостављао сам да је његова ћутња била усмерена против пролазне славе света, разумевања људских ствари као тривијалних и безнадних. Држао сам да је његова својевољна усамљеност акт храбрости, врхунско искушавање, знање које нећу моћи досегнути.

* * *

Отац, бивши краљев питамац, ратни војни заробљеник у немачком логору, био је час у средишту па-

жње час понижен. То ме је потресало. Требало је да буде целовит, јединствен и чврст. Али, он је имао све слабости бића које је носило жиг судбине која је била нечиста. Лебдео је на ивици кружнице заједнице која је стално захтевала доказе о лојалности.

Напустио је породицу кад сам ишао у средњу школу. Схватио сам га као Одисеја који је остао на Киркином острву. Телемахова потрага би била бесмислена и преостало је да се сам борим за своју улогу.

* * *

Шездест осму сам проводио на градском купалишту у малом провинцијском градићу Кикинди, ту сам спавао, завучен испод сувих стогова покошене траве, десетак дана под отвореним небом, чекајући нестрпљиво од старијих пријатеља – студената да нам донесу Билтен Црвеног универзитета.

Читао сам Маркузеа, Адорна, Вилхелма Рајха, авангардну поезију, Гинзберга, слушао рокен рол... Али су ме више фасцинирали Џојс, Кафка, Чехов, Георг Тракл, Готфрид Бен, Елиот и Езра Паунд, Брехт... Платон, Пирон, стоици, Ниче...

* * *

Запамтио сам деду када је затварао дворишну капију, након кратког разговора са сеоским администратором који је пописивао стоку и имовину. Као

да је тиме желео да каже, и то је завршено – ми имамо своја посла.

* * *

Почео сам да сумњам у поправљачке пројекције – разумео сам да без обзира на циљеве немам права да учествујем ни у једној врсти *свештог насиља*, да то није мој избор, да је људска врста насилна и да су идеје често смртоносне и да сам ја само биће поражавано у сваком сусрету са људском природом и да су моја дејства и сведочанства непоуздана и да је патос такође злочин и да је самопроглашена етичност привилегија која ми не припада. Нисам желео да будем жртва, ни побуњеник, ни поштовалац монарха.

* * *

Писање је контроверзно, оно се спушта у дубину, да наговести оно мање видљиво и да разбија љуштуру конформираног, да се схвати да је језик забораван и насилан и да приближи прилици да га на трен савлада и да му се преда.

Идеологије у књижевности је оно спољно, као и етичност, али чистота је немогућа као ни чиста књижевност.

Захтеви авангарде и захтеви форме су сукоби бића и појма, с тим што је једно час на једној час на другој страни. Остаје мишљење, рефлексција, опрезност.

Књижевност има своје границе, искуство које је настало у прошлом веку у маневрима према споља и унутра где можемо да видимо мноштво пропалих илузија и преостало нам је да из те славе покупимо мрвице и да прихватимо исцрпљеност као стање ствари.

* * *

Као дечак налазим се у бањи у М. Седим на тераси пансиона, преко пута за столом седи милиционер, у униформи. Лечи се. Мени је нога повређена и ту сам већ седам-осам месеци. Не идем у школу. Нико ме не посеђује. Милиционер ме посматра мрко, неколико тренутака, затим ми каже: имаш спојене обрве, ти си енергичан. Заустим да му кажем да не верујем у то а он пада са столице. Грчи се на каменом поду терасе. Нас неколико дечака не знамо шта да радимо, уплашени смо. Избија му пена на уста. Долази болничар. Притиска га својим телом, не да му да се покреће, отвара му уста. Овај се смирује. Ја отрчим уплахирен у пансион.

* * *

Долазим у Н, за викенд из лечилишта, где сам боравио због повређене ноге. Одсутан сам неколико месеци. Ходам несигурно. Нестрпљив сам да поново сретнем пријатеље, дечаке и девојчице које сам скоро заборавио у удаљеној и исцрпљујућој чистоћи

бање. Узимам бицикл и возим се до центра насеља, до велике групе дечака и девојчица који чекају по-слеподневну биоскопску представу. Већину позна-јем, с неким сам био близак. Посматрам их. Нико не обраћа пажњу на мене.

* * *

Читам у горњој соби родитељске куће у Н, уда-љеној од дела у којем се најдуже дневно борави, ко-ја се налази у дугачкој приземној сеоској грађевини са, исто тако, дугим наткривеним тремом који се протеже читавом њеном дужином. Лето је и врата према великом дворишту су отворена и до мене допире, тек кад се пренем, шуморење два стамено израсла ораха. Негде у доњем делу куће је мајка, не чујем је, али знам да је ту. Прозор према улици је за-творен и застор је навучен.

Читам већ дуго. Осећам потребу да изађем и да поразговарам са неким. Свакако да могу о много че-му, али не о ономе што читам. У Н. то што читам не занима никог. Чекам да падне ноћ, да прође поноћ, онда излазим на улицу и ходајући понављам узбуђе-но неколико запамћених реченица.

* * *

У студентском листу И у НС, разговарам са мрша-вим, испијеним сабеседником МР – студентом књи-жевност, који уређује културу. Нудим му песме, у ду-

ху неосимболизма, засноване на екстази слике, на патосу призора, у њима има жеље да песма потоне у раскош језика.

Моје лектире су модерна поезија, мислиоци цинизма, једнако поетични у звучним каскадама сумње и негација, али сусрећем особу која тврди да је с поезијом завршено. Изјављује да га то не занима и да је у средишту његове пажње концептуална уметност, као и други облици дематеријализованих уметничких пракси. Не могу да верујем. Дошао сам у овај град са вером да ћу афирмисати своју културу, страст и фантазије и сада срећем једва чујног, злокобног и одлучног заступника смрти поезије.

* * *

Односим песме у часопис П. Дочекује ме уредник БИ, опскурна личност, пише регионалну прозу са дугим дескриптивним реченицама, за које мисли да изражавају дубоку рефлексiju натопљену земљом, флором и фауном поднебља и тако га спајају са самим бићем. Покушава да скандира ту земаљску природу, да је сапне у споре кртичије реченице.

Има у комуникацији неку врсту сеоске лукавости и злурадости, то уочавам одмах и јасно ми је да са оваким типом књижевника никада нећу моћи да се разумем.

* * *

Добио сам награду МС за младе песнике на међународном фестивалу у М. у С. Након напорног пута стижем у НС и затичем интервју у регионалном листу, који нисам дао. Наводно сам изјавио како сам захвалан омладинској организацији и како је управо њен избор био одлучујући. Зачуђен сам. Како то да схватим. Размишљај да интервју демантујем, али се осећам толико лоше да одустајем. Свестан сам расцепа између улоге песника коју сам одабрао и света, његове перцепције, моћи, политике. Помислио сам, ваљда ће једног дана неко тај интервју развезати од мене и приписати га оном ко га је стварно дао.

Сазнао сам да је уместо мене говорио прозни писац ЛБ, члан комисије за културу регионалне омладинске организације. Недовршен, како се испоставило, провинцијски збуњен, ташт, умро је а да није ни ушао у зрелост. Ваљда му је био потребан доказ да је и он нечему допринео, па је аранжирао разговор у коме је то обелоданио. Разумео сам да му је моја жртва била неопходна.

* * *

У редакцији најстаријег српског часописа ЛМС разговарам са уредником АТ, тада већ познатим прозним писцем. Он је прочитао моје песме, нисам оче-

кивао да се приповедач бави поезијом, иако знам да ју је и он, некада давно, писао. Сматрао сам да су приповедачи индиферентни према поезији због презира песника према нарацији, да је њихова имажинација другог типа и да сматрају да је губљење времена да се баве текстовима који по природи ствари опстају на граници језичког инцидента. Моје су песме тамне, редуковане, језичке, екстремне и клаустрофобичне.

Распричао се и покушава да се представи као ерудитна особа. Али његов разговорни, спори стил ме обесхрабрује. Нема рефлексije, бар нема напора да у њој заснује дијалог.

Пропитује ме чим се бавим, да ли сам читао Јосифа Флавија. Читао сам, али размишљаам какав је ово неумесни тест. Зар нема паметнијег посла и зар не осећа да сам дошао у часопис да бих разговарао са њим као писац са писцем, а не као преступник са педагогом.

* * *

На Филозофском факултету слушам песника МП. Позван је као гост да одржи циклус предавања о модерној поезији. На предавању је велики број студената, сала је испуњена и влада грозница какву нисмо имали с другим предавачима.

МП је смирен, систематичан, говори о односу поезије, сликарства и музике. Описује општи дух

модерности и његов универзални језик. После предавања му прилазим и настављамо разговор. Подсећа ме на старе добре песнике који су са уважавањем слушали радознале ученике.

* * *

Упознао сам песника ММ, вршњака, из Б чије је презиме у прошлости имао и утицајни књижевни бирократа што је овоме, наводно, давало право да се осећа као да су све ствари, бар што се тиче његове књижевне судбине, унапред решене. Иако нисам млађи од њега, обраћа ми се заштитнички и укочено. Кога је желео да опонаша. Тада још нисам зазирао од лукавства књижевног ега, јер сам не тако давно приспео из провинције, па сам трпељиво подносио ту раздрљену стармалу охолост и због саговорника песника МП до чијег сам мишљења тада врло држао. Тај сусрет је трајао кратко и након тога поменућу особу сам изгубио из вида, јер, како се чинило, није било разлога да је држим на оку. Након деценија, тај некад фаворизовани кандидат за песника, огласио се у некој анкети, са мишљењем да сам прецењен. Имао сам утисак, како год стајале ствари са мном, да се није, на његову жалост, променио. Желео је да каже да ме познаје, и да његово презиме и даље носи оно обећање са којим је на почетку рачунао, али то је сасвим било спорно, ваљда подривено већ тада, у оних давних неколико минута.

* * *

Након предавања о модерној књижевности, на Факултету у НС, где предавач МЕ излаже и имплицитно оспорава извесне увиде ТСЕ о односу традиције и индивидуалног талента, прилазим му и предлажем да напишем текст о томе са мог становишта. Наглашавам да ћу полемисати са доцентом ПМ који је у часопису П написао потпуно оспораватељски текст о томе, нападајући ТСЕ као малограђанског чувара традиције. Тврдим да ПМ не разуме динамички концепт традиција код песника ТСЕ.

Каже ми, у реду је, напишите текст, али не сме-те да нападате ПМ.

* * *

Песнику ВТ објављујем рубрику у студенском листу И, уређујем културу, упркос притисцима политичких локалних моћника који га незванично стављају на листу забрањених. Поред оштрих захтева главног уредника, коме је дискретно наложено да укине рубрику, одржавам је још неколико недеља. Коначно, када не могу да ме уразуме улазе у штампарију и растурају слог. Кажем то ВТ, објашњавајући му да не могу више ништа да учиним. Он ми љутито заповеда да у знак солидарности с њим поднесем оставку. Затечен сам, знам да му то не би могло и да бих се и ја стрмоглавио ни у шта. Он

инсистира. Нисам сигуран, кажем му, да би тиме твој крст постао лакши.

* * *

Путујем у иностранство у П, са студентима, музичарима, писцима, глумцима. На граници већ осећамо шта је П, контрола на уласку је дуготрајна и заморна. Гримаса државе која хоће да каже, од свег права моје је најпрече. Осећем да је држава нешто тамно и мукло.

Одлазимо у хладноћу, у маглу, у град В.

П важи као земља комуниста и католика. В је мрачан, ресторани оскудни. Имам утисак као да смо у немачком граду, само опустелом и делимично руинираном од некакве непознате силе. Свих недељу дана пада киша. Саобраћај је проређен.

Одлазимо на заједничке програме, концерте, разговоре, књижевна читања. Успут обилазимо цркве, слушамо цез – изненађујуће колико су П особени у цезу. Срећем љубазне људе, али повремено се појављују извесне особе задужене за морал званичних домаћина и све тоне у озбиљност, скрушеност, дистанцу. Оно што нарушава још ведрије схему је изненадни долазак мењача новца који ужурбано обавља операцију у некој од скрајнутих соба скромног пансиона и нестаје.

Распитујем се за познатог песника који живи у В, а кога ми је препоручио наш песник МП из Б, упу-

тивши ме на часопис О, где је овај главни уредник. Са једним колегом из В, студентом, одлазим до часописа, долазимо до сиве зграде, пењемо се уским старим степеницама на други спрат. Врата су отворена, угледамо секретарицу. Она нам каже да је КК отпутовао преко Океана и да ће се вратити тек за неколико месеци.

Иако ми је ово путовање донело магију другачијег, страног, то ме је највише окупирало, чини ми се као да сам нешто значајно пропустио. До одласка шетам улицама, свраћам у ресторане, слушах цез и чекам на повратак. Прехлађен сам од некакве загонетне грознице, нечег непознатог, обећавајућег и хладног.

* * *

Уметник РТ, из Б има изложбу у Ликовном салону ТМ, који уређујем, излаже урамљене спискове оних који експлоатишу уметника: од продавца платна и боја, урамљивача, стаклорезаца до порезника. То је духовито и провокативно означавање друштвеног и економског механизма у који је овај бесповратно уплетен.

Реч експлоатација, упућена друштву које се, наводно, бори против ње, узбуђује и вређа званичнике. Другог дана од отварања, налазим да је салон заклучан и саопштавају ми да је то урадио директор, правник по струци ДС. Одлазим на спрат и затичем га наднесеног над писаћом машином. Кажем му љу-

тито да откључа салон. Он одбија и каже да је та изложба непријатељска. Тако је, кажем, отимајући му кључ, али је то изложба.

* * *

Долазим у село код мајке. Враћам се на трен тамо где сам сигуран да нећу више живети. Осећам како се везе кидају и како бледе слике које сам донедавно са присношћу носио. Гробље, баре, фудбалско игралиште, степениште у центру села, биоскопска сала, прашњаве улице по којима сам небројено пута утискивао стопала, звучно завијање пренапрегнутих колских точкова, крекетање жаба, потмуло одјекивање голубијег гугутања, изненадно започето кокодакање у дну дворишта, шуштање лишћа у јесењим вечерима, шкрипање снега и удвајање гласова на тамној табли хоризонта, дечји плач, грактање врана, швапско гробље и напрегнуто тумачење немачких натписа над луковима великих капија или забатима помоћних зграда...

Разговарам са негдашњим пријатељем у парку у центру села. Седимо под наднетим гранама бора који нас штити од јаког раноподневног сунца. Причамо о било чему, ни сам не знам. Иза нас у жбуну погнута прилика, као да прислушкује, надгледа шта чинимо. Спазимо га, шеф месне канцеларије.

На почетку мојих студија био је нервозно уплетен у моје пријављивање полицији, да сам наводно

цртао по зидовима непријатељске амблеме. Из тога сам се некако извукао.

Подиже се, отреса прашину са своје одеће и журно напушта парк.

Још има оних, помислих, који држе да је моје место овде, који не желе да ме забораве.

* * *

МС има књижевно вече на ТМ. Поздрављам скуп, њега и филозофа НМ. МС се управо преселио из града С у Б и то изазива политичку узбурканост између Б и С и узбуђење код читалаца. Представља нови роман који је по времену и по тематици на супротној страни од романа који су му донели славу, и који су се бавили великим етичким темама. Сала ТМ је препуна. Сви га слушају пажљиво и фасцинирано. Он је смирен и једноставан. О роману говори НМ, надахнуто и прегледно. Са мером драматизације, и рефлексije о времену у коме живимо, о човеку као острву, са реторичким питањем којим продубљује један значењски аспект романа: да ли да умре стари мандарин. На завршетку МС се захваљује и публици га бурно поздравља.

Након вечери идемо у ресторан. МС хоће по сваку цену да плати и тражи допуштење од своје супруге Д, каже да се осеће пријатно и да је врло задовољан. Она га посматра, као да хоће да каже, не предај се илузијама, све је то пролазно.

Са пријатељем СЈ, на ТМ оснивам фестивал са интенцијом да се афирмише експериментални театар. Фестивал би требало да подржава такве напоре са простора читаве земље и у одговарајућој мери и из света. Консултујем многе како бисмо направили програм. Путујем у све значајније позоришне центре у земљи. Селектујем експерименталне представе. Оно што ме посебно импресионира је ромско позориште Пралипе из Скопља и Кугла глумиште из Загреба.

Фестивал почиње у касним вечерњим сатима, представе се играју након завршетка представа на СП. Сале, холови, ходници, улице... испуњене су и препуне и наш фестивал доживљава изванредну подршку. Он се не доживљава ни као комплементаран, ни као субверзиван наспрам званичног фестивала, али ствара нову енергију и представља другачију позоришну филозофију.

Грозничаво радим и још успут пишем за билтен главног фестивала. То би требало да буду полемички текстови, које бих потписивао псеудонимом. Не треба да се плашим, уверава ме уредник ВУ на почетку посла, када смо се договарали.

Након првог текста, где сам исмејао конзервативну партизанску представу ФХ из 3, састаје се главни одбор СП, а стари идеолог, Словенац ЈВ, проглашава текст делом јапанских црвених бригадиста.

Једна обавеза мање, али се питам како је толико далековид, што се мене тиче.

* * *

Књижевно вече на ТМ има познати песник, бивши надреалиста, ОД. Долази помпезно, иако није непријатан. Разговарамо о општим стварима књижевности. У сали на ТМ има доста посетилаца. Вече је узбудљиво и необично. ДО је убеђени левичар, али има нечег ексцентричног што долази из његове песничке културе. Прелази из поља у поље. Говори неуобичајеним језиком, мешавином књижевног, идеолошког, пресног уличног и у трену избацује хрпу необичних метафора. Та ослобођеност која код многих покреће осмех, дивљење, ипак има у дубини озбиљан призив моћи којом ОД располаже.

По завршетку вечери каже ми да би требало да му обезбедимо кола ујутро како би отишао до В, до Скупштине општине. То није далеко, једва педесетак километара. Требало би да му за сутра ујутро припреме пушку и обезбеде водича за лов.

* * *

Извесни ЂБ, касније афирмисани локални попуметник, издао је књижицу својих шлагерских песмица. Он је и син месног социјалистичког менаџера, наступа са дозом мангупске урођеничке агресивности којом као да поручује: ја сам код куће, ја

сам одавде. Такво осећање никада нисам успео да створим, увек сам имао утисак да сам сувишан, да не могу да рашчарам непрозирност места, порекла, припадности... то је чинило да сам био опхрван нелагодношћу, између мене и света као да се испречила непремостива пукотина. То ме је нагоњило да мислим, да се питам, да одбацам било коју врсту непромишљене блискости, увредљиве интимизације... Видим овога као сина који без питања прихвата наследства и изражава их у варирању значења другог као туђег, непожељног, у крајњем смислу инфериорног, са алузијама на дођоше, како их урођеничка памет именује. Он се успоставља као домородац, са зривим косим погледом посматра уљезе.

Књижевно необразован и ташт, преко ноћи је постао фаворит локалних политичких елита за угледну награду за младе песнике. Неколицина апартчика и писаца са извесним реномеом га јавно подржава и та подршка је све агресивнија. Проглашавају га за аутентичног наследника белкантовске лирске линије у српској поезији и читава ствар, како је то иначе могуће у сиротињству провинције, добија снагу императива, иза чега се крије комедиографски очај духовне тираније.

Како сам у жирију награде, одлучујем се да реагујем и зауставим агресивне претензије на острвце модерне књижевности у НС. После мог текста у КР у Б, напади се усмеравају на мене и користе се раз-

личита средства да ме омаловаже, од оптужби да бесцарински увозим идеје са Запада, до тога да сам песник чије књиге нико не чита.

Знам да ћу овај рат добити у очима часних људи, који прозиру ову комедију у којој је с једне стране ситни писац шлагера и њему наклоњени политички инструисани заступници, али се плашим да је то један од симптома опште дуготрајне климе у НС где политичка моћ види књижевност и културу као поља у којима може да инсталира какву год хоће појаву или идеолошку ругобу.

* * *

Улазим у продавницу обуће. Имам осећај да су трговци таштији од глумаца. Њихови разлози су, како сам уочио, сасвим другачији. Радња је неугледна и сива. Када то видим, јасно ми је да овде нећу наћи доличне ципеле. Старији продавац ми прилази и пита ме да ли може да ми помогне. Имам утисак као да жели да ме стави у шаке. Шта да вам кажем, одговорам му, мој проблем је толико велик да сам запрепашћен што ми се уопште обраћате.

* * *

У холу позоришта у НС, после фестивалске представе, срећем драмског писца ЉС из Б, песника, којег иначе познајем и виђамо се повремено. Покушавам да му се јавим, сматрао бих да сам непристојан

уколико бих то избегао. Овај ме погледа, пре него што било шта изустих, рече уплахиено да никако не сме да пропусти ниједну реч која ће за неколико тренутака бити изговорена за округлим столом о његовој представи. Изгледао је као неко ко је очекивао поновно рођење, ко нема чула за друге, осим за оне који ће га плеснути по стражњици.

* * *

На седници покрајинске комисије омладинске организације разговара се о часопису П, то је уобичајен начин на који они као оснивачи обзнањују своје ауторитарно присуство. П су озбиљан часопис, са мноштвом радова из филозофије, теорије књижевности, уметности, књижевности, са домаћим и страним ауторима. Часопис ужива подршку међу модерним духовима у тадашњој држави. Разговору присуствују и важни локални комунистички функционери. Ово читавој ствари даје неку врсту кобне озбиљности. Сви су крути и услужни и смешкају се са неком врстом залеђеног грча. Ово је већ ко зна која седница на којој се демонстрира, наводно, трпељивост и уверавање да немају никако лоше намере према мени као главном уреднику али морају да скрену пажњу да се ствари морају довести у ред. Говоре језиком који нисам у довољној мери савладао и зато га не разумем у потпуности. То је јединствена граматика и поредак. Имам утисак да се, будући да су већина, врло добро разумеју.

Замерају часопису безидејност, незамераштво, конформизам, наклоност према грађанским идеологијама, опортунизам, присуство елемената национализма, окренутост према граду Б... Коначно, назирам о чему се ради. То би све могло бити тачно, али сам све више уверен, иако говоре у име целине, у име историјских законитости... да то није ствар која их се тиче и да не разумеју о чему говоре. Кажем им у једном тренутку да је овде реч о књижевности и уметности и да историја како је они разумеју не може бити основа за процењивање онога што часопис заступа. Уосталом, кажем, имам утисак да говорите о нечему другом, јер сам сигуран да се нисте довољно удубили. Настаје мук. Уводничар, омладинац, ситни партијски полуинтелигент, бивши трговац, данас га посматрам као горљивог регионалног демократу ЂС, без културе достојне разговара о озбиљним стварима, потрудио се да напише тридесетак оптужујућих страница, каже да је пажљиво читао часопис. Одговарам му да се то никако не може закључити на основу његове анализе.

* * *

Објављујем тематску свеску часописа П посвећену смрти. Знаменити песник, функционер ПЗ, веома ме забринуто пита да ли сам могао да одаберем неку животнију тему. Наводно, каже ми, није згодно да од свих проблема које има наше друштво изаберемо смрт. Пита се, шта то значи.

Кажем му да нисам имао могућност да бирам, смрт се напросто наметнула.

* * *

Моћ је загонетна, иако је можемо тумачити и разумевати узимајући природу односа према властништву, типу производње, формама размене, природи технике. Када се персонализије она има посебне видове, појављује се у разним варијацијама, тежи да се очитује у видовима стилизација. Ипак, у суштини она је сирова, брутална и насилна. Прожета нарцистичком осетљивоћу, ресантиманом, ситничавошћу и паничним страхом да се не изгуби. Моћници посежу за средствима државне силе да би сачували личну моћ. Пактирају са службама државе, полиције, грађанске застрашености да би ућуткали, онемогућили критичаре, грађанску неопрезност која се усуђује да брбља о моћи.

Службеник Службе безбедности ме позива да дођем у регионално седиште где би разговарао са мном. Љубазан је. Имам осећај нелагодности, знам да нисам дужан да их послушам, али желим да избегнем могућу зловољу коју би испољили ако бих одбио разговор.

* * *

Одлазимо у О на северни део морске обале бивше државе, на саветовање, где је поред омладинских

функционера из читаве земље позван и један број уредника часописа за књижевност и за културу. Доминира професионални омладински прагматички слој, који с једним бројем старијих политичара – почасних гостију, намеће тон. Тек понеко наруши притискајућу једнообразност о историјској улози коју имају култура и књижевност, те о обавези да се мора водити рачуна о васпитању младих.

Излази за говорницу старија госпођа, учесник рата, која покровитељски и брижно са чуђењем говори о младој генерацији. Каже да су они патили и дали велике жртве и да је разочарана што се ми уопште бавимо великим и отуђујућим мислима, она очекује да се опустимо, да се дружимо и да будемо више у природи. Она је једноставно превела жаргонски језик политичара и послала нам поруку: није ваше да мислити, ми смо се борили за то да нико не би смео уместо нас да мисли.

Из новина из 3 ме зову да дам интервју о резултатима саветовања, наводно, потребан им је и песник. Инхибиран сам после вербалне агресивности политичара. Кажем им да нисам способан за разговор.

* * *

Писање је двосмислено, језик је његов талац и рођење, уплетено у његове знакове и процедуре, у несвесно културе и њене трагове и разлике, међутек-

стуалне чворове и преплете. Аутор нестаје испод површине океана на коме се мрешкају и набирају трогови једног деловања без онога који је то деловање произвео. То што могу да опишем као разлику јесу својства преузета од језика, разменски одбир речи за којима посежем, и које на сцену доспевају и против моје воље... Текст не остаје тек као запис, али ни као аутономни и самопроизводећи монструм. Он се уписује у мреже културе, у системе, структуре, вредности. Ја као аутор сам тек део завере, поседник фрагмента тапије помоћу које не могу да освојим право на наследство. Тај текст сведочи о језику, о дубокој зависности од његових потенција, од искривљења, мистификација, од потмулих одјека и разговора са смислом, знањем, са гласовима и звуковима бића и ничега, од фрагмената и гнома, басми и мишљења, од парафраза и преиначења, од муклости и страве, читања и огледања у зденцима прича и предања, и графија прототекстова књижевности једног језика у настајању и самопорицању...

* * *

Зову ме телефоном из СБ, предлажу ми да се видимо и поразговарамо. Мој претходник, бивши уредник часописа П ме није обавестио о овој насилној врсти комуникације. Осећам се нелагодно, не знам од какве помоћи им могу бити и шта уопште траже од мене. Град НС је мали, без снажне културне јавности, и политика и силе репресије ходају улицом

руку под руку. Истина, покушавају да то замаскирају некаквом фамилијарношћу, извесном забринутости коју би наводно да поделе са нама.

Одлазим на заказани састанак. Пре но што разговор почне са оним који ме је позвао и чији сам предмет, улази из друге канцеларије млађи службеник и намештено срдечно ми пружа руку и као из рукава издекламује моју биографију и различите епизоде из мог књижевног живота. Требало је да се следим, јер ако он који се не бави са мном зна толико о мени, шта тек може да зна овај који се спрема да започне разговор. Укочим се, мада сам сигуран да је то припремљена увертира са интенцијом да ме обезбужају, застраше а онда ставе у функцију. Питају ме обазриво шта мислим о сарадницима око П и уопште о ситуацији у култури. Говорим искључиво о општим књижевним стварима, одбијам да коментаришем политичке околности. Кажем да сам неспреман да мислим на тај начин. Инсистирају, и даље су љубазни. Одговарам да и кад бих хтео не бих знао да проценим, јер ја искључиво видим књижевност и да је моја перцепција за њих небитна. Један ми онда каже одрешито и вичући, немој да се прaviш луд.

* * *

Седим у редакцији П са писцем ДК који је због својих смелих и модерних романа у средишту па-

жње. Човек необичне културе, изван епске и херојске нарације, изван историјских прича у којима је патња основа за посебан тип мудрости, утехе. Историја као сцена бесловесног насиља. Писање као говор културе, хладно, извештајно, али динамично и изван општих идеолошких схема о агенсима који утичу на историју и судбину човека.

Разговара страствено о књижевности, у то уноси осећање да од саговорника очекује разговор, мишљење. Седимо у редакцији до касно увече, потом идемо на књижевно вече у оближњи клуб.

Нисам га дуго видео, у међувремену су га жестоко оспоравали. Одједном је постао странац, не само због књижевности коју је заступао, њене наративне стратегије која је одударала од општег тоне, тематског комплекса, него и због порекла које се наслеђивало у редовима његове прозе, што се доживљавало као издаја. Писац је, иначе, издајник и то је дуго прикривано. Званична догма то није признавала, писац је требало да буде неко од наших, органски интелектуалац са посебним задатком. Њему је припала та поново пронађена улога издајника и ја сам му, и поред невоља које је проживљавао, завидео. Да би унизили херојство нове улоге, тврдили су да је плагијатор. Његова одбрана је луцидна, позива се на становишта универзалне културе која чини све приче нашим и цитирање делом модерне стратегије приповедања. Полемика производи напетост, неуротичку неравнотежу, збуњеност. Она, уколико поста-

је предмет пажње великог броја људи, доводи вас у стање екстремне жртвености. Ваша улога је у питању и то вас може скупо коштати.

Срећем ДК у малом градићу у П у БИХ. Добио је престижну награду СК. Јавља ми се љубазно и почиње конвенционалан разговор. Каже ми да жели да са мном настави разговор и да ће се трудити да нађе неколико тренутака. Касније за ручком подиже чашу, поздравља ме с посебном пажњом. Непријатно ми је што ме издваја међу многим присутним писцима. Ваљда је у часопису П и у ономе што сам радио видео острво, малу територију на коју је могао да мисли као пријатељску у општој помами ћутања, оспоравања.

* * *

Локални песник КВ, знатно млађи од мене, доноси у редакцију П. песму, и како видим намерио је да буде објављена на насловној страни. Полуокренут у односу на мене, не гледајући ме, гура ми парче хартије у лице и заповедним тоном ми вели: објави то на насловној страни. Нисам размишљао о тој могућности и затечен сам агресивношћу овог бића које сматра да ће тим чином променити свој живот и мене самог учинити својом жртвом у надирању према слави. Тако у духу њему знане дијалектике испуњава два циља, побеђује још једног такмаца – непријатеља и ту исту победу обзнањује.

Касније је та особа на волшебан начин, иако нисам разумевао шта је ту посебно и вредно пажње, постао добитник многих, наводно, угледних награда. Помислим, можда неправедно, није ли, у складу са агресивношћу коју сам упознао, узнемиравао и чланове жирија и заповедао да неизоставно све учине како би дошао на насловне стране.

* * *

ВП, знаменити песник из Б, пореклом из В, често свраћа у НС јер је нагло, у зрелом добу, пробудио симпатије за идеје регионалне власти и за њихов специфични приступ социјалним функцијама књижевности. ВП, иначе последњих неколико година, пише саосећајну и симболистички дирљиву поезију о произвођачкој класи, наспрам раније, која му је донела славу, која се заснивала на амблематском језику културних и историјских знакова као и психолошких транскрипција, које су, наводно, продирале до саме суштине људског и културног космоса човека.

Он ми се покровитељски обраћа и саветује ме да би часопис П требало да посвети више пажње локалној средини, те да се ближе ангажује у стварима актуалне стварности, уместо да се бави светским и монденским појавама које једва ко разуме.

Погледам га неповерљиво и са чуђењем, важио је за еманципованог и радозналост писца који се

управо афирмисао тако што је прихватио модерност и одбио тада владајући социјални и идеолошки оквир књижевности. Одговорам му да не бих подржао оне који су се мешали у његове послове, био бих против разувераватеља који су тврдили да је изабрао погрешан пут у књижевности, зато не прихватам да чиним оно што он не би желео да се чини њему самом.

* * *

Члан сам савета КР. Позивају ме на састанак у Б, како бих присуствовао седници на којој би нам чланови комисије за културу СС скренули пажњу на неке пропусте. Расправља се о појединим идејама које заступа КР и њеном односу према нашем књижевном и културном животу. Узнемирује их што се КР нескривено конфронтира са неким ставовима званичне политике. У прилог потребе да КР није изабрала прави начин, наводе Хомера и кажу да је он био пристрасан у Илијади и заступао становиште Грка. На то им заредом одговарају ЈА и СИ са тезом да је Хомер био онај који разумева и излаже догађаје и да писац не може заступати ничију страну. Наводе још неколико упечатљивих примера, између осталих Достојевског.

ВК дугогодишњи уредник познатог етаблираног часописа К и песник, ставља се на страну политичара и тврди да писац мора да буде ангажован и да је ангажман мера његове пристрасности. Гледа ме су-

гестивно и позива ме да се изјасним. Кажем да је све јасно и да нема шта да се дода ономе што су рекли ЈА и СИ. ВК ме погледа као да се у нечему преварио.

* * *

Вишетомна волуминозна збирки есеја о српској поезији РК, конкурише за К награду, тада врло угледну, у, наводно, помириатељском средишњем граду С, бивше земље. Жири је сачињен, по слици тадашње политичке представе о функцији књижевности, велик и ауторитативан, два до три писца и већина, наводно, просвећених политичара. Сви су наклоњени РК, сматрају да је то монументално дело и да је у питању епохалан обачун са српском конзервативном културом, са њеним националним и малограђанским идеолозима у књижевности. Противим се, дајем једну врсту негативног, али, релативно, бенигног образложења, међу тврдим теолозима прагматичне и немилосрдне званичне левице. Гледају ме одозго.

Ствар је врло јасна, та помириатељска памет сачињена од оспораватеља српске културе једино је јединствена у тим намерама и врло им је важно да дела РК њиховом подухвату дају искрицу спекулативног сјаја, тако бар мисле.

Нема спора да је реч о заиста несвакидашњој и досад најобимној анализи српске поезије, у било ком виду, о интерпретацији српске модерне поезије у периоду од скоро сто година. У осам књига РК је тумачио преко сто песника. У много чему задивљујуће.

Подухват је сачињен од исцрпних есеја, али је РК, с друге стране, екстензивно тумачио велики број аутора о којима није, са становишта културне економичности, опортуно писати, будући да су небитни. Наклоњен је писцима надреалистичког покрета у Србији, као и песницима леве оријентације, али то не мора бити спорно и то је, коначно, ствар његове перцепције.

Карактеристично је што их је ставио у азбучни поредак, формално стварајући аисторичну слику поезије, мада се често позива на генезу, наследства и утицаје. Оно што одликује РК је доминација филозофско-есејистичког дискурса који је у много чему жаргонски, саморепродуктиван и samozагледан у своју моћ именовања, варирања, спекулирања, пропитивања, рашчлањавања... а да не дотиче, могло би се рећи, оно битно. Поезија измиче под једном врстом вербалне опчињености, екстазе која је не евоцира, него преплављује спекулативном вртоглавицом. Осим тога, не сећам се да сам у блиском времену срео тако наглашена права критике, ту, наводно, саморазумљиву моћ да без остатка исцрпи све интенције песничког дела. Оно што збуњује, поред жаргонске аналитичности је то што се не уочава поколебаност, критичка сумња, респект пред сложеношћу, вишезначношћу, дубином. Доминира став надмоћног знања и увида о свим гестовима дела које анализира. Очигледно је да РК себе види као софистицирану верзију апсолутног критичара.

Иако му морамо признати скрупулозност у коришћењу многих извора, чињеница, доказа, он често понавља извесне грешке, па и материјалне, нпр. поводом Лазе Костића (игнорисање порекла иконе Богородице, или тумачења снобизма и бојемије, одсуство разумевања средишње Костићеве идеје о спасењу, вариране у више песама итд.).

Бизарност његових портрета малих, минорних песника, упркос свему, приближава се својом приповедачком екстензивношћу једној врсти друштвеног романа и утолико овај подухват може имати особено значење.

Међутим, мора се рећи да овај пројекат стоји у једној врсти неспоразума с песничким језиком, тачније језицима и жаргонима, он њихову мноштвеност и сложеност своди на друштвени случај или на микро психолошку историју, на доказе који не погађају или још горе промашују оно што можемо назвати могућом евокацијом карактера једног песничког подухвата у контексту његове реалне језичке културе и реалног друштвеног времена.

То је књига, коначно, једног идеолога који случај поезије подводи под привремену доминацију тзв. еманципације, просвећености и материјалистичке историčnosti.

* * *

Имам промоцију у библиотеци у НС. Чека ме управник и водитељка програма. Ту су и критичари.

Сала још није попуњена, дошао сам нешто раније. У сали за клавиром видим девојчицу. Питам водитељку шта то дете ради тамо. Она ми одговара да је предвиђено да ме прати док читам поезију.

Кажем јој да ми не треба никава пратња.

Она је збуњена и каже, али ми смо замолили дете и то јој много значи. Рекох јој, музика ме у оваквим приликама уопште не занима, поезија, уосталом, има своју дисонацу и не треба јој никакав клавир, а камоли дечији.

Дете чује наш разговор и почиње да плаче.

* * *

Упознајем ЉЈ из Б. Песник који је био на маргини надреалистичког покрета. Видим и зашто, он не трпи диктат групе. Отац му је био лекар, на извештан начин bourgeoisie. Погинуо је у Првом светском рату.

Он је у овом другом послератном животу изабрао да игра улогу дендија. То је необично и то претпоставља да ће и даље остати на маргини. Али ЉЈ се на извештан начин сналази, демонстрира своју уметничку филозофију на филму и у малим уметничким групама које занима модерна култура, нови синкретички језици уметности, вербални, визуални...

Виталан је шездесетогодишњак, облачи се као мондени рокер, високосјајна црна јакна, бела ролка, шими ципеле. Наглашено је заинтересован за жене и као уметник и као личност фасциниран загонетка-

ма ероса, извесна опуштеност и равнодушност која својом двосмисленошћу заводи.

Песник са културом, без фолклорних бркова и без класицистичке хладноће. Презире и једне и друге. Пише широким неемоционализованим стихом, ироничан и дистанциран према технологији, потрошњи, уметнички експресан, контролисано циничан. Он је једна од преосталих биљки надреализма, калемљен са побуњеничким модернизмом и местимичним револтом бит поезије. У сукобу је са живим надреалистима који су сви до једног у служби револуције.

Они су задржали извесну париску елеганцију на приватним вечерама и у опонашању салонске разговорљивости, али и потмулу политичку хладноћу – то подржавање моћи. Имају подршку и дивљење једног слоја наводних побуњеника против духа провинције.

ЉЈ је, насупрот њима, тип са покретних степеница, управо силази и упућује се на улицу. Корача као фленер. Седа на терасу и посматра. Он је привидно слободан у сивом свету, другачији. Али и то је довољно. Он је једна врста изазова, пукотине у систему. Не обазире на то, не жели да буде херој, тај патос не прихвата јер би се уклопио у размере општег мишљења.

* * *

Враћам се са мора из Д, где сам провео десетак дана са супругом Ц у стану пријатеља ММ. Позива-

ју ме из СБ да дођем хитно. Одлазим осећајући дубоко понижење, и поред свег отпора који пружам очигледно не желе да ме оставе на миру, ваљда сматрају да ће ме сломити или да сам и као такав користан, јер им сопственим понашањем показујем шта је приближно мњење људи који припадају класи писаца.

Одмах ме обавештавају да знају шта сам причао у Д и како сам описао политичке прилике у В и у граду.

Кажем им да не бих био сигуран на њиховом месту у ваљаност описа којим располажу. Одговарају ми да се не варају и да желе само да ме обавесте да знају шта радим.

Разговарао сам у Д са старијим познатим критичарем ГЗ, некадашњим побуњеником, преводиоцем. Не могу да верујем да је он пренео садржај онога што сам у разговору с њим испричао о приликама у В и да је сарадник СБ. Можда и он има неког поверљивог коме се исповеда а овај то преноси даље. Нисам могао да решим загонетку, али сам прекинуо да разговарам с њим о сличним стварима.

* * *

Тешко је разговарати са људима књижевности који држе да знају више него што знају и који смаatraју да имају право да вас испитају, јер сте, наводно, као припадник касте, дужни да им положите

рачуне на који начин одлучујете о стварима књижевности. Пристајући, плаћате високу цену где вас неко, вама потпуно стран, докрајчује галамом у коју је сместио сву своју књижевну судбину коју ви, што је белодано, не подржавате или не разумете. Ако избегавате разговор, држе да се потврђује њихово мишљење да сте ташти и неправедни. Онда попуштате, јер вас оптужба корумпира и ви се упињете да промените представу коју су вам наменили. То је уцена на коју сам пристајао док нисам схватио да се ни на какав начин не могу спасити. Пишући и одлучујући, као уредник, критичар или ма какав судија, излажете се да вас чим се појавите у каквој јавној комедији, неко може неумесно ословити: еј ти!

Књижевност је јавна и још горе од тога, маргинална. Али ништа зато, то вас неће спасити од галамација који вас опседају као да држите светску судбину у рукама. И то је, нажалост, истина коју не можете порећи, бар што се њих тиче.

* * *

Упознајем се са ЦК, драматургом и прозним писцем из С. Чујемо се потом често телефоном. Он поводом позоришног фестивала долази у НС, а ја поводом књижевних послова путујем у С.

Иако се представља као Европејац, има нескривене карактеристике локалног човека. Исказује пријатељску блискост, неуобичајену, какву не познајем.

Посесиван је и повремено свадљив, али то ме не брине, јер је добронамеран. С њим је тешко завршити дискусију.

Према женама се понаша вербално уљудно, али у реалном животу оријентално. Тешко да им даје могућност да седе опуштено у друштву мушкараца, без обзира на образовање.

Има предрасуда према С из Босне, посебно према људима из главног града заједничке државе, и то стално покушава да ми саопшти. С једне стране показује једну врсту социјалног и културног ниподаштавања, а с друге страх.

Свако од нас носи предраждане које се стварају у породици и у микро заједници, оне у интимности ближњих изгледају безазлено, а у јавном животу поражавајуће. Нешто што ЦК носи су митови о привилегијама његове групе, изваноријентални аристократизам на који су изгубили право, а сада се са вајкањем гледа како су се нишчи изједначили с њима.

С друге стране, међу С постоји неповерење према М. Дражати се уљудно и толерантно, али се пазити јер су они спроводили дуготрајну тиранију над нашим народом. Та тврдокорна историја се негде зауставила и плашим се да њени ефекти неће ишчезнути.

Трудим се да избегнем сваку расправу са ЦК о општим стварима, о мњењима, општим местима, по-

јединцима и њиховим изјавама, историјским околностима, карактерима... Сматрам да је то излишно и да ни он ни ја то не можемо поправити.

Држао сам да ће разумети моју наклоност у стварима уметности и да ће заборавити тај потмули културни и национални рат. Знам да он не би морао бити непријатељ, али сам сигуран да ће га то опште повући и он ће, попут многих, потонути у океан кобне истородности.

* * *

Зове ме главни уредник листа О из 3, након смрти председника државе. Погребни тонови свуда се распростиру и читава је земља под веловима жалости и кобне озбиљности. Повремено се чују сирене које опомињу да је умро први човек, непрежаљена и бесмртна надисторијска личност. Идем са супругом улицама НС и у кости ми се увлачи нелагодност. Имам утисак као да ми се верни култу увлаче у срце и покушавају да провере моју оданост, моју ожалошћеност. Стресем се при помисли шта би могли да пронађу. Уредник сам часописа П и од мене се у локалним књижевним стварима много очекује. Очекује се да допринесем општој утучености, да књижевност оживи општи и историјски бол. Знам да се не могу извући и да би свака демонстрација супротних мишљења утицала да ме почисте из часописа. Ода ни омладинци и врсни комунисти. У таквим околно-

стима, поред свих мојих брига, ГБ уредник листа О из 3, тражи да напишем песму поводом смрти друга Т. Поштујем га, посебно због поезије и због наклоности коју ми исказује. Он је убеђени левичар, међутим с њим о мојим уверењима нисам причао. Долазим често у 3, настојим да у часопис П укључим многе модерне писце из тог града, и да повећам притисак на конзервативни локални естаблишмент и допринесем еманципацији књижевности у НС. Кажем ГБу да нисам никад писао сличне песме и да сам невест у томе, да напосто нећу бити способан да му удовољим. Он инсистира и каже ми да су за ту прилику позвали најзначајније песнике из свих културних центара државе и да ће бити незгодно ако се не одазовем. Кажем му да изаберу неког другог из НС, али он спремно одговара како је најбоље да ја то урадим. Затечен сам и не знам како да ствар одбијем без последица, али ми ништа уверљиво не пада на памет. ГБ ме зове још неколико пута, обузима ме жеља да нећу успети да се одупрем и да ће моје одбијање бити схваћено као разлог да ме коначно скину из часописа. На крају ме из регионалног савеза комуниста зову и подсећају да је време да пошаљем песму. Уплашен сам чињеницом да су и они укључени у процес. Збуњен сам и изговарам да ћу то обавити. Пишем некако ту песму, гледајући да не склизнем у адорацију, нити у хладноћу коју би ми замерили. Шаљем песму ГБу са горчином, знам да је против мог осећања ствари, да је против мојих уверења. На-

писао сам претходних година две криптичне песме о уваженом другу са иронијским опсервацијама о његовој бесмртности. Сада сам потписао нешто супротно, изнуђено.

* * *

Позивају ме из СБ. Глас преко телефона ми народбодавно саопштава да понесем забрањену књигу песника ГЂ о бившем председнику државе. Кажем им да не поседујем ту књигу. Глас ми одговара, донеси је и дођи хитно. Долазим до стамене зграде у стилу социјалистичке архитектуре начичкане анте-нама. Уводе ме кроз бетонирано и склоњено двориште до лифта у гаражи и воде ме у малу просторију до мрког иследника. Пита ме за књигу. Одговарам му да немам књигу и да је у питању забуна. Иследник ме оштро опомиње да се не играм и да ако наставим да се играм с њима да ће ми сломити кичму. Претрнем. Немам књигу, понављам. Вероватно вас је обмануо неки од ваших информатора. Он захтева да се јавим у редакцију П. и да тражим да секретар-ица пронађе књигу и да је донесе. Видим хистеричног насилника који ми се уноси у лице и тражи од мене немогуће. Потом улази још један агент у друштву, како сазнајем, истражног судије. Овај је допутовао из Београда. Траже од мене да се закунем да немам књигу. Док изговарам мантру, они се подсмешљиво загледају.

* * *

Мој мандат у часопису П, који сам уређивао осам година и који сам, како сам мислио, учинио врло присутним и поштованим међу писцима и филозофима, је завршен. На последњој седници ме решавају и очекујем да ми се неко од скитских достојанственика обрати са неколико прихватљивих фраза. Устаје партијски бирократа и наводни песник СР и просикта нетрпељиво како је то што сам радио интелектуална мастурбација.

У том добу је било тешких процена о мом раду од његових партијских колега, али оваквог ниподаштавања није. Помислим, кад они желе да вам саопште нешто крајње неповољно, онда посежу за телом, а најгоре је када помену излучевине.

Одговарам да је то заиста била велика мастурбација.

* * *

ВА, преводилац, каже ми поводом успутне дискусије како неће да се опредељује између мене, НГ и ГБ итд.

Кажем му да у тој ствари нема ничег личног, те да заиста нема потреба да се срдим и да се опредељује за било кога. Чак иако види да није у питању лични спор, него књижевни, не претендујем ни тад да знам да ли се опредељује.

Видим га да је узбуђен, јер је од поменутих ангажован и да је његову осетљивост повећао хонорар који му је понуђен. Имам утисак да је заборавио, ако је то уопште имао на уму, да постоји елементарна разлика између уметности као догађаја заснованог на релативној аутономији, на доличном језику изведеном из њене самосвести која се тиче њене улоге у свету и у друштву и уметности која се препоручује као органска потпора политике и идеологије.

Чини ми се да јасно види шта се дешавало у прошлости, јер је о томе научен негде, а оно што се сад дешава не може да разуме, јер му нико о томе није дао лекцију.

* * *

Сестра НГа, библиотекарка у средишњој библиотеци града, каже за свог брата да је велики песник. Кажем јој, лепо од вас што волите брата. Она ме на то погледа увређено.

* * *

Локални скитски песник БИ, који је доспео и да постане некакав чудесни академик, прима диплому, то беше давна свечаност у СК, у, како је то већ било уобичајено, траљавој и провинцијалној инсценацији. Док му је уручују он намешта уста за пољубац. Извесна асинхронија обликује његова уста у неку

врсту сисаљке. Уплашим се да ће усисати оног који га дарује заједно са дипломом и тако га конзумирати. С друге стране је нешто млађи локални лиричар, који је у улози повлашћеног судије, припрема усне за пољубац и видим одједном две сисаљке. Нисам сигуран ко ће кога усисати. Пољубац као самртни загрљај две женке богомољке, где обе покушавају да прождеру партнера.

* * *

Извесни МИ појављује се у НС као локални дух са посебном улогом. Срећем га свуда. И у политици и у позоришту и у књижевности и у медијима. Он је рођен у НС и то га повлашћује. Његов отац је, такође, владао, нешто ауторитарније него потомак. МИ има о свему мишљење, нађе времена да упути наводно добронамерну примедбу сваком ко се бави озбиљним послом. Уобичајена техника да се скрене пажња да он зна оно што мислиш да се не може знати. Понаша се као завереник, састаје се касно са истомишљеницима и разматра ствари. Тежио је да се стекне недвосмислен утисак да је НС његов град, дух насилне граматика упућује на то да свако ко жели да буде у поменутом граду мора да се прилагоди. Као да у његовим темељима постоји налог који проповеда допуштене и недопуштене радње и коме је и на који начин дата милост да дише његов ваздух. Овде су уједињени паланачка саможивост и поли-

тичка тиранија. Све се сливало, што је претило да буде јавно у уреди његових претпостављених и у великој мери у његове. Имали сте утисак да сте доспели у племе у коме нема добродошлог новог члана уколико се не подреди посебном поступку иницијације и уколико све што је донео са собом не остави пред вратима. Морао је да прихвати и постојећу хијерархију и обичаје и да се одрекне вере која је проповедала да није важно одакле долазиш, него куда идеш. МИ је био амблем тога и у свакој промени, од комунистичке до демократске он је налазио своје место да буде чувар тог старог ксенофобичног езотеричног знања које ће стајати као брана сваком странцу који мисли другачије. Велики свет је уважавао и проповедао наводну отвореност, али ону немогућу, која нас се не тиче, за непоћудне људе из вароши, за дошљаке имао је оштар поглед у чијој је дубини светлила тама.

* * *

Зове ме телефоном 33. Стално се распитује о томе шта се дешава. Да му нешто не промакне. Био сам на књижевној вечери у једној варошици. Пита ме колико сам узео.

Збуњен сам уопште правима која је присвојио кад се усмерава на другог, као и питањем. Не могу да се одупрем. Зар је то најважније. Није, каже, али могао сам бити с тобом па бих и ја нешто узео.

Кажем му да није био предвиђен и да, коначно, узимање није смисао оног што сам урадио тамо.

Јесте, каже, потом нешто опсује и спушта слушалицу.

* * *

33 ми ујутро телефонира и одмах се позива на заслуге.

О чему је реч, питам га.

Писао сам о теби толико пута.

Кажем му, у реду. Али, да ли ти је пало на памет да си заправо писао о себи, да је то твоје обраћање другом и да ти се не могу одузети заслуге које на тај начин стичеш.

Не, понавља, писао сам о теби.

Онда, одговарам му, није ништа од тога требало да објављујеш, било би најбоље да је то остало међу нама.

* * *

Истина не припада поезији. Она чак ни не претендује да запоседне тај простор. Она је једна врста лажи. Та оптужба полази од Платона па до модерне. Нешто што је привид, текст, игра, друга или особена језичка стварност, хермофродитска сабласт... не може се исцрпсти у истини. Опрезност са стварима истине – оне истине која се намеће као истост, као

оквир, као обавезујућа и утемељујућа сила која тлачи несавитљиву и непрегледну ствар живота. Један је писац записао како поезија треба да захвата немогуће. Не, поезија је увек у регији могућег – у могућем језика. Реторички екстремизам је ствар идеологије, моћи. И ствар истине је екстремистичка – као реална недоклатна, несазнатљива, она у амбијенту друштвености и историје постаје идол који ждере легије верника. Она је добра служитељка моћи. С друге стране, поезија изневерава оне који јој служе и опире се онима који се хране њоме. Истина је се тиче онолико колико да се спасе од ње и да оне којима је до ње стало, бар мало, опомене.

* * *

НГ, песник, прилази ми на улици у центру града. Дуго га избегавам, нарцисоидан је и хотимично примитиван. То је маска, али онаква која се претвара у лице. Не може је више скинути. И кад покушава да буде одмерен, не успева, када покушава да мисли из њега избија сирова подругљивост која га изобличује. Хоће да разговара. Знам да то не уме. Каже ми да ме цени. Разумем то као изјаву варалице, осећам се нелагодно и најрадије бих кренуо у супротном правцу. Али ме не пушта. Позива ме да сиђемо у један подрум, говорећи чудним жаргоном који је симбиоза квазимудрости народног говора, емоционалних фигура романтичарског језика и општих места и

тропа симболистичке поезије. Из њега избија једна врста говора мачистичког народног човека, што је, наводно, образац за ритуално изражавање мушкости. Међути, НГ је у суштини неискрен, јер је плашљив, социјално неинтегрисан, он те механизме не разуме и стално је опрезан и нескривено лукав као да је у прашуми. Чим понешто схвати од схема и идеологије групе којој се прикључио, постаје арогантан.

Кад седнемо почиње да пева. Не знам шта да кажем, што год бих рекао он то не би чуо од сопственог гласног завијања. Ја сам му заправо потребан да би певао. Имам утисак да не би могао да почне ако не би било кога у близини. Тако заправо обнавља ритуал самозаштите, враћа се у утерусну топлину изгубљене руралне заједнице. Устајем, хоће нешто да ми каже, али не може од певања које га је потпуно обузело.

* * *

Улазим у кабинет АТ, који је у регионалној згради СА у Новом Саду. Кабинет је испуњен књигама, велики радни сто, удобне фотеље, лампе. АТ се раскомиотио. Има гримасу незадовољника. Имам утисак да би понекад био немилосрдан према људима, иако у његовим романим видимо како бдије над њиховом патњом. Не пада ми на памет да га као јавну личност конфронтирам са његовим књижевним хуманизмом.

Свака личност носи извесну пукотину, она је негде мање а негде више видљива. АТ је посебна личност и нешто га гони да не прикрива тај расцеп.

Сада је опуштен, али као да је збуњен. Затекао сам га у недоличној ситуацији. Плаши се да сам открио нешто контроверзно и оптужујуће у његовом карактеру. Није сигуран када се предаје нечем што потајно жели да ли је то издаја и онда се, ваљда, скрива у одоре јеткости, чангризивости.

Очигледно је да воли пажњу. Да буде у средишту. Невешто се скањује када са похвалама говоре о њему. Постоји извесна инхибиција да то што му је на дохват руке потпуно узме и онда га видим као да стоји испред врата која воде у славу, није сигуран да ли су баш изговорили његово име.

* * *

Место поезије у савременој култури је спорно. Она нема више продуктивно значење слободе, ни побуне, ни деконструкције, ни продора у ново. У таквој позицији она не може да „спасе” свет, нити је то њена улога. Рекао бих да је она подређена, асимилована и ућуткана.

Шта је то у самој поезији што екстремизује, ипак, наш интерес да јој се обраћамо. Не као историји, нити као науци, нити као знању о човеку и његовој култури, а истовремено она све те регије знања обједињује на особен начин. Она се обнавља у различитим

ликовима – не поништавајући се као особеност, као нешто ново, а при том задржава нешто непроменљиво, она афирмише историјско, посредно или непосредно (или као предмет или преко форме), али га и истовремено пориче, трансцендира, отварајући се према оном неизрецивом, приправљеном већ у језику и његовим потенцијама, као и у култури и њеним структурама и порецима. Између осталог, као особена врста сведочанства, знања, памћења и разумевања људских ствари учествује у стварању и одржавању архитектуре људског опстанка, његовог очајања, бездане резигнације, отеловљујући се у парадоксалном патосу облика пред несталим химерама материјалне културе и људских живота. Међутим, она не може да нам да истинску утеху.

* * *

У НС људи из читаве В руше локалну комунистичку власт, држећи да је у критичној мери изневерила интересе грађана и Србије, и да се несхватљиво десолидарисала са њиховим осећањима. Власт не схвата, како разумем ствари, да је удаљавање од Србије за њу кобно и да је то мера која ће сваку власт изложити одбацивању. Приближио сам се се великој маси која протествује испред седишта власти, у центру града. Нема неконтролисаних покрета, нема нервозе, насиља, осим упорности и једноличних и одлучних узвика да власт да оставку.

У читавој земљи, колико ми је познато, није било веће тираније него у В. Могло би се рећи, софистицирани стаљинизам. Перманентна пресија над интелектуалцима, стална контрола медија, контрола и шикана Универзитета, онемогућавање стварања било које врсте јавности, надгледање судства, повлашћивање комуниста и локалне митолошке бесловесности која је разгоропађено утеривала сваком страх у кости. Оно што би било особено за власт у В је то што се усавршила у техници превенције. Помоћу оданих људи и страха у свим културним институцијама спречавала је сваку врсту јавних контроверзи и спорова. Служили су се у тежим случајевима и застрашивањем, тако што су инструментализовали СБ у функцији пацификације. Иако су провоцирали њене интервенције, правили су се невешти, као да их се то не тиче и као да с тим немају никакве везе.

Стварали су представу савршеног света, али у суштини то је био свет понижених који су приказивани као примери друштвене утопије, среће у специфичним условима. Слушао сам њихово первертирано опевавање специфичности, где су писци ритуално привођени или ма која друга група да би били приказивани као у циркусу као представници домицилних врста. Нико није могао из препариране коже.

Иако од пробуђених сабласти слушамо подсмешљиве извештаје о том догађају као о најави

катастрофе, као о обрачуну са правим демократама, доживео сам тај тренутак као пад охоле лажи која је као мора подривала свачији достојни живот.

* * *

Поетичка и теоријска самосвест, која се појављује као фигура знања у пољу књижевности бави се њеном морфологијом или разматра њену улогу у култури и историји. Међутим, не верујем, и поред динамичног века теорије који је разгоревао интерес за књижевност у продуктивност тих знања, као ни у изгледност самотумачења, нити у моћ знања у стварима поезије. Оно што је видљиво, може бити и доказиво, мада појавно може да заведе. Иза, у духу једне тамне физике, почиње разговор са књижевношћу. Тамо где владају тзв. поетичка начела нема поезије. Техничка сводивост поетског текста на могући поетички или критички опис немоћ је саме поезије. Припадати доминантним токовима често је двосмислено и непродуктивно. Теорија рационализује, редукује, њени доприноси су полемични, не и небитни, али за саму књижевност могу бити ограничавајући. Чак и кад се накнадно из књижевнокритичке логике утврди наводна истородност и препознатљивост одређених поступака, то може да буде само једна врста рационализације за текућу критичку или књижевноисторијску употребу.

CP је необична врста људског бића, ни политичар ни песник. И једно и друго схватам као неку врсту маске. Шта је у питању, тешко је проникнути. Можда, најједноставнији инстинкт за преживљавањем, али зашто је изабрао баш та два лица, зашто не нека друга два или само једно. И једно и друго доноси неспорну нестабилност, стално проблематизовање улоге, превирања, а он, како се видело, у томе не показује нарочиту интелигенцију.

За локалног комунистичког идеолога ЖБ, надајући се сопственој добробити, изјавио је да је темељ културе. Недуго затим, овај је пао. После дужег опоравка, за ММ, доминантну оснивачицу ултралевичарске партије, изјавио је у штампи да њену књигу држи под узглављем. Онда је и она пала. Потом се приближио Цркви и постао наводно религиозни песник.

У свакој ситуацији CP је, за њега у изненађујућим променама, журио да направи острво на коме ће створити своје вазалске поседе, држећи да његова вера зависи од спољних околности, и да као таква може бити одбрањена само тако што ће је у тренуцима нестабилности брже боље напустити. Он ће се предати надирућим победничким идолима и тако започети нови живот, потискујући претходни као да није ни постојао. Његово разумевање околности у највећој мери подсећа на знана учења о реинкарна-

цији, која наглашено зависе од заслуга у претходном животу. Али, у његовом случају, претходни живот се заборавља, као у трагедији, јер уколико би трагични јунак знао своју судбину, сама трагичка радња и судбина би се распале и њени разлози би нестали. Што се тиче његовог унутрашњег разумевања судбине, овакав тип личности је увек невин, јер уверења до којих држи надилазе морал који би га упућивао на кајање. Међутим, за спољни свет оваква одбрана постаје неодржива, јер они који су жртве његовог деловања и једноставни сведоци, из извесних разлога не желе да подрже заборав као облик друштвеног живота. Свет памћења постаје његов непријатељ и он га наглашено игнорише, његове заступнике настоји да понизи новим уверењима и одбацивањем фетишизма актуалне прошлости и отуда подржава веру у којој постоји само узбуђујућа повест непороменљивих подвига. Зато су његова злочинства небитна, он се искупио погледом на наводну вечност.

У памћењу он, ипак, остаје као земаљски доказ човека који се само једном родио и хиљаду пута умирао.

* * *

Налазим се у Д. у старом граду на мору. И поред необичне историје, дуге комуналне независности и озбиљне књижевности у касној ренесанси и бароку, делује опустошено. Као напуштена оскудна соба по

којој се врзмају радозналци тражећи да опште са духовима и сабластима прошлости. И ја очекујем више. Хтео бих да осетим сенке културе и гласове уметности. Ништа од тог, осим летњих фестивалских уметника који хистерично проглашавају своје ситне спектакле догађајима сезоне.

Преко дана, тамо где се ноћу чују гласови и звукови позоришних и музичких уметника, налази се пијаца. Силазим поред ње спуштајући се на главну улицу по којој се крећу домаћи и страни гости, који шетају по каменитом тлу које су негда, ваљда, газили, наводни, госпари. Стварност локалног становништва је по свему депресивна, тривијална. Продају собе, терасе, прозоре, море и истовремено се боре са незаситом децом која то хоће одмах да потроше. Слушам те спорове свакодневно и видим како иза наводне лепоте и ужитка трепери тамни нерв преживљавања. Тако је, ваљда, било и у прошлости, само су околности биле другачије.

Ручам са Ц у ресторану у старом граду на врху степеница. До нашег стола седи бивши високи комунистички и државни функционер и надреалиста КП, који се прво одрекао књижевности, па потом и историјске улоге. Не познајем га лично. Многи у њему виде необичну културну и моралну личност, интелектуалца изван опште мере. Он је овде на одмору, игра тенис и покушава свом старачком сутону да дода још понешто од екстазе живота. Некада је био генерал, па генерал.

Прилази нам однекуд млади познаник који ми изражава поштовање. Није особа од културе. Али, сваки пут кад ме види озари се и почиње да ме обасипа пажњом. Ваљда је и њему она потребна и помало сам збуњен, не осећам се пријатно ни у једној ситуацији прекомерности. Познаник говори нешто гласније. Покушавам да га утишам.

Надреалиста гледа према нама са негодовањем, презриво. Говори полугласно и сикатаво о младим људима, обраћајући се тобож својој саговорници за столом, а у ствари то што говори упућује нама. Чангризаво и стегнуто. Помислим, он је увек заповедао, тога се док је жив неће одрећи.

* * *

Кад год ми телефонира из села, мајка ме пита имам ли шта да једем. Одговарам јој уобичајено да је све у реду. Потом се распитује о здрављу. Настојим да је ободрим и да ведро коментаришем ствари, да је разuverим да не брине. Разговор се потом води углавном о породици. Желео бих да разговарамо али нас невидљива граница раздваја. Наш разговор је једна врста понављања, покушај да се обнови прошлост и да се очувају везе које се заснивају на биолошком рођењу и одрастању под надзором родитеља. Као да плашљиво проверавамо да ли су везе покидане, да ли сам то ја нечији син, неко ко је рођен и каква права из тога произилазе.

Разговарати о оном што сада јесмо, раздвојени као индивидуе које су те везе раскинули, где се син поново рађа као издајник у окриљу индивидуације у океану културе, где ствара друга порекла и друге везе, значило би обесветити нешто дубински непојамно што је остало у морфологији тела и његовим запретаним језицима. Али то се стално обнавља као парадокс. Мајка је близина која је постала странац, утерусна топлина и заштићеност која је одбачена. Постоји још само као нешто усвојено, али и прекинуто, опљачкано што га као себична животиња препознајем на свом телу. То животињско поричем, оно постаје сабласт пред етеричним виртуалним језиком у чијим се прошивцима још чује очајнички плач оног који је заувек изгубљен.

* * *

Путујем са групом уметника у Мађарску. Тамо би требало да одемо до СА да одржимо књижевно вече, потом у Б да читамо песме на радију. Известан осећај лакоће, уживљавање у улогу да сте неком потребни, да продајете своју уметност. Комуникација у аутобусу је усиљена. Има и глумаца. По преласку границе стајемо поред ресторана, близу неког насеља. То је ваљда уобичајено стајалиште, јер према аутобусу се упућује неколико мештана. Носе торбе и нуде робу у замену. Траже пиће и фармерице. Двојица из аутобуса погледају њихове торбе, затим их

презриво изгурују напоље. Покушавају да их шутну. Кажем им да то не чине.

Сусретао сам више пута наше људе како се с презиром обраћају становницима источних земаља, социјалистичкој сиротињи. Имам утисак да ће нам та охолост бити враћена.

* * *

Долазим једном месечно на село да видим мајку. Имам осећај жалости, али за оним што више не постоји; за стопљеношћу са стварима, са природом, са животињама, са бегствима и усамљеностима у којима сам стварао своје тајне химере, за пријатељствима којих више нема, иако пријатељи постоје то нису више оне особе које памтим. Све се променило и населило туђим стварима, звуковима и хладноћом. И наша стара кућа се променила. У њеном дворишћима нема ни духова оних драгих звери чија сам имена данима извикивао.

Даљина не постоји, то је губитак осећања блискости, препознавања, опуштености пред духом места које те је наклоњено штитило и позивало да отворених очију упијаш чаролије постојања.

Постоји осећање које повезује и које ствара припадност и када се то прекине остају крхотине, остају рите поцепане душе и ишчезава негдања алхемија живота. Та осећање, ти трагови повезивања сада су немушти и без снаге да се покрену, сада су попут

тихих трептаја у уму, немоћни да обнове изгубљено време.

* * *

У посети ми је прозни писац из Пољске. Главни је уредник часопис за књижевност NW. Пошто сам уредник у П, требало би да се договоримо о евентуалној сарадњи. Биће потешкоћа да се наши текстови преведу на пољски, у супротном смеру има решења. Не знам да ли ћемо постићи договор. Заборављам на то и позивам ЈГ на ручак у солидан хотелски ресторан у великом парку.

Жали се како у Пољској има проблема и како често нема меса. Покушавам да га разумем. Предлажем му оно што бих ја најрадије поручио. Он прихвата. Келнер за почетак доноси укусну и богату чорбу. Он је посматра неколико тренутака и потом почиње да плаче.

* * *

Људска природа је исторична, али је сасвим извесно да искуство историје и културе не помаже људима да постану бољи. Свакодневно сам посматрао како се међусобно сукобљавају због било чега. Мали поводи били су довољни да изазову реакције, размеху удараца и окрвављена лица. Поглед који је прелазио допуштене границе, пробијао анималну ауру, по извесном уверењу подривао интегритет, вређао

нечије осећање личности, власништва, породичних или друштвени вредности, претио да ће угрозити нечију доминацију, позицију вође група... Нешто атавистичко избијало је из потребе да се људи обрачунавају физичком силом, вишеструка побуна против текућих правила и афирмација старијих, архајских, родовских... Сукоби су се разрешавали пред кафаном, биоскопом, фудбалским игралиштем, школским двориштем или на улици. Одмах би се скупила гомила радозналаца и нико није покушавао да прекине спор, да смири разјареност. Уживали су и подстрекивали двојицу увучених у клопку, све док њихова туча не би постала гротескна због исцрпљености.

Свакодневно сам посматрао како очеви туку децу, потом и своје супруге. У томе је било сурове и неприхватљиве мере, наводно моралне, али и распомамљене безмерности, експлозије афекта која је долазила из немоћи, из дубоке повређености и понижености која је особама нанета негде другде.

И животиње су биле део тог насилног космоса. Ако су их кажњавали, кажњавали су их због захтева које ове нису умеле нити могле да испуне. У кажњавању је било надреалне горчине, скоро персоналних емоција, насилничке насладе, као да су та уплашена бића награђивали некаквим умом који је морао поднети казну. Иначе, у другим приликама сматрали су их бесловесним и нису показивали било какву радозналост за њихову интелигенцију. Од мачке се

очекивало да лови, а пас је тек понегде постојао љубимац. Ако је то опажено онда је власник био омаловажан као слабић. Пас је морао бити застрашујући, наводни чувар дворишта. За сваку омашку или штету животиње су сурово кажњаване или чак убијане. Моје је дечачко срце дрхтаво ударало и сузе су ми навирале док су негде у доњем дворишту вршили егзекуцију.

Како год, и кад су поједине објекти насиља напуштани и наводно заштићивани и изузимани из његовог поља, оно се потмуло премештало и преобликовало, изумевало нове стратегије и заузимало не мање регије но што их је раније поседовало. Његове технике су постојале софистицираније и оно се ново појављивало у страшнијим размерама но икад, придружујући се оним непревазилазним модусима који су били темељ опстанка.

У том свету нужности где је свет живота изван добре воље, изван апсолутних модуса слободе која нас ослобађа нас самих и наше фаталне самоодређености, упркос свету свести, митовима љубави и разлозима закона, падао сам у дубоку апатију доживљавајући људску врсту као најсуровију и најбешчаснију на свету.

* * *

Након фестивала СПЈ, кроз главни град Б шетам са анархистичким писцем АМ из северне републике С. Он је један од уредника провокативног и теориј-

ског часописа П из Лб. Писац је криптично барокних песничких књига са тоновима субверзије и озбиљни ликовни критичар који се бави поставангардом и хипермодерном.

Као да је опијен, неуобичајено је агресиван, покушава на главној улици Т, на огради градилишта поред имена председника државе на великом плакату да нацрта знак Сатане. Кажем му да нисам спреман да имам проблема, али да разумем његов бес.

Први пут се суочавам са скоро јавном демонстрацијом протеста против режима. О политичким приликама смо дискутовали, углавном у становима, кафанама или клубовима, али само са људима у које смо имали поверење.

Режим је неуротичан и на сваки озбиљнији облик отпора и критичког мишљења организује кампање и говори о унутрашњим и спољним непријатељима. Реторика опсадног стања. Тада сам веровао да ће се ствари еманциповати, да ћемо се ослободити већ истрошене и суштински самоподривајуће идеологије и њеног система вредности. Режим до бесловесности понавља инфантилне мантре о вечној верности вођи и идеји самоуправљања. Он нема ни идеолошке свежине ни интелектуалне разборитости, видим ужурбане забринуте старце како се врзмају уверавајући све око себе како учествују у невиђеном историјском експерименту. Ту провинцијску увереност видим у НС и у већини република. Када изађем изван земље тек онда у пуној величини видим коли-

ко је читава ствар гротескна. Нико о ономе што режим приказује као велике историјске подухвате не зна ништа. Тек нешто ведрине видим када се сретнем са писцима из суседства, који у нашој стварности виде више облике живота.

Конформизам, облици социјалне државе, могућност образовања, дубоки страх од репресије и комунистичке партије која се у сваком тренутку оглашава да скрену пажњу на своје присуство, одржава овај необични друштвени експеримент. Уобичајени начин обраћања сумњичавом интелектуалцу је у томе да му се скрене пажња да за то што постоји треба да захвали друштву и држави. Свакодневни теолошки докази те врсте одјекују као темељне истине. Друштво као власник живота, партија као његов ум, велики васпитач и учитељ. Она је попут Јонесковог Амееа, несагледива и укључена у сваку пору живота. Сједињена са великим вођом у једном телу, теологија која стално понавља да је множина једно. Често помислим да вођа тог експеримента никад неће умрети и то ме баца у дубоку резигнацију.

* * *

У књижевној колонији у К, недалеко од НС, разговарам са песником ВР из З, симпатичним полупијанцем који пише песме у највећој мери сведене на неколико хуморних образаца, понегде са тамним ефектима досетке. Иако у поезији исказује понегде извесну опуштеност, понешто од неконвенционал-

ног цинизма или колоквијалне откачености, у разговорима је помало конфузан и формалан. У једном тренутку ми каже да у Хрватској нема Срба. Зачуђен сам његовом констатацијом и збуњен, будући да смо разговарали о много чему, али никад о Србима. Сматрао сам да са ВР и не могу разговарати о националним стварима, јер има очигледно немачко презиме и мислио сам да га домаће распре не занимају. Рекао сам му да то не може бити тачно, јер то је ноторна чињеница која се званично евидентира и у пописима. Не, одговорио је, то је пропаганда, реч је о хрватским православцима.

Видим да га је тешко разуверити, примећујем након десетак година да сам се у њему преварио. Али не знам где и како је створио декларисану културу. Какав сентимент је основа његових закључака.

Склони смо да прецењујемо људе. Да у њиховим расположењима и становиштима видимо надмоћ културе која се дистанцира од конструката идентитета, од саблазни предрасуда, од охолости групе.

У 3 срећем различите типове интелектуалаца и уметника. Са жалошћу откривам да су нетрпељиви према Србима. Али, ипак, већина филозофа, неколико писаца и покоји глумац, које познајем, показују високи презир према оваким неумереностима.

Лагано улазим у историју. Обавија ме тамни облак који се уздиже из хиљада реченица које обнављају вечне предрасуде и вечну тугу несавладивих разлика.

Поставангардни уметник ФЗ из С држи књижевно вече на ТМ у НС. Он сарађује са локалним поставангардистима и пре вечери они срдечно ћаскају. Немам наклоности према њиховој копистичкој уметности. Поставангарда је једна врста реплике међуратне авангарде. Сада је средиште у САД, Италији, понешто у Француској и Немачкој. Као да је направљена инверзија, тамо где је некад владао експресионизам, сада се појављују варијације на надреализам, и обрнуто. У Америци је прича посебна. Тамо нема искуства међуратне авангарде и сада се сусрећемо са експлозијом изумевања и репетиција од гестова хепенинга, минимализма, поп поезије, језичке поезије, визуалне и конкретне, различитих асимилација технологије, фотографије, филма и мноштва облика дематеријализације уметности у концептуализму до извесног повратка на позиције критичке левице којим као да се авангарда искупљује за њен историјски инструменталистички савез са идеологијама.

За разлику од великих средишта поставангарде, посебно у Француској где је ова субверзивна и критичка и често интервенише у односу на друштвену и политичку ситуацију, поставангарда у нас као да има понизни дух према технологијама славећи их наивистички. Понегде има рефлекса побуне, али то утихне. Поставангарда има највише поборника у

С и Х и делимице у НС, и у највећој мери је формалистичка, са много гримаса. Понегде ме подсећа на филателистички дух скупљаштва. Најжешће нападају традиционалну уметност, као да је посао поставангарде да у име некога почисти уметнички коров и да се као чиста и савршена устоличи и рашири по целом пољу културе.

ФЗ почиње књижевно вече, и у уводу каже да му је драго што је у НС али је разочаран што градска чиствоћа не функционише и што је град прљав. Помислим, ваљда не очекује да они обави посао за њега.

* * *

Канцеларија једног од млађих градских партијских службеника у НС, који је задужен да контролише часопис П, који уређујем, налази се у самом центру града, скоро на улици. Шетам са НТ, песником из Б и предлажем му да свратимо до ЧКа. Осећам потребу да понешто кажем овом у прилог часописа, верујући да могу да га ганем. Он је провизорно образован и тешко да има диспозиције да разуме ствари високе културе, али је упркос томе арогантан и самоуверен.

Улазимо у канцеларију ЧК, он седи за столом, а изнад је попрсје вође на дрвеном парапету које је тако постављено као да му лебди тик над главом. Призор гротескно и наглашено открива снажну везу поданика и његовог идола. Јасно је да моћ вође почива у уму потчињених. Чујем како ЧК вођу осло-

ваља као Стари. То је охола идеолошка интимизација која позајмљује биолошки језик и која каже: наш Стари, ми смо са њим на ти, ми смо са историјом и са животом на ти. То је језик који је у песничкој форми до екстрема довео ПЗ, некад знаменити естрадни лиричар, који је написао да више воли вођу него биолошког оца. Да ли је у оваквим превршивањима, која су досегла свој зенит у последњим годинама владавине овог бесмртника, учествовао страх од надлазећих скривених удара историје, да ли се хтело да се са претеривањем освоји и будуће секуларно време и претвори у свето и вечно и да се тако сачувају читаве легије идолатра.

Кажем ЧКу да је изванредно аранжирао попрсје и да је одмах уочљива његова веза са идејама вође. Он се усрдно слаже. После неколико конвенционалних реченица извињавам се и кажем да неодложно морам на неки састанак.

Изазим са НТ на улицу, он се ишчуђава и каже ми да је ризично да се обраћам на тај начин једном апартчику и да не може да поверује да овај није схватио иронију.

* * *

ТШ, један од најугледнијих песника из С, криптичан, лудистичан, реистичан, како каже тамношња критика, ужива велику пажњу и код нас, иако сам према њему скептичан. Он није песник интелектуалац, једна је врста авангардисте без социјалног нер-

ва, али са прастаром романтичарском фасцинацијом према чудесном и необичном. Фасцинирају га речи. Његови текстови подривају конвенције и доводе у питање логику норме, уланчавају се по унутарњим паралогичким везама, значењима, звуковностима, рефлексима боја, али и према конструкцији нарације која ствара необичне метонимијске слике и сижее.

Разговарамо на фестивалу СПЈ о поезији. Каже да је поезија у Србији разуђена и да је зачуђен богатством различитих књижевних карактера. Жали се да је поезија у С, тамо где делује, редукована на неколико образаца и да је књижевни амбијент оскудан. Кажем му да овде код нас влада уверење да је код њих ситуација боља него у нашој књижевности. Изричито одбија да потврди такве утиске.

Настављамо разговор касније за столом у хотелу где одседају фестивалски гости. Каже да има лоше искуство са извесним предметима. Недавно је био у неком дому у С на балкону. Пришао је државној застави и она га је скоро повукла у понор. Спасио се тако што се ухватио за ограду балкона.

Сетим се Бретона и његовог покушаја да увери Р. Кајоа о чудесном као основи догађаја у свету. Ставио је зрно јечма на сто и оно је поскакивало. Није прихватио рационално објашњење Кајоа да је у питању жижак који је унутра смештен у љуску. И застава је, ваљда, поскакивала док је ТШ хватала скривена субверзивна вртоглавица.

Вино у новијој српској поезији престаје да буде повлашћени топос преко којег се изражавају различити модуси егзистенцијалних и песничких филозофија. Иако је у модерној култури његова значењска повлашћеност проблематизована, ако не и оспорена, у примерима наших најзначајнијих песника можемо препознати сву сложеност његових историјских и културних функција и смислова.

Васко Попа (1922–1991) и Миодраг Павловић (1928) набитнији су послератни српски модерни песници. Попине песничке збирке: *Кора*, *Нейочин ђоле*, *Сјоредно небо*, *Вуцја со*, као и *Живо месо* и *Рез* и Павловићеве: *87 песама*, *Окшаве*, *Сшубови сећања*, *Млеко искони*, па до *Свећлих и шамних ђразника и Велике Скишције*, као и многе друге збирке песама, књиге есеја, студија, антологија и сл. значиле су датум у српској књижевности као моменат поновног актуализовања модернизма, његовог етаблирања и особеног стваралачког заступања. Павловић и Попа су неспорна књижевна прекретница наше зреле модерне педесетих и шездесетих година двадесетог века, која је нашу поезију учинила европском, као и поприштем испољавања етичких и духовних увида о смислу историје, културе, субјективности, друштвености, судбине... Колико је битно да је оваква врста заступања књижевности значило имплицитно и непосредно оспоравање до тад владајућих идеолошких образаца и ортодоксних канона, још је пресудније да

су ова два песника стваралачки отворила низ перспектива у песничком тумачењу света, судбине појединца, историје, културе, откровења језика и његових скривених потенција и форми, као и да је њиховом појавом успостављена кореспонденција са нашим и европском културним и књижевним наслеђем.

Мирослав Антић (1932–1986) песник који варира између интимизма и пригодности, реторичности и лирског промишљања живота, између боемије и филозофичности.

Александар Ристовић (1933–1994), касно се афирмисао, али својом контемплативном лириком, широких артистичких стихова, спајао је искуство модерног интелектуализма и густих евокација природе и њене елементарне снаге.

Љубомир Симовић (1935), припадник генерације обележене неосимболистичком поетиком, пише реске стихове о искуствима рата и историјског зла, између ангажованости и метафизичности са тврдим сликама локализованог времена и простора и универзалних значења.

Драган Јовановић Данилов (1960), један од нових песника чији стихови у барокизираним слаповима евоцирају игру светлости и таме у свету са руба, о искуству заборава и просветљења, о култури и лепоти као моментима химеричких екстаза.

Попина песма о вину је једна врста хуморне културне евокације стериданске имагинативности, као слика рационалног и дубинског поимања света и ње-

говог песничког нерационалног хедонизма. Павловићева песма је, такође, дијалог са културом и то у њеном најсуштинскијем смислу. Између светог и профаног, симболичких знамена Христа у ликовима хлеба и вина, тела и крви, драматске и симболичке жртве и трансцендентног спасења и модерних профаних и многозначних видова разумевања хлеба и вина као модуса човековог актуалног друштвеног и историјског карактера. Антићева пасторална и химнична посвета вину и природи унутар слика културе локалног простора, скоро је утопијско посвећење природи и природном човеку. Ристовићева песма призива класичне обрасце посвете вину као знаку пријатељства које се изражава кроз чинове културе и њену генеричку повезаност са особеним значењима и видовима песничких културних представа. Иронична Симовићева песма је више него песма о вину, јер преко вина се артикулише луцидан коментар о нашој историјској судбини, о разумевању наших сопствених потенција у обликовању парадоксалног егзистенцијалног и друштвеног карактера. Данилов је песник сложене синтаксе, густих дионизијских слика, понирања у ликове лепоте, осећања порекнутости смисла које допире из противуречног двојства сваког облика и сваког чина нашег живота.

* * *

Рат се шири по читавој земљи. Какав год је, оно што чујем спада у домен неописивог. Ја га лично ни-

сам желео и знам да они који га трпе немају излаза. На свим странама има несхватљивих људи, има познаника, негдашњих пријатеља у неочекиваним и екстремним улогама у овом поражавајућем рату. Неки су генерали, неки официри, неки пропагатори. Јасно је да овај рат траје стотинама година, поражени разгоревају своје потиснуте бесове, своје фрустрације. Они који ће бити поражени чекаће нови тренутак.

Већ деценијама срећем једног х писца. Он свакодневно води рат са околином и са мношћом. Опсесивно наглашава да је Х, да су они били или чинили ово или оно. Не могу да разумем то одсуство утемељености, групу као услов за стицање елементарних привилегија, то имагинарно чији језик условљава и прети, нестабилност која поништава мене и њега. Игноришем, колико год могу, његову вербалну агресију. Релативизујем, тумачим и преводим то у хладно знање, али то није довољно. Рационалност увек пада пред неизмерном тамом. То је овај рат, и он није ништа другачији од европских ратова, од насиља чији карактер видимо овде међу нама.

Нико нас не може подучити и спасти, јер видимо да спаситељи, заправо, само увећавају безнађе, уништавају оно што нико не може сачувати осим нас. Али, све је изгубљено и стаће тек онда кад се исцрпи, када се потпаљивачи уморе, када се лажни саветници и праведници засите.

Покушавам да радим, да стварам. Од принуде илузија које одређују наш живот, једна јединствена

која узалудно тражи своје лице. Слушам различите извештаје. Видим неспоразуме, драматичне и кобне. Из престонице од званичних власти долазе идеје о очувању заједничке државе и покреће се механизам принуда да се то очува, а у другим срединама се на потпуно другачији начин доживљава идеја о очувању старе конституције. Рађа се побуна. Консензус се распао. Дубина је исцрпљена и стари страхови су нестали. Избијају нове илузије и нова права. Једна реторика је одбачена и читав поредак старих емоција. То српске власти не виде, али ни други не виде да Срба има у читавој земљи и да то не може да се реши без проблема. Побуњени, то постаје очигледно, не желе да се суоче са чињеницама да, без обзира на права, не могу бити ослобођени да чине зло и да систематски застрашују и прогоне Србе. Отпуштају их са посла, пале њихове куће и радње, политички их развлашћују, стављају их наспрам својих апсолутних националних права, чине их не само сувишним, него и примитивним и недемократичним. Успостављају се две стране и рат постаје стваран и бестијалан.

Сретао сам многе писце, интелектуалце, филозофе у Х и БИХ... који су у својим промишљањима сматрали њихове Србе непријатељима, подржаваоцима комунизма и унитарне државе, њиховим тлачитељима. Скривене историјске фикције о чистим националним државама избијају силовито и поразно. Ваљда су очекивали да ћу разумети њихове рефлексије, често прожете подругљивим хумором на рачун Срба, да ћу се сложити са нелагодношћу коју

носе и да сам ја њима наклоњени саговорник од кога могу добити прећутну сагласност за гротескну неумереност, коју, тада, још нисам схватао као коначно зло. Рекао сам то једном пријатељу С, писцу и професору у О у Х. Одговорио ми је да претерујем, да не процењујем добро.

Када је Х ушла у рат, панично ме је звао. Рекао ми је да је његов опстанак у О немогућ. Србе прогоне и убијају и он једва издражава свакодневни страх и дрхтање. Дошао је у драматичним околностима у НС. Његов бивши пријатељ ЗК из О, политички ангажован у покрету за отцепљење Х, одмах је узаптио кључ од његовог стана, касније га је доделио једном од својих послушника који је по усељењу уз галаму са балкона бацао ННове ћириличне књиге у контејнер. НН је био потресен, али у мерама између добра и зла, између среће и несреће, држао је да је најбитније што је преживео. Али, његово спасење није зауставило рат ни сачувало многе на свим странама од погибљи и страдања.

* * *

Члан сам жирија за награду за најбољу књигу на великој међународној манифестацији књиге у Б. Жири је сачињен по мери оснивача, града Б, и нашег удружења издавача. Неколико политичара, који чине већину, и, ваљда, два писца.

Политичарима се жури, под њиховом егидом, коначно, све се дешава, они дају и нешто новца и то треба наплатити. Од почетка рада жирија не показу-

ју респект према чињеницама. Немају времена за расправу, за нијансе, за књижевност, а ни за мишљење оних који немају моћи. То се, наравно, понавља, у највећој мери и у новије доба и реч је, заправо, не о конституцији, него о антропологији. У нашим условима човек коме је дат мандат то схвата као отеловљење моћи и он не жели да је дели и ту пада свако начело мишљења.

Политичари, без узбуђења и без сумњи, предлажу књигу политичких записа доминатне и утицајне ултралевичарке, која је те текстове објављивала у једном магазину у Б. Покушавам да увећам број предлога и да створим код предлагача осећај одговорности и недоумице. Видим да ствари иду у супротном смеру.

Изазим у паузи у предсобље и директор удружења ЛЛ ме скоро на коленима моли да издржим и јер он не сме да им се супротстави, али је питање чисти удружења да награда буде додељена са осећањем одговорности за праву књигу. Кажем му да је јасно да сам у мањини и да нема изгледа да ствар доведемо до разумне мере. Он ме моли да покушам. Одговарам му, једино што могу да учиним је да одложим одлуку до следеће седнице и у међувремену да иступим из жирија, све остало је, нажалост, комедија.

* * *

Срећем АТ на улици. Рат траје и многи протестују против српских власти, против рата и недемократичности, против ауторитаризма. Пита ме шта

радим, одговарам му да правим књиге, да пишем. Усплахирено и помало огорчено ми каже да је очекивао да то све оставим као знак протеста против рата и против власти.

Не подржавам рат, али исто толико знам да је он мотивисан многим замршеним околностима и да је његов дивљи ум изван контроле, као што знам да је, истовремено, изнуђен и да се њиме, у великој мери, управља вољом великих.

Као и многим тренуцима историје у рату малих не одлучују они сами, њихова улога и размере победе и пораза посредоване су вољом моћних, а њихове намере су за нас, који смо предмет рата, нејасне.

Одговарам му да је једини начин који ми преостаје је да радим, и да ме моје очајање и разумевање ствари доводе до тога да ову екстремну ситуацију прихватим као писац. Кажем му, књиге су доказ који показују да постојим. То не могу да жртвујем ни због себе и ни због оних који још увек у то верују. Он се збуњено удаљио од мене.

* * *

Стојим на балкону, после подне је, месец март, иако ретко излазим из полусеновитих соба мог стана на трећем спрату.

Претходне вечери стигао сам касно кући, путујући колима од С преко Б, па старим путем преко Фрушке горе, слушајући возача како панично најва-

љује да ће управо у тим тренуцима почети бомбардовање. Тешим се и држим да је то невероватно.

Чујем снажну експлозију, долази са леве стране од улице у којој станујем. Све се потреса. Не знам шта се заправо дешава. Из књижаре С ме зову и кажу ми да је почело бомбардовање. Кажем им да не верујем да је реч о томе. Касније ћу бити потпуно разуверен. Бомбардују многе градове и насеља, саобраћајнице, војне објекте. Велики број цивила гине. Води се необјављени рат. Беспримерено насиље гура Србију у неверицу, панику, страх.

Заслепљен сам знањем Запада, књижевношћу, филозофијом, уметношћу. Напросто сам превидео да постоји други Запад, доминатнији, одлучујући и да он управља нашом судбином. У текућој драми почео сам потресено да схватам његов цинични ум и сваку врсту еманципације, сваку врсту кретања као борбу, насиље, смрт. А само неколико тренутака пре тога, видео сам Бодлера као естетског човека побуне. Који учи од парија. Нисам разумео да је он увећан до прекомерности да би ме свет у коме је он живео преварио, завео и учинио бесловесним.

* * *

Читам повремено Кафкин Дневник. Његове рефлексije су луцидне и о јеврејству и о филму, позоришту, авангарди, пријатељству, читању, породици итд. Спрегнута бриткост. Убрзање, па потом круже-

ње око ствари. Нагло осветљавање или досада која се саопштава као драматски ефекат. Потпуно супростављена својој супстанци.

Кафка је мајстор односа, довођења ствари у ве-зу, стрпљивих описа и неретко јасних закључака. Он ме надахњује док размишљам како ћемо ја и Ц преживети, како ћемо доћи до новца за живот у пакленим данима где Нови Сад свакодневно бомбардују. Нема продаје књига. Издавач у којем радим скоро да нема прихода.

Тражим странице где Кафка пише о рату. Не налазим их, као да је игнорисан читав тектонски потрес једног изгубљеног света. Или је наш издавач изоставио његове рефлексије о рату, због тога што је Кафка могао у извесним тренуцима бити црно-жути патриота. Поколебан сам. Наилазим само на фрагмент где у Праг доспева вест о објави рата Србији. Кафка је узнемирен и трчи преко трамвајских шина. Не сећам се више где.

* * *

Сирене најављују бомбардовање, Ц и ја остављамо све у стану: мачке, незавршен ручак, полуотворене књиге. Остављамо наш унутрашњи крхки живот који је сада подривен и апсурдан. Прелазимо улицу, чујемо потмулу буку авиона. То нас потреса данима. Чују се експлозије. Пао је један, други, трећи мост. Има и цивилних жртава.

Пролазим ходником наше зграде. У близини експлодира ракета. Врата се од притиска савијају у лук. Сусетка која се затиче у ходнику, полако склизне на тле, обезнањена. Прозор у нашој соби окренутој према Дунаву, пуца.

Наше склониште је близу реке. Касно увече се љуља као пијани брод. Настаје паника. Деца плачу. Грчеви на лицима. Узрујаност и пониженост.

Страх ствара срдачност и неспретну сабраност. Људи не завиде једни другима. Крећу се као сенке, лакоћа која укида наглост, насртљивост.

Неких ноћи окрећемо пумпу за довод ваздуха. Уморим се. Рано ујутро пењемо се у стан и стропоставамо се. Посматрам мачке. Тонем у сан. Шта се заправо дешава. Шта год да је нема упоришта. У циљевима поправљача који иза маске просвећивања спроводе своје намере. Какве. Као да у свему има умности, у шта сумњам. Оно што се данас чини разложним, сутра ће се распасти, померити. Моћ се премешта и својом безочношћу испуњава друге регије, пада у друге светове. И ми слушамо како правда побеђује тиранију и спасава невинне. Нико не би смео да верује у то. Али, неверица слабих ту ништа не може.

* * *

У драматским временима, појављује се сој људи који се подређује новој моћи. Они се представљају

као еманциповани и морално надмоћни. Њихова необична савест им налаже да указују на друге који се огрешују о правила, која они обзнањују. Јављају се и пре но што моћ запоседне нову регију. Као извидница која утврђује правила за нови поредак. То је објава унутрашњег политичког рата, који ако не оствари циљеве, онда следи реални рат који их намеће немилосрдно. Не постоји могућност, ако сте јавни човек, да се колебате или да браните нешто што није у складу са утврђеним поретком вредности. Бићете изопштени. Оклеветани. Чињенице, ма какве да су, морају бити на њиховој страни. Хиљаде пута ће их поновити и сваки пут ће бити ближе, упркос свему, њиховој визији. Историја, морал, демократија, доличност... су конструкције, творевине нових полетних и циничних људи.

Ако сте уморни, скептични, изгубили сте рат. Изгубили сте га, у сваком случају, ако је тако одлучено. Не можете се позивати на универзално право, могу само они, с друге стране. Не можете претити да бисте сачували било коју врсту конституције, могу само они у функцији новог поретка. Не можете водити рат ни у име чега, ни у име крајње одбране, могу само они у име сузбијања рата средствима рата.

Када се суочите с њима са елементарним питањима, потпуно изгубе контролу. Одбацују ваше право на патњу, поричу вашу уљудност, памћење, право да просуђујете... Ваша патња би релативизовала њи-

хову истину, или је порекла. Зато је не прихватају. Могу је делимично прихватити тек када у потпуности утврде вашу кривицу и када је и ви коначно пригрлите. Ваша је обавеза да је не поричете, да је обзнањујете, да њоме служите њима. Начелима њиховог закона, начелима кохеренције њихове визије о добру и злу и потреби да ваша кривица сакрије њихову, да је учини беспредметном. У име тога није у питању величина кривице, него сам говор о кривици, него саме процедуре које утврђују кривицу, сам језик који се стално обнавља да би је учинио неприкосновеном. Да би се утврдила она се мора увећава-та да би се обесмислио сваки накнадни напор да се поништи.

Прекомерност у поређењу са великим европским историјским злочинствима, на чему се заснива историја Запада, иде на то да се без обзира на неупоредивост, створи представа о злу као нечем неодвојивом и суштинском за вашу природу, па ће и оно што нисте учинили, бити укалкулисано као да је почињено. Све води ка томе да се утврди да сте починили неупоредив злочин, не у размерама реалног, него по намери, и из тога следи да је било нужно да се он предупреди. Отуда је свака мера и сваки облик просуђивања који се тиче ваше улоге допуштен, легитиман, а отпор са ваше стране недопустив. Истина коју заступају не може се пропитивати, она је једна и коначна... ако и допусте разговор он ће се одвијати циркуларно, у луку који ће вас вратити на

почетак, као код Платона у духу дијалектичке методе... Онда ће вам се рећи, ето, имали сте прилику и дошли сте тамо одакле сте почели, дакле...

* * *

Поред склоништа где редовно свраћам са Ц током дана и ноћи у време када Американци обично врше бомбардовање циљева у Новом Саду, деца су сместила малог црно-белог домаћег пса. Он је препуштен, тренутно, њиховој бризи која је израз компензације за изгубљено право да стварају свој властити свет, или да симулирају заштинике животињица које држе у својим домовима. Док наоколо, и често врло близу експлодирају ракете и потресају зграде, у склоништу прегледам *Филозофски речник*, који припремам за штампу у С, енглеског аутора СБ. Налазим на одредницу *Интелигенција животиња*, где се спори да ове располажу њоме, јер, како се тврди, основна евиденција за интелигенцију је језик. Има неколико добрих примера који то оспоравају, али, кад погледамо ствари са људске тачке гледишта, ми без евиденције вербалног говора о томе не можемо ништа знати. Мали псић који привремено у општој несрећи забавља десетак дечака и девојчица, доказ је животињске неупућености у ствари интелигенције. Сада је окружен љубављу, а сутра када се оконча невоља, остаће на улици и сви ће заборавити да је био у једном тренутку талац очајничке пажње. Он о томе и не слуги.

Умро је СМ, пријатељ и бонвиван. Последњих година по избијању рата живео је у Аустрији. Радио је у позоришту, кратко на универзитету у НС, писао је књижевну критику, есеј, преводио. Истина, чинио је то ретко. Био је унук познатог деветнестовековног српског политичара. Сушта супротност. Знао је француски, немачки... играо је тенис, свирао клавир, често је путовао, али, осим једне књиге поетске прозе ништа није више систематично написао. Некакав велики заводник га је држао изван посвећености, библиотеке, рада, спуштао га је на улицу, на терасе, у ресторане... тамо где се наводно нешто велико дешавало... Али то је на жалост, чини се, била илузија. Речници су се мењали, емоције, тела, одоре, мириси и све га је то запањивало и држало у екстази коју је могао да изазове спектакл свакодневног живота, и његова тамна страна... Није био спокојан, миран. Ни неуротичан. Одређивао га је велики замах тамног меланхоличног клатна. Непостојећи предмет који је недохватно бацао проблесаје у ваздуху. У том трену као да занеми и негде се осети да је био једна врста угашеног песника.

Неколико године пре рата уплахирано ме је позвао телефоном рекавши ми да га зову из СБ на разговор. Не могу то да поднесем, завапио је, приморан сам да првим авионом побегнем у Немачку. Рекао сам му, драги Б, ја већ неколико година трпим њи-

хову шикану, у Немачку ћеш ићи неком бољом приликом, а што се тиче разговора, издржи, не прихватај сарадњу, реци им да не разумеш њихова питања.

Осећао се нелагодно и непријатно у животу. Као да је његов дом био негде изван. Многи који су понекад избегавали да с њим размене реч, сада су се на његовој сахрани опраштали и искупљивали.

* * *

Поводом књижевности не треба имати илузија, она не може бити више формативни оквир културе и друштвености, не само у домену историјске еманципације или у осветљавању метафизичности самог бића, његових акциденталних својстава у медију језика, суочавања са природом и друштвеним удесима. Књижевност је на маргини, чак и онда кад је оптужујемо да је агенс и инспиратор насиља, сумњајући да је она у својим екстремним идеолошким или националистичким видовима способна томе да допринесе. Таква књижевност, иако је ослобађамо те одговорности, искључиво може бити једна врста ретардације моралног начела.

* * *

После дужег времена срећем песника ПМ у Б коме сам захвалан на негдашњим пажљивим разговорима о књижевности и на интелектуалној радозна-

лости коју сам неспорно дубоко ценио. Не може му се одрећи значај, неколико бриљантних песама, језички и културни напор да говори о нашој књижевној и традиционалној култури и свету, али се, не може, исто тако превидети да су његове песничке визије, које је временом све више умножавао, постале крње, концептуалне као укочене слике, коштане и бескрвне, врло често. Као конструкција која не prima ваздух у себе, превише културне азбуке и историјских сабласти, као да га овај језик, с ове стране, његово хрипаво дисање, није дотакао. Тражим му песме за ЗГ. Даје ми његов тек изашли роман са захтевом да га прикажем, па ће ми тек онда дати песме. Срећи смо се стотинама пута. Тај тон сам и раније примећивао, сад ми већ смета. Узимам роман, одлучан да га ни не погледам.

* * *

Угледам песника ПМ на међународном скупу књижевника у Б. Седи у полутамној сали, заваљен у седишту као неко коме је стало до свега, посматра. Учтиво ми се јави, промрља фразу, коју се не трудим да чујем. Потом излази. Излазим и ја, јер је већ крај читања. Видим разлог његовог доласка. Изабрао је писца на чији језик није преведен. Песник је из Р. Чест је гост овде. Увек изгледа као да је тек сишао са воза. Потом ће следити преговори, дубина која заводи, љубазност са загонетним смешком, прекомерна

срдачност, метафизичка замишљеност над јеловником, мистификације, да, да итд. Вештина која га ни под старе дане не напушта. Да ли се тако купује вечност. Да гледам у очи оног који ме никад неће разумети и да очекујем да управо он покрене хрпу анђела који ће ме узнети на небо.

* * *

Разговарамо о књизи страног писца у Б. На великој културној приредби, на штанду културног центра земље његовог пребивања. Нас тројица. Поред мене су ВГ, критичар и ВБ, издавач и писац који говори у емоционалним фигурама и наглашено усрдније него што приличи неком ко хоће да важи као књижевни и интелектуални фаворит у српској култури. Зашто мисли да је такав тип дивљења начин да нешто кажемо о неком ко живи у свету. Иритиран сам и не могу да слушам ту неодмереност. Помиње међу свим стварима, као битно, руке писца које су га фасцинирале. Њихову елеганцију, суптилност. ВБ драматизује, покреће своје мршаве шаке лагано их њишући у ваздуху с некаквом магловитом жељом да призове предмет свог говора. Сетим се да постоји сведочанство о томе како је Хајдегер говорио о рукама фирера. Поређење је прејако, али је однос глумачке понизности и неумесне емпатије сличан.

Видим јасно да ВБ све време говори о себи. Величина оног којег жели да дочара је, заправо, њего-

ва жељена величина, и он хоће да нам каже да ми то не видимо.

* * *

Модернизам је рачунао са привилегијама открићења у људској култури, историји, стању човека. Од унутрашњих до спољних. Његово осећање значаја и значења парадокса субјекта, друштвености, модерне културе, историје као еманципације, али меланхоличног конзервативизма – било је у бити просветитељско и прогресистичко. Он је рачунао са смислом, иако је изражавао свест о опасностима које угрожавају модерног човека у његовом препуштању моћима технике, модерне културе и друштвености. Авангарда је ову амбивалентност у великој мери пре-наглашеним еманципаторским витализмом отклонила и демегафизиковала и деестетизовала. Романтичарска матрица је у оба случаја била тло одакле се идеологија новије уметности развијала и екстремизовала. Видовитост поезије се преливала од ослобођених потенција субјекта, знања, несвесног, до открића потенција и структурираности језика по принципима несвесног и симболичког рада унутар културе. Та видовитост није порекнута у савременој култури, али је пригушена, зато што оно што поезија може видети није пресудно. С друге стране, поезија је растворена у гестовима масовне индустријске и глобалне културе као јефтин зачин. Ваља имати на уму да су у раном модернизму масовна култура, тех-

ника, као и медији били у почетној фази открића и примене. Лиричност масовнокултурних, као и контракултурних продуката, иронија, побуна, естетизам, ексклузивизам, инцидент, езотеричност, мистичност, отпор према владајућим конвенцијама, авантура, примитивизам... све су то вредности које су преузете и опљачкане од поезије или од уметности уопште. Наравно, појављујући се као посебна формативна и идеолошка сила на сцени савремене двадесетовековне културе масовна култура и контра - култура су потом пацификоване и асимиловане универзализујућим умом новца.

* * *

Постоји једна врста универзитетских професора која се по мотивацији самоизабраности инсталира у актуалну књижевност са надмоћним жмиркањем које значи да су засели за судијски сто поред којег не можете проћи без последица. Њима се подређују књижевници и фарисеји који очекују да буду прихваћени и смештени у одговарајући претинац, што с једне стране потврђује изабраност судија, а с друге право на комфор текућих књижевника који се устоличују на основу њихових процена. Тај брак се озваничава и у масовним медијима, где професори нетрмице, наводно, надгледају тврду књижевну грађу. Такав брак ни у прошлости, у највећем броју случајева, није показивао доличну умност. Критика

оличена као надмоћ утврђују територије књижевности са осећањем изабраности и непорецивог права да промовишу или релативизују.

Та веза дубоко тривијална обнавља се свакодневно или сваке сезоне као ритуална потреба моћи да установи поредак и систем вредности у свету књижевних творевина. Свет се мора учинити прегледним, а заслуге се морају учинити доличним, ствара се симулација поретка која се приказује као таксимонија заснована на чврстим начелима.

Књижевна наука не располаже поузданим мерилима, ни онаквим каквим располаже хемичар који одмерава квалитет сира. Међутим, процене такозване критике се уважавају као да у њима нема ничег релативног, засењујућег или проблематичног. Поједине књижевне особе са тим судовима живе као да су непорециве. То се подржава од бесловесности средње класе писаца који служе као потпорњи у тој, често, провизорној конструкцији, па потом од књижевних лумпен пролетера. Иако се критика не може одржати на основу унутарње логике и аргументације, она се понаша као таква, а у суштини њена уверљивост почива на трансцендентном ослањању на политичку моћ. Ако покушавате да исмејете професоре, што би било нужно уколико поштујете књижевну интелигенцију, суочићете се са политиком и са моћи која штитећи поменућу књижевност, штити своје право да интервенише у њој и да се преко ње репрезентује. Брак као у доба јуре. Те ликове смо ви-

ђали и пре неколико деценија, нескривено су изговарали своје мантре да би управљали књижевношћу, да би утицали и обликовали идеосферу. Сада је исто, још интензивније, али скривено наводном слободном вољом, такмичарско победничким књижевним умом који тобож најсуштинскије изражава дух демократије. А ова се изражава као потчињеност књижевности редукцијама неколико овешталих принципа, визијама надахнутих апартчика. Игра са формом, игра са конвенцијама, игра са текстом, тамни свет, технологија, историја и традиција тралала. У највећој мери иза ове овештале граматике стоји партијска повлашћеност, бесловесна убеђеност да се одлукама из сенке може обликовати дивљи логос књижевности. Али, шта је са стварношћу књижевности, оним иза, да ли ће се спасити, оно што даје право да се пробије у таму времена, моћи, у хладноћу која освешћује, која указује на миријаде гестова безнадног самопотчињавања, језика који прекида сваки контакт са фараонима клањања.

Има ли осим игре и шупљих појмова ичег другог. Или смо осуђени на фељтон у коме ћемо још једино моћи да препознамо порнографске истине нашег јединог живота.

* * *

Језик је биће књижевности, али та формула има своја ограничења и своју кобност. То је идеја подри-

вена већ у романтизму. С дуге стране је другачије кретање, рекао бих вишесмерно, без илузија да постоји скривена истина бића, смисла, као неке врсте разрешења загонетке нашег опстанка. Књижевност се ослободила тих илузија и осудила себе на депривилегизацију, на један од дискурса у пољу култура са посебним својствима, на секуларизацију, на дијалог, апропријацију, на самопроблематизовање, иронију, скепсу, на историчност и на још дуги низ пропозиција и заблуда и принуда које долазе из друштвености. Не видим у књижевности ништа свето, нити било коју врсту повлашћености. Поезију разумевам као сензибилирану културу, као особену творевину језика, писма, као и његових метафора, где је синтакса, такође, једна врста поетичке идеосфере, где је ритам хомологан морфологији културе. Разумем екстремизам авангарде као провалу самосвести, утопијског дискурса, посредно промишљање улоге, смисла и поступака песништва или уметности. У томе нисам био наклоњен оним видовима формализација које прекидају сваку врсту референцијалности, као ни оптимизму утопије. Нема спора да је знак нестабилан и да песнички текст ствара своју унутрашњу мотивацију, али исто тако је неспорно да књижевност посредно или непосредно води разговор са својим временом и са конструкцијама култура. О тим напетостима сам сматрао да морам да размишљам, свестан чињенице да поезија нема свој завичај, она га, у крајњем смислу, производи.

Говорим о књижи песникиње ГГ у МС. Тумачим њене језичке гестове. Држим да писац не може у потпуности да контролише учинке текста. Да не влада премисама ни ефектима писања. Ако би то било могуће, онда би напетост између текста, писца, тумача и читаоца била укинута. Биле би укинуте и њихове улоге, као што би била укинута потрага за истраживањима, разговором као формама културе.

Заступам да песме сугеришу једну врсту конфликта између субјекта и света. Напетост се указује у односима према битнијим институтима природе, друштва. Подрива се биолошко мајчинство, субјект га препознаје и прихвата накнадно тек у хоризонту културних конвенција. Овај расцеп са својим спољним и унутрашњим консеквенцама је најдоминатнија тема ове песничке књиге.

Након завршетка књижевног матинеа песникиња недвосмислено демонстрира своје незадовољство оним што сам говорио. Подсећа да публику чине њене колеге са посла и да су то већином конзервативни људи и да она не жели да се на тај начин говори о њој.

Јасно ми је да сам преценио публику, помислио сам да говорим у установи књиге где ће публика препознати и прихватити конвулзије модерне културе. Али ми је још јасније да песникиња није у стању да поднесе то што пише.

Критичарка ПП, након књижевне свечаности полази с нама неколицином, прозним писцем ВВ, критичарем ВГ и песником ЂС са намером да седнемо у неки од кафеа у центру Б. Сматрам да је добро што нам се придружила, иако, немамо нарочито блиске односе и мада често показује, што се мене тиче, необичну наклоност за извесне савремене ауторе који по свему носе знакове културне инфериорности. Али, у овом случају, заслужна је што је писац, чији сам издавач, добио једну од многих награда. Држим да ћемо о понечему поразговарати.

Улазимо у кафе клуб уз помоћ пропуснице којом располаже наш пријатељ. Наручујемо пића, а критичарка тражи пиво од пола литре. Јасно је да у овом клубу, с обзиром на дизајнерску семиотику, такво пиво не може добити. Она инсистира и ја примећујем да с њом није нешто у реду.

Када коначно ипак добије мање пиво, она га испија из боце. Поштујем боемско игнорисање конвенција, али не знам шта да кажем кад се након пола сата примећује да ПП већ заплиће језиком. Знао сам да љубитељи боемије не могу да имају префињен укус, књижевност је за њих пре неуредна кухиња са многим опасностима да се отрујете и учините сопствени живот агонијом, него лакоћа која посматра и разумева кратки трептај између два удаха.

* * *

Оно што одређује српску књижевност је напуштање великих прича, напуштање историзма, националних и идеолошких просветљења. Симон Вејл би рекла да је за роман суштинскија прича о једном браку, него велике историјске повести. Међутим, у српској књижевности још нема суочења са стварношћу, са њеном драматизованом наративизацијом која би дијалошки лебдела између модерне фикционалне остварености и дубинског сведочења о стварима нашег живота. Уместо социолошке компоненте, у различитим сферама, имамо још увек једну врсту постмодернистичког фрагментаризма који игра између иронизације историје, декомпозиције линеаризма времена, игре са идентитетом, приповедачким перспективама, језичким играма итд, до одређених типова морализма или културног концептуализма у видовима трагања за европским наслеђем (било осамнаестовековним или грађанским са почетка прошлог века). То можемо схватити као једну врсту трагања пред отварање за извесне модусе реалности драматичне транзицијске Србије.

* * *

Амбициозни и славохлепни прозни писац ЛБ, необично вербално агресиван и недијалогичан, осветнички узбуђен ако му се стави било каква ма и

најдобронамернија примедба и склон да уз подршку партијске охолости ствара своје књижевне позиције, прилази ми и каже поверљиво како ме је препоручио. Питам га, коме. Знаш ти врло добро, одговара. Видим да ствари нису баш најбоље по мене, он се врзма по надлештвима и понаша се као врло утицајна особа. Необично је да не прихвата да та врлина коју практикује никада није сматрана достојном међу писцима који имају самопоштовања. Ако ме је усрдно препоручио, како тврди, мораћу да учиним да се не појављујем, бар неко време, на јавним местима.

* * *

Од СД писца и професора покушавам да наручим текст за ЗГ о заборављеном старијем српском песнику и неколико песама преведених на савремени српски. Зовем га телефоном. Он обећава да ће то урадити, мада напомиње како је песник писао у предвуковском периоду и да је његов језик сложен и да ће бити потешкоћа у превођењу. У реду, кажем му, није нужно да ми о томе говориш, знам да то није једноставно, али верујем да је то посао који познајеш. Познајем, свакако, подвлачи он, али биће проблема. Прихватам, кажем, да ће бити проблема, али се надам да ћеш то урадити. То је врло сложен посао, наставља, и за то је потребно знање. Зато сам се обратио теби, покушавам да ствар зауставим. Нарав-

но, каже он, али то није једноставно. Помислим како се овај разговор неће завршити и како жели око-лишно да ми каже да није заинтересован за предлог или да изнуди некакве привилегије или је, фатално, лењ, као што слутим. Добро, кажем му, у чему је ствар. Он на то почиње да шишти, потом да говори убрзано и не могу да га разумем, осим што чујем повремено гласове: јер, јат, аз, буки, вједи, јакоже, иже...

* * *

У прошловековној српској култури повратак прошлости је као концепт реализован шездесетих година, а имао је значење критичког дистанцирања од секуларизоване марксистичке визије улоге књижевности. Један од поступака тог окрета назван је антисликом (то је посебно заступао песник МП), хтелo се постићи да се преко обнављања реторике средњовековне Србије и византијског као и фолклорног наслеђа, критички говори о социјалистичком монизму, о различитим обрасцима друштвене репресије, маргинализације и испразности тадашњег друштва. То је имало свој смисао као једна врста субверзије против етаблиране књижевности кроз асоцирање слика феудалне самовоље, страха и друштвене неправде, али и сјаја светог и естетизације, као и у појави стварносне прозе која је свој свет налазила на друштвеној маргини, супростављајући тако прљаво

чистом, маргинално средишњем, ниско идеалном итд, што је изазивало снажне критичке одговоре комунистичке елите. Касније се, између осталог, српски роман послужио стаљинистичком Русијом и сликама историјског насиља као сценом свог приповедаштва да би посредно говорио о актуалној стварности.

Ти књижевни модуси у другачијем друштвеном контексту, до нашег времена, добијају и другачије значење, с обзиром и на чињеницу да их је заступао велики број недаровитих и национално идолатријских писаца. Иако се појавно може учинити да таква књижевност доминира у Србији са неколицином својих актера, то није реална слика. Она је више ритуална, репетитивна, непродуктивна и у пољу савремене књижевности непродуктивна. Она нема ни следбенике међу новијим ауторима и напосто је ствар прошлости. Српска књижевност није тако једноставна ни сиромашна. Рекло би се, да већ дуго доминирају писци модерног сензибилитета у распону од неоавангардистичких до постмодернистичких идеологија или прозни писци обновљене критичке реалистичке перцепције.

Није проблем српске књижевности модернизам, постмодернизам или традиционализам. Њен проблем је у доживљају европског политичког пројекта као неодређеног, рестриктивног, и стално одлажућег. Таква позиција је последица једне прошлости која још изолује српско друштво и производи у њего-

вој стварности, култури и књижевности, једну врсту наметнутог и самонаметајућег изолационизма и скепсе.

* * *

Човек уринира на великом булевару, тек се мало склонио са пешачке стазе према тениским теренима. Поред њега пролази неколико женских особа, кад га спазе окрећу главу или убразавају корак. Он се не обазире. Не може да одоли природи. То говори да је принуда снажнија од забрана културе. Да ли је то слобода или њена супротност. Границе су заматљиве. Ко још може да дискутује о слободи без сумњи да је разговор непаметан. Осећање нелагодности које ме прожима говори ми да ма каква да је слобода не би смела да ме постићује.

* * *

Критичар РР, говорећи формално и иритантно глагољиво о књизи записа савременог писца изгнанника ГБ, на једној од трибина у Новом Саду, завршава своје излагање изјавом: јесам ли вас задовољио. Публика ћути. Неки се мешкоље, а неколицина се стидљиво смешка.

Критичар алудира да је критика копулација, продирање. Као савезника призива латентну хомосексуалност, несвесно мушког дела публике. Али она

је парализована нелагодношћу, непристајањем на самооткривање у неприличној ситуацији. Инцидент који је тек алкаво самоизлагање лоше верзије критичког говора хоће да потврди оно што не разуме. Мукло одбијање боље чује тамну двосмисленост природе него гласна брбљивост која мисли да зна.

* * *

Чекам такси на пешачком прелазу. Таксиста је паркирао десетак метара даље, поред травњака и очекује да преко њега ступим у возило. Упоран сам и захтевам да приђе ближе како не бих ишао преко траве. Коначно попушта и чим сам се сместио, упућује ми ироничну опаску да нисам можда еколог јер је приметио да нећу да газим траву. Размишљам да му кажем да сам ловац, неуротик под снажном дозом лекова, радник у кланици и да не подносим филозофе. Ипак му одговарам да не волим да газим траву нити да пешачим кад позовем такси, очекујем да свако игра своју улогу – како год. Он се обрецну, и узвикну: ја нисам роб. Јеси, кажем му, и излазим пре завршетка вожње.

* * *

О чему говори поезија. О томе се сваки пут питам и као да ме недовољност одговора још више раз-

дражује. Као да је искуство песништва, наднето над историјом, над културом, над човеком и његовим узнесењима и драмама, тек само на трен укочено пред глобалним катастрофама, пред масовним уништењима, дубоко повезано са плиткоумношћу и неразборитошћу самог човека и његовим инфантилним и неодговорним злочинствима. Оно не може бити ништа више освешћено, нити надмоћно над другим облицима културе. Какво год да је сведочанство о људској улози и смисловима, поезија је и неразборито усхићење пред наводном величином људских гестова, или тек пука игра – акт слободе без осведочења о самој слободи, пролазна слава света, жалопојка над његовим удесима, мутан поглед у тајну језика и његова утамничења, пузање кроз тмасте праменове вечних идеологема и идола, муцање о земаљским и небеским стварима и дрхтање пред крајњим стварима живота.

* * *

Уређујем часопис ЗГ и организујем књижевни фестивал и тражим новац од власти. Добијам одлуку на износ који ни близу не покрива трошкове. Очајан сам. Жалим се писмено високом чиновнику извесном РК, који је непосредно задужен за такве ствари. Добијам поруку да нисам смео да пишем жалбу, него молбу. То би, наводно, учинило ствар повољнијом, саветује ме дискретно његова сарадница.

* * *

Мој пријатељ песник МД је умро. Потом је убрзо умро ВС, наш дугогодишњи саговорник који и поред свега није успео да постане оно што је, вероватно, желео – познати и успешни писац. Дружили смо се давних седамдесетих и осамдесетих на ТМ и у часопису П. Осећам се као да сам огољен и да сам, сада, кад их нема, изложен и незаштићен. Постоји фотографија на којој смо се, још као младићи, фотографисали у центру града. Падала је киша и ја сам држао кишобран под којим смо били сва тројица. Сада сам остао сам.

Питам се да ли је мој одлазак одложен само зато што сам тада, како сведочи фотографија, будући да сам био у средини, био заштићенији него они.

* * *

Поводом Награде за животно дело са књижевницом МС правим интервју за наш часопис ЗГ. У нешто већем разговору о разним поводима и догађајима о књижевном животи добитнице, она говори и о истакнутом романописцу АТ. Врло је резолутна и каже да АТ нема никаквог искуства о Јеврејству, посебно у току рата, што је честа тема његових романа. Каже да је највећи део сижеа које АТ користи у својој прози он чуо од ње. У дугим разговорима које смо имали у заједничким шетњама новосадским дунавским кејом све сам му те приче говорила. Ја као

Јеврејка, тврдила је она, познавала сам углавном све новосадске Јевреје и пратила и проживљавала њихове судбине. АТ је у то време био скривен у Будимпешти и ништа му од тога није било познато, све је то чуо од мене.

Тај део интервјуа нисам објавио, страховао сам да ни АТ, ни јавност не би то са наклоношћу прихватили.

МС је била незадовољна што интервју нисам у целини пустио.

* * *

Један страствени књижевни аматер НМ ме жестоко убеђује како је извесни песник из престонице геније. Питам га како би он то могао знати, будући да сам сигуран да нема поуздане методе да то докаже. Рече ми да је био на књижевној вечери и да је то на основу свог осећања закључио. Осим тога, рече, у прилог томе иде и чињеница да је сала била пуна. Да ли је била заиста пуна или полупразна. После извесног нећкања, сложи се да је била полупразна. Рекох му да је његово опажање да је сала била пуна производ интенционалне илузије, па је тако и његов утисак о генијалности поменутог песника истог порекла.

* * *

Живимо у времену које својим хиперубрзањима, својом прагматичном ефикасношћу, несентименталном нивелацијом реалног живота и његових разли-

ка и напетости негира крајња питања, негира сваки облик споре и несводиве језичности и спекулативности, тиме и сваке уметности која није у хоризонту спектакуларности или економије добити. Улога поезије је промењена, али остаје као жудња за разговором, гестуалност, која, иако мења форму, парадоксално потврђује сопствене разлоге као књижевност, као безнадно књижење културе опстанка.

* * *

Поезија је уметност сећања и уметност разумевања времена и његових знакова. Она искушава политике друштва и његове културе, провоцирајући га дубином, затвореношћу, опорашћу или ирегуларношћу своје морфологије. У друштву које тежи потрошњи, лакоћи, забави, доминацији садашњости, ефикасности, информацији итд. поезија производи или презир или најчешће равнодушност. Субверзија није само проблематизовање великих идеја него и подрицање тривијалних јавних доминантних језика и осећања. Гајде су обједињујућа метафора за супростављање опорости лакоћи, неразумљиве дубине тријумфалној и плошној садашњости, загонетне и несводиве субјективности бесконачном претварању бића у робу...

* * *

Поезија је секта, осим ако није плакат или паразитски модус актуалне вулгате или политике. У свету

у коме се калкулише са срећом, интеграцијом, цивилизованошћу, једнакошћу, политичком коректношћу, једнаким шансама, логиком тржишта које регулише вредности имамо незаустављиви пораст варварства, производњу ратова, укидање етике пред императивима ефикасности, неједнакости, глади и хегемоније која разара сваку врсту субјективности, културних и индивидуалних разлика... Пред антологијама друштвеног и историјског зла, пред информативном брзином која нас пребацује са попришта на поприште, навалом катастрофа од друштвених до оних изазваних побуњеном природом, поезија је један сан за једну мањину, која покушава да очува изгубљену осетљивост за људске ствари.

* * *

Чуо сам за смрт С, пријатеља и песника, од ЈА – јавља ми се из Б, касно увече, рекао ми је: знаш ли да је умро С. Било ми је заиста жао.

Смрт је мера живота и наше речи и деловања су под сенкама потмуле туге.

Са С сам провео часове у раскошном смеху. Разговарали смо о књижевности и карикирали људске прилике. Путовали у Н, под кишом, и расправљали са познатим и непознатим, у Б и НС.

С је све лошије чуо, покушавао сам да му на папирићу напишем шта хоћу, али то је било толико да-

леко од разговора. Имао сам утисак да је већ тада умро. Био сам сувишан и као да сам понео кривицу због тога што не могу да нађем начин да се с њим споразумевам.

* * *

Слушам критичара ДР, говори о младом и амбициозном писцу, о његовом најновијем роману. Трудим се да по сваку цену доминира. То му деценијама успева, иако не разумем размере памети која то прихвата.

Он није зналац књижевнокритичких приступа, раскошни ерудит, филозоф са особеном визијом, реторичар који би задивио својом драматизирајућом беседничком моћи.

Оно што га карактерише је брбљиво конфузни јавни став, вербално агресиван, иза чега стоји стално наглашавање да је посебан и да за то постоје докази издати од извесних књижевних ауторитета. Мада, реално, тих доказа нема. Извесно је да се појављивао ту и тамо, са неколицином значајних аутора, али као писац није ништа о њима вредно пажње написао. Коначно његова оптика је условно књижевна, у великој мери је у питању фељтон. Он сведочи о стварима хаотично, произвољно и лажно лирски, не о идејама, појавама, што би могло да га доведе у ситуацију да се опредељује и тиме да ризикује.

Непрестано извикује имена, ствара локалну митологију, подупире нарцизам регије апострофирјући домаћи менталитет као надмоћан, позивајући сабласти псеудонауке што годи онима који би хтели да буду уписани у домаћи споменар. Рекло би се да им одговара да у њему виде универзалног хроничара, чак историчара.

Када се поближе погледа, он заправо не говори о књижевности, него увек поводом књижевности, то је поступак ампутације којим ослобађа предмет од система мотивација и веза и онда о томе говори у тону вечерњег ћаскања и асоцијативних скокова, понегде нешто цитира, проповеда модерност, а потом је неинтеционално пориче славећи локални сумарак као врхунац моралног и естетског живота.

Алудира често на актуалну моћ, локална моћ је његов пут до бога и никада нисам срео књижевну појаву која би на тако драстичан начин проповедала хетерономију. Он проповеда у алузијама да га милост коју добија од власти недвосмислено овлашћује као човека утицаја и моћи. С друге стране, као овлаш, у својим беседама и текстовима, иронично коментарише извесне писце и појаве, али само оне које су изван наклоности власти. Једна врста демагога и застрашивача, неког ко сугерише да влада стварима и да је управо он та појава која вам може променити живот. Раскалашни обећавач који своје нереализоване кредите наплаћује одмах. Сретао сам

многе са таквом конституцијом, али ДР превазилази све.

Он је нешто софистициранији него пуки провинцијски џамбаси које срећемо како обмањују лаковерни свет на прометним местима. Мења клијентелу, нарочито се специјализовао да наводно храбри младе писце и оне на умору. И једној и другој врсти је необично стало до живота, једни га нису ни почели, а другима измиче из руку.

Вече се завршава, посматрам демагога који се обраћа ушима која можда никад неће прогледати.

* * *

Разговарам са новинарем НГ из листа В у Б. Каже да је полемика поводом писца ВТ, чији сам издавач, и познатог прозног писца ДК, показала много тога ружног у нашој књижевности. Слажем се. Вели да је његов уредник ТТ, који се придружио полемици о ДК, био супериоран и да га нико није смео касније поменути. Насмејем се. Рекох му, није поменут зато што није рекао ништа битно или је то рекао на такав начин да нико није сматрао да би требало обратити пажњу на њега. Не слаже се.

ТТ се самопрецењује, он је у стварима књижевности човек из задњег реда, иако је у општем провизоријуму учествовао у неколико књижевних догађаја и стварао се утисак да је битан саговорник.

Знам га као једну врсту транзицијског новинара који са становишта акутног и провизорног морала несвареног и сировог просветитељства денунцира оно што је површно и незналачки опсервирао. Често се појављују као морални тужилац који агресивно брани наводне више циљеве еманципованог грађанина, и у име те илузије спреман је да компромитује са надменим свезналаштвом десетине реалних људи. У суштини, једна врста бескрупулозног опадача који у својим фикцијским бесовима, са немалим књижевним илузијама, не види да је новински текст референцијалан и да често постаје вербално отеловљење санкилотизма.

Да је постојала масовна штампа у време Игњација Лојоле, мислим да би се знатно раније установила пракса масовних егzekуција.

Спашени смо, на нашу срећу, од последица зле воље ТТ. Ново доба има извесну отпорност на распомамљеност појединих медијских агената, зато што у јавном простору има толико екстремизација, да такви инциденти пролазе често неопажено, будући да се њихова снага умањује због велике конкуренције.

* * *

Када је ВК, давних година, понудио свој рукопис МС, допринео сам да његова и књига буде објављена. Чланови комисије су испрва стајали на становишту да његове текстове не могу подржати, јер је

имао проблеме са властима због екстремних ставова неких његових колега у духу неоавангарде. Рекао сам им да ту врсту идеолошког злопамћења нико од писаца неће подржати. Сматрао сам да морам да им скренем пажњу на разлоге књижевности и културе, уместо да подлегну локалним политичким застрашивањима.

Након тога сам као члан жирија истакнуте награде за младе ауторе допринео да књига ВК буде награђена.

С дуге стране, неоавангардистичко деловање његових колега полемички сам оспоравао, у суштини више њихову моралну, него уметничку идеологију. Неоавангарда им је, наводно, давала за право да је заступају, не као једну међу многим уметничким идеологијама, него као доминантну и искључујућу за све друге. Такав став ексклузивности и аривизма задржали су и до данас.

Иако сам се у реалном животу држао да је разлика услов свих услова, подразумевајући и право на субверзију, али не и право на искључивање, нисам могао да разумем ВК који је једнако, поред тога што се представљао као андерграунд уметник и припадник контракултуре, имао аспирације да делује у сфери етаблиране културе и политике. При том је према другачијим мишљењима показивао игнорантску мрзовољу, извежбане знакове одсутности и *нейробуђености* на којима би му могао позавидети и најопскурнији апартчик.

Његов успон је налик на трансмиграцију духа надреализма који полази од асоцијалне фантазмагорије да би доспео у поље политичке моћи без извињења, или на успон неког ко своје локално и квазиграђанско порекло инвестира као капитал који је стекао, уместо да та наследства разумева као стицај околности који му не даје никаква посебна права.

Да ли је у његовој идеолошкој разроокости било некаквог плана, да с једне стране помирује субверзију, која је суштински била формална као и надреалистичка, и политички консензус; експеримент и дестабилизацију са музејом, уметничку дематеријализацију са артефактима који имају тржишну вредност, партијско мишљење и политичку функцију са дивљим логосом уметности.

ВК је уз све контрадикторности успео да постигне да буде арбитар у мноштву културних и политичких института и да његово присуство у јавном животу буде застрашујуће, с обзиром на скромни културни капитал, а његово полутајно аранжирање мишљења и судова опасно и стигматизирајуће.

Песник, уметник, политичар, особа која позива на побуну, у духу позоришног комешања, и, истовремено, на ред попут уваженог члана заједнице. То је подсећало на неприлични брак који је по својој природи био у регији немогућег, али концептуално могућ у провинцијском глумилу и одржавао се као аматерска софистика, упркос мноштву унутрашњих

контрадикција. Отуда је ВК могао истовремено бити и *поњен* и *слављен*, и организатор карневала и његов главни клоун, и политички дародавац и песник грађанин који дарове прихвата, упркос томе што је његова уметност била по свему само једна врста вербалног прећуткивања свега што би могло да нас се тиче.

Вештина с којом је све то помиривао је била задивљујућа, чак и кад је као политички званичник налазио могућност да у исто време у духу подражава расцепљеност која би свако друго људско биће доводила у трауматичну менталну кризу.

Пошто је истакнути локални функционер, питам га за исход једног књижевног пројекта који сам предложио да добије подршку од власти. Иако би, по свим претпоставкама, требало да зна нешто о томе као део система, он бира индиференцију као одговор. Каже да не зна ништа о томе.

Питам се, колико ли је само пута рекао да, тамо где се то очекивало како би дошао до привилегије да буде индиферентан, иако, не верујем да му није познато да неодређеност носи више моралних ризика него изричитост неприхватања. Он ипак рачуна на то да ће ствари успети да промени у своју корист када стигну рачуни и да ће ти дугови остати испред његових врата, као нешто спољно, непрепознатљиво, без реалне моћи да уздрмају његову закржљалу савест.

Као што је након француске буржоаске револуције ослобођен нови читалац који је захтевао други тип књижевности у односу на постојећу у хоризонту класицистичке, аристократске идеологије, што је омогућило експанзију нове грађанске културе и доминацију романа, и ми данас имамо по смислу сличну транзициону промену перцепције. Имамо појаву субурбане, нискожанровске књижевности која доминира са својим новим јунацима (од религиозно пробуђених актера, националних хероја до новинара, и жена сексуално еманципованих из различитих социјалних слојева), излазећи у сусрет очекивањима пробуђених нових слојева публике. Та публика промовише своје домаће хероје и хероине, као што са узбуђењем подржава досад неприсутан тип јефтиног романа који долази из англосаконских књижевности, задовољавајући аспирације за новим типом игре илузија и реалности и потискујући врхунску књижевност.

Тај талас културне секуларизације производи, такође, кризу неколико жанрова, кризу филозофије, науке, теорије, друштвених наука, и кризу озбиљног романа. Поезија постоји само захваљујући једној врсти хуманитаризма а питање је докле ће да функционише на потпорама које немају тржишну оправданост.

Тржиште производи културну пауперизацију и постаје непријатељ високих вредности, његов утицај

не би требало искључивати, али би требало бити свестан да ако се потпуно ослободи да ће висока култура бити разорена.

* * *

Срећем МЕ професора књижевности и критичара у ресторану ДО у НС. Он је безнадно монололичан, по обичају почиње разговор, како га он замишља, и не прекида га. Смеје се својим досеткама. Иначе заступа морално становиште у књижевности. Њему се чини да само титани могу бити писци, а њихови јунаци су им или равни или их превазилазе.

Никако не могу да се навикнем на тај херојски пакао. Осим тога морал који проповеда личи на десет заповести у перспективи вароши из деветнаестог века.

Слушам фрагменте његових већ чувених рефлексја. За неког писца вели да је дигао глас. Већ и његов језик одзвања некњижевно. Размишљам да он никада неће осетити тај страшни издајнички удар поезије. То пузање језика, његову неутољиву потребу да се понизи, да нападне и обесмисли тривијалне дихотомије. Горе – доле. Чисто – прљаво.

Разумем да је заплашен од живота и да у моралним илузијама тражи смисао и заштиту. Шта ли. Сигуран сам, с обзиром на вишак речи које развејава, да би тешко издражао зло и да је код њега морал речи снажнији од морала тела.

ДЗ, песник из Б, дугодишњи ситни књижевни бирократа, ариivist, каквих има не мали број на нашој књижевној сцени, који непрестано покушава да скрене пажњу на то да је следбеник једног од пет владајућих мишљења, како би рекао Ниче, оглашава се када након исцрпљујећег метанисања запати једну од књижевних и новчаних награда, чему су он и њему слични фетишисти посветили најбољи део себе.

Писци држе до аутономије чак и кад су је потпуно изгубили, скривајући све оно што је изгубљено вербалном лавином, заклањајући да њихово оскудно и неаутономно мишљење извире из малог скрајнутог зденца из кога подижу своју, нажалост и упркос вољи да се кобајаги држе духа, патворену физичку егзистенцију.

Од свих ствари које жели да оспори, да би недвосмислено доказао дубоку оданост принципима пет мишљења, ДЗ напада наводно раширену идеологију крви и тла, и, следствено томе, у својој поезији одбацује читав каталог великих историјских тема наше културе. Он упира прстом у сабласти и води измишљени рат како би доказао своју оданост званичном мишљењу. Није једини који се препоручује.

Не разумем овог надреалисту, ваљда би желео да каже да о прошлости другачије мисли, да је то могуће видети и у промењеној оптици, рецимо у кључу новоисторијског тумачења, али како је несуптилан

он је одлучан да би, као знани заступници разних културних револуција, све то требало једноставно избрисати. Приказати се као оспораватељ нечег застрашујућег и како је твој удео у тој борби непроцењив, а да то заправо заузима у реалности тек сићушан простор без реалне снаге, и да у тој борби ауру херојства могу себи да приуште само варалице и опсенари.

* * *

Песникиња ЛЛ из Б, изјављује како је њена књига преведена на велики светски језик и објављена у библиотеци са неколико значајних мртвих песника. Она сматра да је то успех за који једва да постоји поређење и да јој овде у овој земљи није одата одговарајућа пажња. Каже да јој је књига објављена, али не помиње да ли је ико књигу на посебан начин коментаришао и разматрао са закључком да је реч о изванредном догађају.

Арогантна је и настоји да буде привилегована, жели да јој се издају недвосмислене потврде о томе.

Да се у процес признавања и самотумачења стално уплићу аутори, то је обичај који се проширио последњих деценија, а иначе уобичајено се сматра неумесним. Али, ваљда је у томе дух демократије. Ако не заступаш себе, ако не обезбедиш пажњу јавности и власти кроз сталну галаму између тезги на какофонијској тржници, вероватно ћеш произвести мњење да не постојиш.

Срећем остарелу авангардну уметницу БП испред киоска, купује новине. Не бих обраћао пажњу на њу, злурада је и упркос аури авангарде, која би требало ваљда да је обасја као непризнатог великог и вољеног вођу, она је чангризава провинцијалка, али је особа која је после ње купила новине покушава изгурати даље од пулта. Покушавам да је заштитим и да кажем овој нестрпљивој особи да буде пажљивија. Питам БП за извештај догађаја који се дешава у нашој вароши где уметници протестују против градске културне политике, а она ми одсутно и презриво одговара како је то не занима. Уочавам одмах да сам се преварио. Моја добра воља за уљудним разговором ће се разлити попут бескорисне отпадне воде.

Светски дух који је лармао против конзервативизма смирио се у топлој витрини и више је ништа не занима, добила је националну пензију, ушла је у музеј и сви су конфликти престали. Тако заврашава авангарда. Сада када је књига затворена, чини јој се да је непорецива и да је више ниједна мисао неће узнемирити. Да би ме уверила у то размеће се како има ученике. Као да је саградила храм који је, мада се тога не би сетила, претходно разарала и врштила на његове службенике.

Иако то не каже изричито, видим је како се грчи пред надолазећим сенкама дошљака, још једино се

плаши тих ретких и испрва сирових уљеза из провинције који шире неверицу у правила и питају се наивно и грозничаво: шта је уметност, чему уметност итд, и покушавају да разбуди уснулу и опустелу варош на рубу панонске степе.

* * *

Свет почива на новцу и музици. И у једном и у другом постоји нешто первертирано. Нагон да се из самих себе створе, да загосподаре помоћу митова о незаменљивости, укореењености у само биће, као жеља, покрет самог живота који се помоћу њих уздиже до екстазе. Не да порекну свако божанство, него да разоре и саму природу, општу и људску.

Новац је експанзиван, заузимање територија помоћу новца је заменило сваку другу жељу, сваку другу реалност осим оне коју он може произвести. Новац ждере ствари, нагомилава их и одбацује, он помоћу спољашњег потврђује своју надмоћ, он тражи брзину да би се што више умножавао, размножавао, преображавао и из пропадања подизао, тријумфовао...

Музика, немост која урличе, која намеће своје митове као језик сфера, хармоније. У наводним сликама стварања света. Али тамо нема музике, тамо где је све почело. Тамо је бука, експлозија, прасак, фијук, цвиљење, пресно дахтање, клобучење, смрад настанка, понорност, смрт... Ничег савршеног, ничег ведрога... Само безинтересно стварање и разарање, неразговетност.

Музика се ни у једном времену није толико позивала на тело. Никада га није толико подвлашћивала, иако се чини да понекад иде у смеру дематеријализације у прекиде сваке везе. Али она пре него што следи његову природу, његове ритмичке иктусе запретане у месу његове арахичне меморије, намеће и сапиње концептуално његов секс и његову влагу у трансфигурацијама његових преображених културних ликова. Она се дубински позива на његову сировост, то што се чини да пориче, на његове карничке екстазе, на врелину и глаткоћу коже, на сјај тоалете, на социјалну моћ, на пресну распусност, на демократију стражњица које се бесконачно и тривијално љуљају...

Она све колонизује, увлачи се у сваки простор, у свако уво, представља се као светска нужност, као право које не смемо одбити.

Већ видим потпуно занемели свет, без речи, без дубине, где се из огромног пластичног ува које плута на распаданутом сплаву у пустом пространству загађеног океана чује заглушујућа музика уз злокобно севање божанских муња у дну хоризонта.

Не најављује ли се апокалипса помоћу застрашујућих звукова труба.

* * *

Уметник у љаговању је Кафкина прича која нам као парабола може много рећи о нашем времену.

Извесно је да се параболе више не читају, и да су њиховим *лукавствима* читаоци већ дуго невични.

Уметник је окружен тајанством воље за гладовањем коју публика покушава да разабере. То што се не знају поводи гладовања, које је, у сваком случају подвиг по себи, постаје мистерија која изазива радозналост. Аскеза издваја уметника, она постаје ствар по себи, скривајући истину уметности. Уметник који се одриче је заточеник своје моралне мисије. Он изазива дивљење, иако је, како се касније открива, његово уживање у гладовању израз неслагања са светом. Неслагања које тај свет одбија.

Аскеза се на крају, као у каквом јефтином роману, одбија и прихвата супротност: уживање, снага, лепота, раскош.

Аскеза нас спашава када желимо да посрамимо тиранију. Када се тиранија преруши и појави као раскош коју би да подели с нама, онда издајемо аскезу. Светаштво остаје запретано у прљавој и недостојној слами из које се подижу мириси органских материја, уместо богатства вештаствених мириса.

Кафкина парабола о надирању политике спектакла и неуспешности уметности да јој се прилагоди прича је о нашем времену. О уживању у животу које се чини да носи слободу, о кавезу који ствара привид да је аскеза укинута и о претензијама уметности да изрази нешто што је превазилази: саму истину.

Пријатељ ми скреће пажњу да је прозни писац ЛБ дао изјаву локалним новинама Д о познатом кратком роману Л који, наводно, највише воли. С чуђењем коментарише опсервације ЛБа поводом романа руско-америчког писца ВН, јер је овај навео крупну нетачност у причи и не може да схвати како тзв. озбиљне новине без провере пуштају изјаве које су у сукобу са чињеницама и чак са општим местима модерне књижевности.

Кажем му да није само у питање стварање заблуда код читалца, него је необично да неко ко нешто наводно највише воли о томе не зна довољно.

Омашка је реална последица принудних механизма који обликују понашање и симптоме дубоких унутрашњих конвулзија. Опажање себе као посебног, као изабраног, који наравно са таквим уверењима себи штошта допуштају, одликује људе чија је моћ самоограничавања и реалног процењивања ситуације умањена.

Новинарка РБ која је упозната са грешком пита ЛБа о томе како му се то десило. Овај резолутно пориче да је у питању грешка и каже да је ствар таква како ју је навео. РБ испровоцирана недоумицом чита роман и открива да је ЛБ обмањује.

Један од психолошких писаца СП у свом популарном делу о лажи држи да је ова извор зла. Ма како била мала и безначајна.

ЛБ је, ваљда, склон да нарцистички подлегне тренутним емоцијама, тада не води рачуна о мери и о чињеницама, него о претпостављеном утиску. Усменост ствара код говорника илузију да може накнадном интерпретацијом да варира и кривотворити оно што је заступао. Међутим писмо је рационално, оно памти и није добар савезник самољубивим приповедачима, па иако многозначно одбацује преиначења.

Захваљујући софистичким усменим заступањима, како сведоче његове колеге, ЛБ је успео да се као писац повећег броја формализованих романа прикаже као важна појава у савременој књижевности. Склон да демонстрира утицај, неће презати да организује представљање својих дела уз ритуално присуство локалних политичара. Не пропушта прилику да као утицајни бирократа заверенички тумачи околности у култури и да тамо – амо криптополитички фаворизује или елиминише своје колеге.

Култура таквих појава се, како се претпоставља, обликује без свести о форми, њихове радње и приче разумевају се као провала талента и истинољубља, чак и онда где је неспорно да су пуко фантазирање. У окружењу повлађивања и самоадорације тај тип јавних људи не подноси никаква оспоравања.

Он је секулариста и наглашено демонстрира добре везе са лаичким политичарима, слично ће чинити актери клерикалне струје који ће своје важење оверавати тако што ће својим књигама обезбеђивати благослов црквених достојанственика. Међутим,

и просечној памети је јасно да су то нововременске транскрипције старих ритуала у којима се призива вечни живот у вртоглавици тобожњег јавног успеха.

* * *

Улога поезије је промењена. Она је посвећивала посебени смисао, осетљивост, језик као мистерију, поједница као божанство, стари свет вредности, љубав... Била је контроверзни дужник митова и идеологема које нису издржале ударе промена. Да ли то значи да ће и поезија ишчезнути са опором и цинично релативистичком културом или ће се прилагодити. Тешко је претпоставити да ће она као медиј издржати захтеве актуалног духа. Она не може да се одржи у пољу тржишта, у пољу новца, она је ту безвредна, неразменљива и презрена као потрошена ствар. Ако још једва преживљава, то је захваљујући хуманитаристичкој посвећености оних који су спремни да у њеном бићу нађу стару и измаштану осетљивост и знање које немају вредност у реалном свету. То чувају као завет и у томе има нечег дирљивог, али читава ствар је неодбрањива. Чак ни иронија, којом се поезија брани, није од помоћи. Свет се лишио не само чулности, не само обећања која се налазе у песничким симфонијама језика, у њеним опорим пасторалама, аскезама, дубинама, него и времена које она захтева. Она опстаје на маргинама само код

једне врсте духова чија је страст припада људима прошлости.

Али нема разлога за опроштајни патос. Ако поезија не преживи пред фуриозним провизоријем општег живота, његовом хистеријом робе, напретка, раста, општег трошења и опште производње беде, она ће се наћи као со тривијалне литературе и тривијалне жудње, као утеха чији ће се речник дозивати у општим гестовима граничних ситуација живота, у несрећама, конфузним трагањима за љубављу, срећом или пријатељским разговором или на површинама великих светлуцавих реклама које ће нам нудити поново нађену срећу без осећања кривице што у томе има понешто од прастаре религије.

* * *

На питање шта сматрам највреднијим или шта највише волим не могу да одговорим. Свако образложење је симулација. Разлози могу бити лични, али онда није потребно образложење, потребан је психоаналитичар. Шта се заправо може рећи о оном што захтева одлуку.

У традиционалном смислу избор тражи дуготрајне и стрпљиве процедуре тумачења, у данашњем времену он се саопштава као знак иза којег стоји одлучност, увереност коју не би требало објашњавати. Више нема напетости између одбацивања и прихватања, постоје само интензитети, нијансе у регији постојања. Сугерише нам се да је све ту, да одбаци-

вање не постоји. Чак ни ништа. Избор се подупире приписивањем опште воље о којој се зна пре него што се ишта зна о самој ствари. Узимајући избор као нешто дато, истовремено вам се враћа признање да сте и ви изабрани. Предмет се као вредност легитимише тако што се приказује као награда, као добитак.

У свету робе нема казне. У језику рекламе има нечег мистичког, нечег предразумског што делује убедљивије него било који гест критике која би требало да вас преко знања уведе у свет вредности. Тај језик је ушао и у књижевност и тумачење чини излишним.

Ексклузивизам књижевне и културне остварености, и мит о њеној важности нестају и појављује се консензус који промовише излишност знања, знања о разлозима вредности. Из херменеутике, из критике се силази на сцену рекламе, наговарања, завођења, политике.

* * *

Извесна ГГ у својим записима, које је обелоданила у једном дневном листу, коментарише моје рефлексije и извештаје о стварима живота. Налази да су неаутентични, посебно у мојим сведочењима о политичким становиштима, о мојим тумачењима опште културне климе и узвикује патетично како је она била сведок. Радила је као секретар часописа ко-

ји сам уређивао, скоро осам година. Долазио сам у редакцију после 12,00 и пролазећи кроз оскудну собицу у којој је седела, покупио бих пошту и одлазио у уредничку собу. Виђао сам је у магновењу, с врата, и чуо када је пребацивала везу или одлазила пре краја радног времена, са некаквим изговором. Била ми је наметнута као секретар, нисам мога да је видим у размерама оног што сам разумевао као модерну културу, као модерно уређивање часописа. Сметала ми је, напосто као део намештаја који је запремао важно место у кући и који ни чему није могао да послужи.

Сматрао сам је необразованом и аљкавом, у суштинском смислу неписменом. За редакцију је била некорисна, са типичном лукавошћу инфериорних службеника обављала је послове дактилографских услуга у радно време литији асистената и млађих професора са овдашњег факултета. У суштини је била опскурна, неискрена и прикривено агресивна. Ђерка вишег полицијског службеника, лојална претходном уреднику кога сам сматрао археолошким изразом локалних књижевних митологија и ирационалним обожаваатељом шиштећих реченица који уздижу оранице, башче или родне грудве земље и иловаче, ма шта то значило. Нисам сматрао да је потребно да ме разуме, нити да спознам какве су њене амбиције у књижевности. Видео сам њене интервјуе са актуеалним писцима док их је припремала, са мноштвом правописних грешака и грешака смисла,

типичних за особе које тешко усвајају захтеве књижевности.

Она није могла ништа знати о мени, јер оно што сам радио интелектуално ју је превазилазило, а осим тога неколико тренутака које сам проводио у њеној близини није било довољно ни за шта, осим за накнадну осветољубивост коју показује тврдећи како ме наводно познаје.

* * *

Одржава се скупштина регионалне организације писаца. У току неколико година урадили смо много. Организација никада није имала часопис, нити међународни фестивал, нити усмереност на ствари књижевности. Пре но што сам дошао ДКВ је било провизориј са честим патриотским испадима и са самопрецењивањем у домену универзалног морала. Мноштво подршки текућој политици и лидерима, и мноштво осуда извесних удаљених режима који прогоне писце. Тако се стицала представа о значају, о важењу провинцијског удружења које је било, углавном, у сукобу са књижевношћу. Претходница је уместо дистанце према политици градила симбиозу, у великој мери погрешну и неинтелигентну. Уместо толеранције, они су развијали, игноранцију, неумесно спровођење закона о званичном језику, што је изазвало отпор великог броја чланства.

И сада видим те бивше руководиоце, седе у првом реду. Изненађен сам како су брзо заборавили све

своје грехове и да ли су, уопште, имали идеју да у било чему греше. Да ли им се њихов провизориј чинио савршеном конструкцијом књижевног смисла. Сећам се гротескног обраћања једног од њих својој, наводној пастви, са питањем: колега пишете ли, пишете. Само напред. Нисам могао да замислим ту врсту улажења у магарећу улогу. Сада их видим, скупљени у првом реду, као сабласти: Шта желе да изложе? До које су велике замисли дошли. Опште је познато, ипак, да ни по књижевном сензибилизму, ни по култури нису репрезентативни. Конзервативна књижевност без имагинације, идеологија пасатизма у формама фолклоризованог симболизма, религиозност без књижевне транспозиције, неосвешћено заступање романтичарске вулгате. Њихова самоувереност проистиче из једне врсте параноје. Како би рекао Берђајев, опседнутост манијом гоњења се претвара у супротан осећај, у улогу прогонитеља. Да би избегло наводно гоњење, они фанатично прогоне. Њихове фиксације су усмерене на то да покажу како постоји субјект, често оличен у фигури мрачњака, ђавола или какве парарелигиозне сабласти, који је крив за њихов сукоб са реалношћу књижевности. Страх да ће бити изопштени ствара код њих фанатизам и нетолерантност, нерационалност и различите облике негативних фиксација.

СР устаје и одмах нетрпељиво захтева да се не прихвата процедура о раду скупа. Наводно процедура је против правила. Он је узбуђен и јасно је да не

разуме правила и да се није ни потрудио да их савлада. Њега води нетрпељивост, зато не види.

ГН, крајње неуротско биће са соматским импулсима разматра небитне ствари и проповеда наводну добронамерност. Нико га не слуша. Са њима је је извесни несвршени студент, песник у покушају, а сада забављач који на телевизији овлашно расправља о прављењу штрудли или о голубовима превртачима, он тражи да се расправља о српском језику. Питам га да ли је положио српски језик на факултету, он се обрецну тражећи да његово незнање одлучује о стварима које га надилазе. Све то снима телевизија, она пред којом стручњак за језик расправља са својим гостима где су бундеве најбоље понеле.

Нисам равнодушан. Затечен сам. Прво, не могу да верујем да не виде да је њихово време прошло. Потом, не схватам како је могућа таква несуптиљност да се јавни разговор може искључиво практиковати као простор за општи рат, за нетолеранцију. За неистину. Говоре како је организација неуспешна. Траже да се одбаци извештај о раду који је усвојен. Заступају да је у питању манипулација, при том ни подаштавају својих десетак колега, за које, индиректно, тврде да су пуки објекти. Када их питате којем су програму присуствовали, немају одговора. У нашем јавном простору постоји велики број говорника који сматрају да је узбуђеност аргумент, а да је језик чињеница инфериоран. То даје за право једној врсти осетљивости, када спозна да други може успе-

шно да артикулише и створи извесну респектибилну реалност, да се потресе, да затражи да се та реалност поништи, не види и прогна из стварности. За једну врсту људи то постаје истински задатак: све ће учинити да умање вредности оног другог, да за извесне успехе пронађу стотине тривијалних разлога како би се ствар умањила, да је припишу неком другом, да пласирају идеју завере.

Свет се променио. Променио се и његов језик. Овештале флоскуле са моралистичким набојем, поезија са задахом старог језика и старих слика у којима доминирају некреативне хипокористике и аугментативи из запуштених башти, емоционалне фигуре које заударају на пресне нехигијенске ликове чувних страћара, зазивање божанског недоживљеним и архивираним језиком светог, иронија као сопствена пародија и сл. Не могу бити предмет поштовања. Ни разумевања. Писац би требало да разуме свог читаоца, да га створи и пронађе. О чему је овде реч. Питам се док слушам литанију једне културе који ове носи незнано куд. О чему је овде реч.

* * *

У размере рата нисам упућен. Понекад питам неког обавештеног апартчика шта се заправо дешава. Добијам оно што би могла бити званична истина. Шта је мој интерес у томе. Ваљда мир. Разумност. Поштовање. Слобода. Култура. Али видим или више

слутим да је читава ствар изван контроле. Да су насиље и рат засновани на лажи, да су циљеви скривени, да се догађаји искривљено тумаче. Екстремизација рата је екстремизација нарцизма, а нарцизам је слепило са циљем. Не видети другог. Не прихватати његове разлоге. Не уважавати његову реалност. На свим странама се прибегава лукавстима, лажима о застрашивању. Помислим колико сам срећан, упркос свему, што нисам тамо. Што дрхтурим и цвилим. Каква привилегија. Каква божанска награда.

* * *

На балкону већ дуже време поборници демократије протествују против режима и против рата. Говори су горљиви и свако вече их прати педесетак до стотинак симпатизера на главном градском шеталишту. Мени се та врста херојства не допада. Хероји су углавном бивши оперативци претходне тираније. Њихова вера је заснована на освети, не на чистим побудама. Промена би им донела оно што су изгубили. Шта ја имам са тим добицима хуља који не мењају своју ћуд.

Рат се не може зауставити. Он је покренут да доврши посао, а последице ће понети невини. Уверења су пепео истине. Она охрабрују мржњу и насиље. Видим у рату јасне намере побуњених република да се отцепе, да мотивишу своје становништво на побуну и да Србе фиксирају као непријатеље. У овом

рату други је непријатељ, он је услов да ја стекне идентитет. Да се популација мобилише, да се њена перцепција непријатеља учини неспорном. Други се вербално сатанизује, приписују му се најниже намере да би се оправдали циљеви да нас униште, да нас оспоре, да доминирају, да нас унизе. Непријатељ се у размерама рата уништава или се приказује као недостојан, његово деловање је злочин, он излази из оквира културе, његов начин је прекорачење граница друштвено прихватљивог, рушење.

* * *

Пролазим између високих зграда, у уском пролазу је посластичарница, као мехур ваздуха који спашава изгубљене градске душе. Видим пријатељицу кроз стакла. Машем јој. Он ме гледа са чуђењем. Видим да ме не препознаје. Понављам поздрав, са надам да ћу одагнати таму. Она ме са чуђењем гледа. Излази њена чуварица, каже ми да у последње време има амнезију и да се све теже сналази и са стварима и са људима. Она излази, изговарам њено име, надам се да је то једно од оних имена које ће је пробудити. Она погледа као да ме не види и као да њене очи не памте ништа осим заборав.

* * *

Он је већ 10 година управник постављен од власти и већ толико дуго терорише све часне људе.

Власт га поставила, власт га скинула. Сад се разилазе. А разилазе се што је упркос његовој вери да је заштићен чинима светске коректности која му сугерише да има повлашћену улогу као наводна морална величина која може да едукује и застрашује оне који не разумеју светски дух. Пошто је дуго играо улогу моралног просветитеља, заборавио се и почео је да просвећује своје спонзоре. Испоставило се да је погрешно.

Он не може да демонстрира слободу у туђем дворишту, исто тако као што сликар који има уговор са галеристом не може на своју руку да слика портрете својм школским пријатељима. Уговор у режији либералног капитализма не допушта ризике који угрожавају скупо плаћену инвестицију и свака се непредвидљивост искључује. На то што заступа је заборавио. Роб који ненадно хоће да одбаци окове, да би завршио у клоаки.

Он се позива на Монтења или на Дерида, али терет немилосрдне и тврде логике пребацује у Србију и Републику Српску. Могао би, ако би желео да буде заиста храбар, да те своје тривијалне спекулације остави у дворишту својих газда. Тамо би то још боље функционисало. То значи да не видим принцип који види мањина, него принцип који види већина. Не подржавај мржњу која се представља као слобода, не стављај руку тамо где нема метафоре него скривене ватре реалности која ће те сагорети. Ако то Управник није видео као, наводно, просвећен библи-

отекар, онда није за управника. Управник је маска, и то треба да игра без гриже савете. Сад би да се приказује као Брехтов глумац у епском театру као неко ко има самосвет. Не верујем у то, он је само променио образину и потонуо у мрак опонашања.

* * *

Писац постоји у очима и у слуху другог, посебно кад је у питању преводилац, он добија одговоре и језик који, ипак, на другачији начин поставља питања на које нема одговора. Имам привилегију да обнављам екстазу постојања коју сам негде изгубио.

Што се тиче стиха **сви би босоноги да се госте ловећи своје лице**, постоји једноставан и сложен одговор. Један је везан за непосредно искуство, други цитира културу. У стиху има ироније. Не босоноги као именица, него као придев. Људи би хтели да буду босоноги (попут дечака) и да се огледају у илузији своје младости, целовитости, моћи, лепоте. То значи да кроз враћање у детињство, покушавају да пронађу илузију у свету без напетости, без сумње у свој смисао, сврху. Општа слика те инфантилизације је наша култура која храни нарцизам, која га продаје и нуди људима уверења да су леви, моћни, млади. Тај стих иронизује ту крађу важности, снаге, лепоте које људи хоће да улове, а у ствари су уловљени. Кад је неко босоног, он се ослобађа стега, правила. Потом он мисли да је његово стање промењено и иде у

потрагу за доказима да је посебан (зато он лови, трага за својим лицем – савршеним итд, као Нарцис). Бити савршен то је гозба, уживање, самопоуздање. Али, то је све, ипак, регресија, илузија вечности, мит или предрасуда која се стално обнавља.

Писац је само један од тумача свога дела. Не и једини и не последњи. Језик је сложен и он измиче. Оно што мислимо да смо рекли, само је површинско и видљиво. Остало је скривено и ту су границе на којима је писац изједначен с другима.

* * *

Током 16. века, Сентандреја (око 20 км. Удаљена он Будимпеште) је постала центар Срба у Мађарској, јер су се Срби пред напредовањем Турака померали према северу. Турци су освојили и Будим, а река Мориш и горњи ток Дунава постали су граница. Сентандреја је била град у којем су Срби преко двеста година развијали снажан економски и културни живот.. На основу привилегија цара и краља Леополда године 1690. под вођством патријарха Арсенија Чарнојевића из Србије се у Сентандреју доселило 8000 српских породица. По подацима из 1720, 88% становништва Сентандреје су били Срби и нешто католичких Далматинаца (Јужни Словени). Данас у Сентандреји постоји још осам српских цркава и само око 90 Срба.

Сентандреја је сада туристички градић са живописним калдрмисаним улицицама, барокном архитектуром, и црквама неколико конфесија, али доминирају знакови и обележја оних којих више нема (некадашњи већински Срби), који су или асимиловани или су напустили своје домове и населили се у крајевима где се померило српско становништво после повлачења Турака, иза Дунава на линији око Београда.

Улазећи у Сентандреју, имајући на уму њену историју, суочавамо се са одсуством, губитком нечега што нас потреса. Не само као Србина, него као људско биће које види како историја скоро равнодушно руши и мења конфигурацију света. Видите залеђене трагове у знаковим некадашњег присуства, пунине живота. Ствари су саме без оних гоји су их градили или употребљавали. Књиге су неме, без оних који су их срицали, оживљавали (постоји Музеј Српске православне цркве у којем су драгоцене старе српске богослужбене књиге), постоје куће и кафане, места где су се скупљали српски писци од Венцловића (барокни богослов и песник) до Јакова Игњатовића (значајни реалистички писац). Ствари и књиге немају смисла ако не постоје они у чијој свести би се тај свет огледао и постојао. Тај свет је напуштен, преозначен и постао је музеј у коме одзивања метеж имена (прошких и садашњих, мртвих и живих, повезаних са временом и бачених у свет без порекла и смисла) , бука, празна радозналост, живот

кроз чије шавове се пробија пустош, која нас опомиње да је ту испод нас био некадашњи исто тако контроврезни свет. Заснован на великим покретима, опијен славом и изазовима успеха, заблудама и преданом богобојажљивошћу. Мешају се приказе и стварност, величина која у вама евоцира пустош смисла, пустош нада и вечну игра таштине, пролазности и ничега.

* * *

НИКАД

из тебе проговара властитост

вапије расипно месо

угарак из густиша

Ово је једна врста описа субјекта.

Властитост је редукација, осиромашење људског бића на границе онога што он наводно јесте. Над чим он има власт; то је извесно **ја** (представа коју има о том ја) и чиме он таутолошки влада, чиме је детерминисан. Она је прво говор нагонског, као бића жудње за поседовањем, конзумирањем, згртањем, а потом као говор друштвеног бића које успоставља границе према другима, које каже то је моје, то су моји поседи.

* * *

Месо је слика нагона, то је аспект нагонског бића које тежи задовољењу несвесних телесних претензија.

Вапије је од вапај, крик, то је израз драматичне жудње претворен у узвик.

Расипност је расипање, деловање без мере.

* * *

Угарак је остатак од тела предмета који је горео и још тиња, не гори, али одаје знакове да је био у пламену, у ватри. Дакле, то је остатак, нешто нецеловито, спаљено, нешто што је било нешто у густој шуми, истина ниској.

Густиш, од густина, је слика света, друштва итд. Густиш је површина запоседнута ниским растињем, непроходан предео – слика мноштва.

* * *

Врабац је истински анђео, он је натурализована слика невиности, доброте с оне стране зла. Његова сићушност доприноси да буде тек на рубним регијама зла. Он трепери као сићушно биће. Нема снаге ни силине, убрзано чисто кретање усмерено тек на себе.

Врабац је на ивици, на леђима (метафорички) прозора, на његовом узвишеном делу, на његовој

греди. А то је, како видим спољни део дрвеног оквира прозора преко којег не може прећи крило прозора, тако да не може да се отвори према споља, него само према унутра. То је једна врста граничника, гредe на којој стоји врабац. Стоји на улазу наше куће, на граници према спољном свету. Ту се спустио да нам каже нешто, да нам се обрати као анђео.

* * *

Песникиња ми прилази. Схватам да хоће да се препоручи, да буде позвана на Фестивал који уређујем. Све теже је направити праведан поредак међу људима који осећају да имамо намеру да изневеримо њихова очекивања. Увек имамо посла са коначним бројевима и увек нас води нека намера. Како то да спасимо од нестрпљења које хоће да се огласи са својим поседима. Све теже подносим кад ми се неко препоручују, кад ми гура прсте у очи и убуђује ме да морам прогледати. Осећам стисак руке који ми кида месо, који ми кида тетиве. Видим царство људске поезије како руши све пред собом.

* * *

Спиноза је рекао да Бог има бесконачан број атрибута, одређења. То значи да га не можемо редукovati, свести на било какву врсту објашњења. Бог је бесконачан и несводив. За њега нема коначног

одређења. Међутим, овде произилази да је свако биће несводиво и да не можемо допрети до његовог коначног одређења. Овде се, помало, играм са Спинозиним оптимизмом да је само Бог бесконачан. Тајна сводивости мачке је тренутна, где се она показује као мачка преко мачкости која нас прожима, као код Бодлера. Сам мачји изглед, сам звук речи мачка, сама слика мачке, очи мачке у којима се огледамо, преко којих доживљавамо време и видимо себе како се дивимо мачки и срећи да као таква постоји у нашем свету разноликих чуда.

* * *

Киша ромори, полутихо, ситно, учестало. Неко је нездовољан и он је смркнут, то значи да се смрочио као кад дан прелази у вече, у сутон или ноћ. Он, дакле, не виче, не протестује бучно, него полугласно, полутихо али смркнуто, без ведрине на лицу, са гримасом неуслишености, шапуће о свом незадовољству. Ромори.

* * *

Српско друштво никад у новијој историји није било толико изложено силама које су ван његове контроле, нити циљевима које не може вољно да прихвати. У садашњем тренутку постоји снажна конвулзија која од овог друштва и његове културе ствара субјект без перцепције. У том контексту књижев-

ност је заслепљена и немоћна да изграђује своје основне институте, да препозна своје циљеве. Један од доминатнијих смерова у савременој књижевности у духу романтичких илузија пародира сопствену повлашћеност, упадајући у мазохистичко комадање претпостављеног идеалног света или с друге стране бежећи ескапистички у фантастичке или тривијалне жанрове. Књижевност је изгубила тло, она не прихвата да је свет подељен и да је та консеквенца више него истинита, да не постоји јединствена идеолошка сфера која би омогућила да њена интерпретација буде искључиво прихваћена. Тржишне и политичке силе неповратно уједињују и разједињују свет. У тим променама књижевност не налази више ослонац, нити може да рачуна да ће бити заштићена преко улога националних или политичких бардова, а многи би то желели, нити ће моћи да се успостави као морално шибане. Напротив, побуна или морализам књижевности, који заступају неки наши писци, су напосто роба са кратким роком важења о чему они не могу напосто да одлучују. Да ли ће наша књижевност сачекати свој тренутак, мислим да за то не постоје услови док год се не схвати да улога писца није у заступању моћи, него њеног разумевања и огољавања.

* * *

Словенство са становиштва овог времена пре је располоћени мит него реалност. Оно се чини као

изгубљена представа која у актуелном стању само евоцира немогућност да се пронађу његови корени или његова будућност. Растворено у десетинама различитих светова, често и драматично супротстављено до екстремног непријатељства, оно се ослања на полемичне вредности, од концепта религија, до политичких и културних визија које су их некад уједињавеле. У свету у коме – живимо идентитети су провизорни, осећања нестабилна и фанотомска, путеви нејасни. Али ако је реалност јединства изгубљена, ако се митови о пореклу запретени, разговор о једном свету који је некад био близак, обавезује и покреће. Постоји, између осталог, хиљаде дела културе и књижевности у којима бисмо могли препознати своје лице, иако су наши светове подељени. То није само универзалност која зрачи са најдубљих страница словенских књижевности, то је једна врста присног духа словенства које нас позива да једни с другима будемо бар мало стрпљивији и благонаклонији.

* * *

Писање је или таштина или жртва, жеља једно испоручује у загрљај самоогледања и фасцинације сопственим ликовима, а друго баца у бескраје самоналажења у чему ниједан исход није вредан осмејка. Таштина је огледална и оно одражено је само *ја* које се самозадовољно цери милујући један недовршени људски примерак. Колико пута сам само срео

такве појаве које читајући своје неутаживе отиске претварају наша лица у цаклећу површину огледала надносећи се и тражећи у нашим очима одсутно божанство. Жртва је распоседовање, давање, даривање, и онај који даје никада не може бити осведочен да ли је оно дато мера која може зауставити вртложно распрскавање једног неуспостављеног идентитета. Сенке се умножавају падајући преко сенки и Платонова пећина је замрачена од њихове густине, а ватра се разгорева у угарцима који светле са миријада екрана одакле нас подучава насилна и брбљива идеја. Да би се жртвовало или даривало морао би да постоји један нејасни бог или у најмању руку други, другачији који ће прихватати жртву, дар и друштеност која ће је оправдати. Али жртвеност је сада изван повезаности једне уланчаности, њени гестови се одвијају у замрачености без сјаја и писмо се повукло у подземне ходнике избијајући тек у одсјајима крхотина једне одбачене религије.

* * *

Гестови хистерије у нашем провизорном друштву где се пресецају либерална строгост пореске политике и племенски идентитети са високим гласовима буке, чине нашу реалност сценом уједињене анархије и монархије.

У сваком осенченом закутку столује по један монарх надахнут божјом промисли и тврдом вољом да

потчињава а одмах поред њега скривени анархиста који чим сунце почиње да тамни хита у име одрпане и искрзане правде једнаких да позива кога год да га научи памети. Ови светови се једначе у једном – немилосрдност и предрасуде, одсуства моћи расуђивања, моћ оверена наводном вишом силом. Друштво засновано на митовима.

* * *

Уметност је у различитим аспектима увек укључивала у свој рукопис извесне форме ауторефлексије. Свест о фикционалности сопствених творевина је мање-више била дискретно изражавана. Сликара је свестан илузионизама сликарства, он твори сцену на којој се сам модус рашчаравања преокреће у моћ да се сликарство снабде премисама не само да пуко сведочи или изражава одговарајуће културне и идеолошко-поетичке матрице него и да их пориче и да буде форма разговора и коментара о стварима света.

Паркови, вртови и пејзаж су део историје сликарства у његовим многобројним ликовима од антике, средњег века, ренесансе, барока, рококоа, импресионизма до данас. Сликаство узима отворени простор паркова и пејзажа да би дало слику скривених, рекло би се, скрајнутих, али опет интезивних моментата модерног живота.

Парк је слика културе, једна врста имагинацијске визије њених повлашћених представа, као кул-

тивисана природа у којој човек на особен начин афирмише своју надмоћ над њом, или извесна компензација или симулација изгубљених виталних или примарних сила и енергија. Он с једне стране упућује на слику људских моћи у естетизацији природе, и на метафоричку сцену грађанских хијерархија, а с друге стране евоцира саму природу и њене снаге у урабаном амбијенту, у систему културе.

Сликарство на такву сцену, од ренесансе до рококоа, од импресионизма до поп арта, скоро иронично смешта актере малих урбаних сижеа. Било да је у питању парк или пејзаж, Модерно сликарство једну врсту хиперкултурне потрошње ових феномена субвертира, иронично откривајући парадоксе и физиологизме живота, сцену која се открива у многоструким видовима плитких поетизација и страствених карнизација. Фигура као физиологизовани организам, сама природа у природи као напад на културу и афирмацију саме људске природе, природа посредована кроз знакове потрошње, свет ствари и догађај, као замах који одваја од тла, али који не подиже у етеричност небеса, нити у метафизику алегорезе.

* * *

Потпуна владавина тржишта у сфери књиге битно угрожава демократске потенцијале друштва, његову етику и толеранцију, пораст конзервативизма и

регионалног аутизма, опадања културног самопоуздања... што ће нужно произаћи као последица у превласти комерцијалне књиге, која у највећој мери неће бити стварана у српском културном простору.

Ако бисмо покушали да предвидимо будућност у претпостављеним условима, постоје два могућности:

Једна је да држава књигу схвати као стратешки производ, да је ослободи пореза и да подстиче рационално високовредну књигу, не само откупом, него и субвенцијама и ствара услове да се таква књига промовише у медијима и у образовању, као један од услова стварања основа за друштвену еманципацију и за ослобађање јавне сфере од статус квоа који је у интересу сила којима одговара да се друштвени односи конзервирају као и да тржишна логика запоседне простор јавне дискусије са својим духом површности и неетичношћу језика рекламе – који је усмерен искључиво на ефикасност, и који прети да преузме улогу сваке озбиљне друштвене критике и вредновања.

Друга је да се робно-потрошачки и рекламни дух рашире на све сфере, да таква стварност, попут мртвог Јонесковог Амееа, тотализује друштвени живот, нашу културу, наш јавни и приватни живот као пошаст ширећи робну и потрошачку слободу и поништавајући грађанску и политичку. У таквој перспективи није немогуће да се у једном од блиских тренутака суочимо са насловом, у једном од водећих престоничких дневних листова, како је одлуком

посебне Скупштинске комисије државе Србије укинута књижевност, јер нико за њу неће да плати цену. Ово није визија која произилази из духа литерарних и имагинативних негативних утопија, него из духа закона и обичаја који се уобичавају у земљи коју је добро разумео један од њених културних хероја Радоје Домановић.

* * *

Слика савремене српске књижевности је сложена, али исто тако резигнатна. У транзицији она мења своју перцепцију, прво у превласти борхесовства, фантастике и апропријације постмодернистичке текстуалности, али и са појавом нискожанровске књижевности, посебно у роману. Будући да је српска културна реалност наглашено сиромашна, потом у позицији конфузне дезилузије након разорности грађанског рата у распаду Југославије, иако са мноштвом нових издавача, мера свих мера постаје успех на тржишту. Висока књижевност губи публику, не постоје реална стратегија која би подржала уметничку књижевност. Фондације и награде постају доминантне, тако да се у појединим моментима чини да је хистерија око награда постала питање живота или смрти. У том контексту и критика, поготову у медијима, игра важну улогу. Утицај медија, посебно у последњој деценији, у контексту промене социјалне и економске структуре друштва у транзи-

цији, битно утичу на афирмацију тржишта, на промоцију тзв. културне индустрије, нискожанровске књижевности и комерцијализацију издаваштва.

Књижевна критика у медију штампе, наспрам критике стручњака или критике која заступа високо-уметничку књижевност у највећој мери промовише успех и ширење комерцијалне књижевности чији је смисао подређен моћи новца и посвећујућих признања. У експанзији преводне, нискожанровске приповедачке књижевности, највише англосаксонске, улога домаће књижевности, уколико се не подреди пропозицијама масовног укуса, постаје маргинална.

Новинска критика је често упућивачка, препоручивачка, експлицитна у својим становиштима и аналитички редукована, али својим утицајем, због промењене перцепције у технолошком добу у великој мери потискује значај научне критике.

Сличну судбину има и уметничка књижевност, која својом сложености и неретко непрозирношћу бива делегитимизирана у пољу масовних медија – у којима најинтензивнију пажњу има роман и то у све већој мери нискожанровски, наспрам романа посвећеног особеној логици истраживања, поезије и других непопуларних жанрова.

У складу са деловањем масовних медија и других медијских агенаса јављају се и одговарајуће поделе у стварању укуса и другачија књижевна стварност промењене жанровске и вредносне морфологије књижевности у Србији.

Значење наглашене појаве критичара везаних за велике издаваче има знатног утицаја на постојеће стање. Утапање критичког персоналитета и одговорности у оквиру групе или институције, било издавача, медија... често као последица материјалних детерминација, битно утиче на стање наше књижевности.

Такође, друштвене и културне идеологије, појединих штампаних медија, оформљене и у складу са очекивањима њихове публике и центара моћи, битно одређују и критичку и вредносну идеологију критике а тиме и саме књижевности.

* * *

Моји преци су из Далмације, из места Дицмо. Померили су према Крајини са друге стране Динаре када су се Турци повукли дубље према копну у седамнаестом и осамнаестом веку. Мој предак је можда био повратник у Крајину, јер граница се између Турака и Млетака мењала, после опсаде Беча, а захваљујући и сталном отпору српских ускока. Како се може реконструисати из оскудних предање мој предак је сам дошао у Ресановце, код Грахова, отуда је назван Зивле, Зивлак, као јагње које је остало без мајке.

Моји су преци горштаци, и са мајчине стране. Мајка моје мајке Боја била је Чеко, у сродству са Гаврилом Принципом, који је старином био, такође, Чеко. Куће су им биле једна до друге и она је добро

познавала Гаврила, као деца играли су се на ледини испред кућа у Обљају. У Принциповом Обљају сам једном приликом, допутовавши из Баната, прелиставао Гаврилову сачувану свеску у којој је записивао стихове. Био сам фасциниран. Те свеске више нема, како ми је пре неколико година рекао потомак Принципа истог имена.

Моја мајка Милица је рођена у Исјеку, њен отац је био Дамјан Бурсаћ. Провео је скоро осам године као војник црно-жуте монархије, четири године је био у војсци у време трајања Великог рата. Био је у Бечу, Трсту, Пешти, Софији. Као посиљни није непосредно искусио страхоте рата.

Моја мајка је одрасла у великој породици, имала је седморо браће и једну сестру. Сестра је погинула као партизанка, један брат јој је у рату умро. Најстарији брат је као официр био у затвору у Билећу као информбировац.

Отац мога оца, Јован, умро је за време рата; отац Лука је, као питомац Ваздухопловне подофицирске школе у Рајловцу, био заробљеник у војном логору у Немачкој, а његов брат Сава, прво партизан, па четник у Книну, емигрирао је у САД. Како се растакала породица, тако је ишчезавао и стари завичај.

Био сам као дечак скоро без памћења, у Накову, банатском селу, где су након колонизације рушени стари обичаји, заборављана вера, породице постајале провизориј и где се човек патријархалне културе претварао у равничарског произвођача индустрија-

лизоване пољопривреде. Уз то преображаван је у човека новог морала који је био пројектован и надгледан у интересу новог времена. Колонизација је била подухват са двоструким ефектом, стварана је популација пољопривредних радника која ће наставити производњу на напуштеним пољима Баната и обликован је социјалистички човек којег су изложили силама модернизације где је поред колектива доминирала техника, мит индустрије и науке. Та промена је била под стегома једне чврсте и упрошћене идеологије.

* * *

Завичај је био љуштура у коме сам полако сазнавао да постоје и други светови, другачији људи. Живео сам прво у затвореној заједници. Даљина је била несавладива. Постојао је изровани макадамски пут до Кикинде. Ретко се путовало. Трактори и покоји аутобус одлазили су за Кикинду. Рад на пољима, школа као место дисциплиновања, друштвени живот између ужурбаних и строгих састанака одраслих, послеподневна опуштеност у дворишту кафане где се пило пиво и надметало у куглању. Недеље на фудбалском игралишту уз страствену и бучну навијања. У месту је постојало неколико телефона. Звучници на бандерама преко којих је емитована музика, политички говори, фудбалски преноси, вести са пријемника из Месне канцеларије. После је дошао радио, потом смо открили телевизију коју смо гледали

на једином пријемнику који је био постављен на прозору Дома културе.

Приватност једва да је постајала. Живели смо у наметнутој присности. Али, као дечак сам открио поред дечијих дружења и усамљеност. Лутао сам пољима, силазио низ косине канала, улазио у ретке и сеновите гајеве, посматрао птице, ситне узнемирене глодаре, водоземце, инсекте, шаролики и дивљи свет који је освајао утрине и њиве, који ми се показивао као необичан и слободан, усамљен и непокоран. Природа је за мене постала раскошна у својим облицима, у својим законим и изузецима, видео сам себе зачуђеног над тим богатим и неухватљивим тајанством живота.

* * *

Као дечак био сам неутаживо радознао. Често сам био збуњен кад ми одрасли нису давали одговоре на питања, имао сам осећај сувишности. Био сам уверен да одбијање да ми пружи одговоре има значење намере да ме не прихвате као достојног, као неког ко не заслужује разговор.

Књиге сам открио у дединој кући у зеленој полици у коју их је сложио један од ујака. Право богатство, од Пушкина, Чехова, Достојевског, Тургенјева до енглеске и америчке приповетке. У очевој библиотеци доминирао је Бруно Травен са *Побуном вешаних*. Одатле ме је будио глас праведника и надањивао самилошћу, осетљивошћу према презреним.

У школи смо подстицани да пишемо родољубиве песме, али нико ми није знао објаснити како се пише слободан стих. То ме је као дечака мучило неколико година. Знао сам да користим слободан стих, али нисам имао одговор шта он значи.

Читао сам школске песнике, касније у сеоској библиотци у Накову, као и у Градској у Кикинди, нашао сам мноштво одговора у примерима великих песника. Обузимала ме је ватра док сам читао Рембоа, Бодлера, Елиота, Паунда, Пастернака, Сен Цон Перса, Рена Шара... Касније сам почео озбиљније да се бавим нашим песницима. Касним Дучићем, надреалистима, Црњанским, Васиљевом. Открића уметности делио сам тада са братом Душаном који је изабрао скулптуру, а да га томе нико није могао подучити у сеоској заједници. Касније је завршио Ликовну академију у Београду и наставио потом да живи у Паризу.

Моје је младићство било озвучено: слушао само Битлсе, Ролингстонсе Трогсе, Холисе... постао сам једна врста друштвеног побуњеника: шездесетосма ме је уздрмала.

* * *

Равница је за мене била све. Ништа друго нисам познавао, осим магличастог и бескрајног пејсажа. Силуете, обриси шумарака, усамљене куће, високе грађевине, млинови; гледао сам свет који је оивичавао блиски и скривао удаљени који ћу тек упознати.

Моја машта је горела док сам се напрезао да видим скривене догађаје иза мноштва имена који су означавале потесе или атаре, да наслутим чудесна значења даљине, њене односе са речима; измишљао сам историје које су откривале равницу као подручје пуно људских прича. То је био дечачки романтизам који је свет чинио загонетним и привлачним.

Међутим, касније, равницу сам видео као културни амблем у многим песмама новосадских песника. Она је била знак књижевног конзервативизма, отужног регионализма који сам одбијао.

* * *

Нови Сад није био мој избор. То је била принуда, јер нисам успео у Београду да упишем драматургију или филозофију.

Читао сам тада модерну драму: Бекета, Јонеска, Женеа, Брехта, Сартра... Често сам боравио у кишиндском позоришту, гледао представе, разговарао, помало сарађивао. Чинило ми се тада да је позориште моћни медиј модерне уметности. Ту склоност према позоришту сам касније у Новом Саду показивао повремено као писац позоришне критике а и основао сам седамдесетих година фестивал експерименталног позоришта Мало позорје – Off thetar на Трибини младих.

У Нови Сад сам дошао са илузијама али и са једном врстом реалистичке ироније. Нисам се надао да

ћу срести Лазу Костића или Змаја, а још мање неког романтичарског естету или филозофа. Није то био град наклоњен високој култури, иако је у многочему био један од водећих културних центара у бившој Југославији. Дочекала ме је знаменита песничка естрада од Антића до Зупца, нешто званичних и конфузних новинара, сенке свудаприсутне провинцијске политике, представници локалне неоавангарде који су у том тренутку били доминатни у часописима, листовима и трибинама. Имао сам своју интерпретацију авангарде, одбацивао сам њену асимилацију са политиком, посебно сам одбацивао њену дијалектичку искључивост уметности као уметности и њихов начин перцепције песништва. Кад у малом граду имате тако екстремне концепте, од популарне лирике која је у својој себелубивости фатална, до неоавангарде, коју су заступали локални потомци комунистичких фаворита, која вас у име прогресизма одбацује у старо гвожђе, па до нарцизма у формама општег брбљивог мњења локалне политике, не преостаје вам ништа друго до да стрпљиво и скоро скривено градите своју уметничку позицију. При том не можете бити сигурни да ће ваш животни пројекат имати прилику да се оствари.

Био сам уредник на Трибини младих, потом у Пољима, уредник у издавачкој кући Светови. Ја сам изабрао бојемину као начин живота, која је била више гримаса него култура, у Новом Саду је било и превише; ни политику која је била тада посебно за-

интересована да контролише уметност и дисциплинује уметнике; ни авангардистичко просветитељство које је револуционисало уметност да би је укинуло; ја сам изабрао опрезност, мишљење као уметничку и друштвену еманципацију, сумњу према утопијама и њиховом *илеменишом* насиљу, иза чега се крио регионални нарцизам и свођење читаве стварности на меру неколико партијских банално просветитељских идеолога.

На Трибини, у Пољима, Световима створили смо замашну културу знања, разумевања новог мишљења и уметности, од структурализма, постструктурализма до постмодернизма. Нови Сад је био сцена где су се објављивале многе нове књиге, од Дериде, Фукоа, Лиотара, Компањона, Рене Жирара, Пола Вена, Жака Ле Гофа и многих других, долазили су мислиоци и писци из разних простора Југославије, Француске, Русије... то се наставило са актуалним Међународним новосадским књижевним фестивалом који сам основао пре десет година у ДКВ. Ту имамо елиту европског и српског песништва, а то се посебно обелодањује у часопису Златна греда.

Све то није пролазило без тензија, сукоба, сметњи, али је чињеница да у овом времену Нови Сад после дужег времена има филозофе, критичаре, песнике од Драгана Прола, Алпара Лошонца, Дамира Смиљанића, Владимира Гвоздена др.

Оно што је био тренутак мог романтичарског са-мопросветљивања доживљавао сам у пријатељским

разговорима са преминулим песником Миланом Дунђерским али и у многим сусретима са песником Миодрагом Павловићем, филозофима Миланом Дамјановићем и Николом Милошевићем, песником Љубишом Јоцићем, филозофима Данком Грлићем и Иваном Фохтом, оријенталистом Душаном Пајином, германистом Срданом Богосављевићем...

* * *

Поезија нема свој предмет као што га је имале у класичним временима где је била једна врста универзалног знања, од слике историје, људских карактера, астрономије до агркултуре. Њен савезник је био језик у посебној функцији као менемотехничка машина који се све више осамостаљивао. Напуштање универзелних претензија поезије остваривало се проширењем компетенција других знања која су за поседала све веће територије. Од историје, географије, филозофије, психологије. Поезији је остала њена лукавост да изненада запоседа небраћене територије, да напада тривијализацију живота, очигледне истине, насиље над језиком, тиранију политике, скривање видљивог и разне видове патологије вечности у људској култури. Каталог је неисцрпан, а знања поезије су непредвидљива. Оно од чега се мора чувати је вера да је у било ком смислу повлашћена да је освојило право на истину.

* * *

Постоје само представе и конструкције светова које се мењају и супротстављају. Тајанствени биокосмички свет за нас је несазнатљив. Како би рекао Витгенштајн: ми не знамо ни то како би се могао осећати један пас.

Наш свет који нас највише погађа је друштвени свет, свет људских скупина и заједница која нас прихватају или одбацују. У том свету владају силе различитих воља и природа. Оно што нам је најважније одузима нам се снагом која нас превазилази. Свет је немилосрдан, наше фасцинације су наивне и компензаторске у односу, чини ми се, на опште насиље које нас опкољава одасвуд. Моћ се намеће уместо истине, добра, среће... Људска моћ није ништа мање разорна од оне које се налази у законим природе. Ми се спасавамо саосећањем, емоцијама, митовима љубави пред немилосрдношћу која све прождире.

* * *

Епоха великих спаситељских и еманципаторских истина је завршена. Човек се налази пред понором. Пред понором космичке катастрофе, у виду исцрпљености потенцијала земље или због непредвидљивог или фаталног космичког инцидента или у бољем случају антрополошке, хуманистичке апокалипсе. Али то не значи да су његови изгледи ништавни.

Уместо великих истина у виду религиозних или секуларних утопија, имамо мале, локалне митове о спасењу, тај општи образац има многа имена. Производња тих малих митова је бесконачна. То ствара могућности за спасења изгубљеног смисла, али и за опште опадање људских амбиција да разуме свет.

Свет моћи је бескрупулозан, неухватљив, са сталним увећањем захтева да све потчини, да надзире и убиствено контролише људску популацију, с њим су светови потрошње, производње, забаве, калкулација са природом, временом, задовољством, провизорним мерењем успеха у свеопштем бесмисленом такмичарству... а по рубовима су мишљење и уметност које с мером отпора настоје да разумеју ову представу без хоризонта.

* * *

Чинило се пре десетак година да је штампана књига изгубила рат са електронским носачима, са читачима, интернетом, паметним телефонима...

Тренутно су се позиције стабилизовале, нема потискивања штампане књиге, а електронска је нашла своје место. Међутим, промена медија ће на крају дефинитивно променити и књигу, њена интимност ће се изгубити. Постаћемо део једне бесконачне мреже текстова и вавилонске збрке језика. Како ће у том свету изгледати књига, њена повлашћена по-

зиција у пољу знања, мудрости, дистрибуције, идентитета, приватности и среће... можемо да слутимо.

Српско издаваштво се дефинитивно променило, велики издавачи асимилију разлике, диктирају логику тржишта које поштује само логику великих бројева.

* * *

Европа је велика ризница културе али и велики мајстор зла, како би рекао Паул Целан. Она уједињује, интегрише истовремено дисциплинујући мале државе и учествујући у просветитељским и војним кампањама према другом и трећем свету. Умност Европе је умност тржишта, а тамо где тржиште не функционише нивелацију врши сила, европска и атланска. Европа је бирократска.

Некад су интелектуалци промишљали Европу и подстицали њен критички дух. Сартр, Ками, Сиоран, Фуко, Хабермас, Хајнрих Бел... Данас их нема. Када је рушена стара хладноратовска било их је тма и тушта. Сада је посао вероватно завршен и они су сувишни.

Не бих могао да проценим да ли је Европа некад била боља али надам се да ће произвести културу и уметност који ће бити памћене.

Између јединствене Европе и Еворпе нација, изабрао бих ову другу. Европа култура и језика а не

једне културе и једног језика, куда овај континент највероватније стреми.

* * *

Утицаји и наслеђа. То је магловито. Постоји више књига, аутора, гласова из других регија и жанрова, друштвених подстицаја. Књижевност није хемијски елемент који се може контролисати.

Ценио сам побуњенике, нонконформисте, маргиналце али и средишње личности једне епохе. Фасцинирао ме је Пирон, јер је порицао све, чак и реалност; Диоген који је презирао друштвене конвенције; Катул – велики песник; Бодлер, побуњеник; Паунд, песник са великим заблудама; Црњански...

Волео сам зиму, поштовао сам је као аутора панонског пејзажа; одјеке гласова који су се одбијали о падине удолина; поштовао сам мајчиног оца који је веровао у живот, у стрпљивост и трпњу; пса којег су ми убили сеоски ловци – то ме је потресло заувек...

* * *

Путовања су често полемична. Спорите се са оним што је установљено као клише, покушавајте да откријете драгачију, дубљу стварност. Поричете предрасуде, страхове од другог, знање и лепоту који не постоје.

Али путовања нису више откровења, све је већ виђено и нећете се наћи у позицији наших знаменитих путописаца Дучиће или Велимировића откривајући другачију стварност. Свет се понавља и ви се не можете одупрети утиску да су слике које гледате већ виђене и да је стварност свуда скоро иста.

* * *

Ми смо преморени, окупирани, запоседнути. У таквом стању није могуће писати. Писање тражи отвореност, слободу, унутрашње расположење да прихватите свет, да га осетите и примите са свим његовим контроверзама. И спољни свет и свет који стварате. Бити спреман да осетиш трептај листа, да саосећаш и да будеш непомичан да би уронио у догађај. Да би то било могуће морате бити снажни да се ослободите од агонија свакодневног живота.

* * *

Тешко је отети се утиску да нисмо у океану зла. Све оно што допире до нас је потресно и повезано са злом. Круг се не затвара прочишћењем. Нема оне идеалистичке античке екстазе која нас ослобађа и измирује са добрим силама живота.

Сутра ћемо отворити новине, осим ако нисмо одустали од свега, и сусрешћемо се са новом прова-

лом зла, са инвенцијом која се не смирује; на телевизији, на уоу тубе видимо одсечене главе новинара које показују фанатици, гледамо свакодневно слике масакра, катастофа, анималних прождирања, напоредо са софистицираним порногрфским представама псеудоморалних звезда, политичара и богаташа.

* * *

Мишел Деги је пре неких десетак година завапио поводом пристанка његових пријатеља песника да се њихови стихови исписују на салветама да не треба допустити да се поезија понижава. Тржишне силе су умногоме допринеле да се књижевност понижава, да се тривијализује, да се спусти у поље производње и моде. Књижевност постаје поље примене наједноставнијих образаца прихватајући тако да буде пука забава, текући догађај. Она симулира разговор, посебну врсту сазнања, прихвата начела употребе и потрошње и исцрпљује се у производњи тривјалног сјаја. То је доминантно.

У условима када нас на сваком кораку вреба тржишна економија, укида се разноликост. У последњој деценији, како би рекао Ален Кирби, свет се у интелектуалном смислу сузио, а не проширио. Тамо где је Лиотар видео сутон великих прича, сада наступа идеологија глобализоване тржишне економије као једини и свемоћни регулатор свеукупне дру-

штвене активности – монополистичког, свеобухватног, свеобјашњивог, свеструктуришућег...

* * *

Писати љубавну поезију је релативно спорно. Мада је популарна култура опчињена љубављу и њеним општим вредностима, њеним манипулативно-тржишним аспектима, љубав у жанру књижевности је проблем са мноштвом питања. Њу због природе књижевности, њене скривене дијалектичности, њене интенције ка иновативности, њеног одбацивања клишеа и општих места доживљавамо као подручје исцрпљености и контрадикторности. Љубавна поезија се доживљава као напуштени континент и ступити на његово тло поново значило би ступити на пусту земљу без вегетације. Љубав се у актуалном времену изговара језиком сагласним конвенцијама и истовремено опкорачењима времена. То је је културна контрадикција. У исти мах у популарној култури и уметности имамо уопште два концепте љубави. С једне стране обнову романтичних концепата, а с друге стварање непрозирне рефлексивности која не подносе понављања. Понављање као такво мора бити одбачено или преобликовано, тумачено у појмовима ироније, реконтекстуализације, културне евокације, релативизације, гротескизације или сл.

Љубав је велики мит и емоционална и културна реалност. Она је, истовремено, и поље које запосе-

дају и економија и политика и филозофија у настојању да овладају њеним ресурсима, да освоје њене територије и да проникну њен језик. Упркос свему љубав је увек могућа и она се обнавља и преображава, њена емоционална, политичка и културна морфологија је изложена сталним променама.

Посматрамо ли љубав у историјским и културним модусима, можемо уочити да је у њено тело уграђена културна и идеолошка грађа која је одређена темпорално. Њу одликује историчност и склоп вредности и перцепција датог времена. То се очитује непосредно у односима према доминантним моментима љубавних територија: телу, језику, типу емоција, положају субјекта, реторици и општим местима итд.

Граматику осветљава љубав у различитим релацијама, она се не може засновати само као чисти однос ја и ти, она се мора утврдити у јединственој морфологији друштвености и сведочења о модусима љубави. Њен одраз се види у одсјају другог, у трансценденцији љубавног уговора који се позива на свет изван унутарњих екстаза. Ако Буберову метафизику трећег, оличену у условима које ствара ОН, као бог, као божанско, са својим онтолошким хоризонтом, спустимо на тло друштвености онда добијам дијалектичност и променљивост разлога који у својој историчности упркос свему дају тло љубави, љубави као историји метаморфоза.

* * *

Личност која разуме уметност, која уме да разговара је неопходна за књижевност. Идеалног читаоца нема, он је пре свега, са становишта писца, слика сусрета различитих визија и разумевања уметности. Морате бити осетљиви и вешти да такву позицију остварите. Могао бих рећи да имам привилегију да разговарам поводом својих нових текстова са изузетним и пријатељским саговорницима. Мој најпажљивији читалац је моја супруга Јованка Николић, такође писац, која ми већ четири деценије неизмерно помаже.

* * *

Музика је екстатична, дионизијска. Волим рефлексiju у музици, тежину, тамност. Понекад ме музика иритира, раздире, јер је као таква захтевна, сувише тражи од нас. За музику би требало бити припремљен, отворен. Недавно сам слушао Скрјабина, Арва Порта и једног наизглед лаког и ироничног композитора Рене Обрија.

Наравно, постоје и друге врсте музике која евоцирају битне друштвене догађаје или слике културе за које сам везан, које сведоче о мојим дечачким и младићким емоцијама и које одјекује у мојој души као истргнута реч или реченица минулог живота, живота заједнице којој припадам.

* * *

Људи који читају туђе говоре, цитирују туђе мисли, присвајају туђа дела. Не можете их скоро разликовати од оних који су ствараоци тих чинова. Али онај који има изоштрен поглед види да је пљачкаш бесраман, да се узноси док прождире плен, а онај који је стварао своје дело у грозницама, у трзајима сенки које га потресају, надахнут је само стидом док га раздира сумња о праву да уопште говори.

* * *

У људском животу постоје многе регије где не очекујемо рационалне или било какве одговоре. Те регије су нам дате као омотачи егзистенције. Игра, препуштеност досади, безраложни страхови, страсти за тривијалним задовољствима, понављање нејасних и конструисаних радњи... Да ли поезије улази у тај поредак. Да ли је она у овом времену догађај који се не може у основи разумети а ипак је нужно присутан и непорецив. Да ли је наше пребивање у свету свезано с поезијом као са нечим непревазилазним и суштински незамисливим да људско биће, да људска култура може одбацити поезију као сувишну. Ако занемаримо њену појавну форму очигледног присуства, где је утврђена као облик, као посебан модус културе, говора, она се може наћи и у многи

другим облицима и видовима људског језика као нешто што чини тај људски свет живим, непрелазним и моћним као сама тајна живота. Та поезија је тло живота, његова потврда и његова вечна суштина. Поезија као култура, као посебност је начин те универзалне присутности да се пробудимо као људска бића, да се суочимо са нашим правом, нашом културом која нам нуди разумевање и мистерију као неодојиве.

Поезија је још подручје метафизике где се човек сапиње смрћу пре смрти. Она је огледало ћутње, налицје жудње за несрећом, фасцинација злом, црна рупа. Она је сама болест. Простор где се рашчлањује, имагинира моћ и истовремено потврђује. То двојство је увек присутно. Или ћеш бити побуњеник или дворјанин.

У афирмацији се не питаш, него једва разазнајеш. Потврђујеш датост. Учврђујеш зидине у којима осећаш сигурност. Језик је услужан. Расплинут као сенка.

Порицати. Не значи рушити. Дозивати разговор као проницљив поглед, као залажење у чворове сенки. Поезија је и посвећење и обесвећење. У стегама људског знања, као незнања. Све ће у тренутку постати руина, споменик, фикција.

Ослободити се тумарања кроз непрозирне зидове. Отићи као пас у честар, преболети, зацелити, исцелити, затворити пукотину. Поезија је моје искуство, празнина из које се подижем у живот или у небо.

Одбијајући је, одбацујем болест, оно недостојно.
Илузију спасења.

* * *

Ујутро, после ишчекивања које је потрајало скоро читаву недељу, осмога јануара, 2017, јављено ми је да је умрла моја драга супруга Јованка Николић. Очекивао сам да се врати у заједнички дом, да обоје одахнемо. Да се на трен спасимо од агоније живота. Шта ми је пролетело кроз свест када сам чуо ледени и немилосрдни глас. Службеница се трудила да буде уљудна, саосећајна. Знао сам да то није упућено мени, мени који сам безнадно потонуо. Нисам ништа рекао.

* * *

Однели су је у болници возилом хитне помоћи после мог вишедневног позивања службе и молби да је пребаце у болницу. У међувремену сам позвао лекара који ју је прегледао, његове прогнозе су биле суморне због тога што је уочио да има тешку опструкцију плућа и да је неизвесно да ли и уз озбиљну интервенцију и негу може уопште бити залечена.

У болници сам у неколико дана био само једном, била је проглашена епидемија, нисам успевао да раз-

говарам са мојом драгом Јованком, нисам се опростио – спавала је.

На сахрани у мом месту рођења нисам говорио. Свака реч би ме безнадно оптуживала, чинила од мене бесловесно биће које не разуме.

* * *

Као да сам са смрћу моје сапутнице изгубио сваку милост. Био сам суочен са несхватљивом провалом непријатељства од стране друштвеног тела, пријатеља. Уместо праштања и саосећања, сачекао ме је бес.

Да ли су инстинктивно, попут животињских ловаца, осетили да сам незаштићен, да ми не могу обезбедити сигурност, био сам социјални патрљак на који су кидисали – биће које је на крају живота, без друштвене улоге, без моћи – које треба одбацити.

* * *

Моћ је карикатурална кад се устрмљује на очајника, на биће које нема шта да изгуби. Презирао сам хрпу маловарошких гонитеља који су у помама да са нечим коначно заврше чинили од мене жртву, неког ко није достојан самилости и неког коме нису веровали да је његова посвећеност истинска.

Партије постају тривијалне и недостојне када се обрачунавају са појединцима, са посебном врстом

људи који не прихватају велике друштвене циљеве, него мале људске приче које бране без узмицања. И велики политичке фигуре тада постају бесловесне, морају се стидети несразмерних средстава која су укључили у процес. Шта сам ја у односу на патос закона на који се позива начелник, закона који се оти-ма за вечност пред бићем које ту вечност презире.

* * *

Одем на гробље у банатску пустош где међу бившим људима мог детињства и младићства почива моја драга. Смрт је опустошила мој прошли живот, и повукла у ништавило биће с којим сам градио људску близину, причу у којој су се два сићушна живота удомила. Враћајући се однекуд у било које доба, знао сам да ме чека рањивост, трептај ваздуха, дисање у којем сам се грејао чекујући празнину која се ближила.

* * *

Пријатиљ. Празна реч без садржаја. Немогућа пред захтевима живота који разроко расипа и поставља циљеве за оне које још спајају неповезане речи и реченице. Друштвене уцене су посејане свуда. Друштво је острво на коме се опажа сваки гест, где је вредност сваког покрета мерљива. Мистерија се одбацује, она постоји само у игри као форми си-

мулације. У мерљивом свету пријатељство је вишак, јер је немогуће без моралног и афективног капитала. Ту нема издаје. Издаја је роматични мит.

* * *

Демократија је обећање. Релност је учешће у моћи, у моћи која се дистрибуира ка и од јаким субјеката. Појам демократије је празан. Шта се дели. Материјално богатство, знање, памћење, афективна моћ, право на владање, право на присвајање историје, културе... Свуда влада асиметрија. Не деле се ни прилике, ни реалност поменутих ентитета. Свет политичке моћи у једном тренутку се може ставити у питање. Да ли о томе одлучује демос или је он управљан, његово мишљење је створено као мњење у општој симулацији наводних права. Политичке елите су изван контроле. Читава машинерија лукавства је упрегнута да суспендује права демоса. Демократија као одгађање, као схоластичко тумачење чојевог права на природу, на технологију, на знање, на служењу законима који су наводно знање у функцији људских моћи. Тако смо удаљени од света, од истине, као што је демократија удаљена од сопственог појма.

* * *

Критика је коментар, једна врста умности која у размерама књижевних конвенција настоји да опише

и смести њижевно дело у књижевни и културни контекст, да опише његову идеологију и морфологију и да га са одговарајућим ризицима вреднује, без могућности да исцрпи и понови дело сопственим језиком. Изван овога имамо критику која учествује у играма моћи, која своја ограничења пориче, незнање и немоћ скрива, да би нам се приказала као знање, без интелектуалних фигура скромности и релативизација.

У провизорију времена у коме се мешају стари митови, нове утопије, вапаји реалиста, скепса, цинизам и нови хедонизам, у пољу тзв. критике појављује се нова социјална и ментална творевина која се од чистунства *постмодернистичке задржоси* преображава у чиновнике успеха, безобзирног такмичарства, аналног згрташтва које спаја неспојиво заступајући истовремено ниске жанрове, домаће куваре, високу књижевност, ситну политику безбедности и водиче по глобализованом свету.

* * *

Радим у различитим жиријима. Од песничких до универзалних у којима је предмет процењивање већи број жанрова. То доноси већи број недоумица: како довести у исту раван различите врсте, како одлучити да се да предност прози над поезијом или есеју над обе врсте или нпр. књижевној науци над свим врстама. Предмет дискусије су и мушко жен-

ски односи, регије које представљају српски писци, па и генерације. Српска књижевност је сложена и наградe су у великој мери предмет посебне пажње и писаца и медија.

Мој однос према послу који сам радио је ограничен мојом културом. Имам одређене наклоности, мада се може десити да међу књигама нема аутора који одговора мом разумевању књижевности. Читалачко искуство у жиријима ме неспорно мења, морам бити отворен, радознао и спреман да уложим напор да разумем тип књижевности који је у први мах у конфликту са мојом перцепцијом књижевности. Ниједну нову варијацију књижевност не бих смео да одбацам, да је беспоговорно одбијем. Исто тако, не бих смео ни наоко ковенционално интерпретирану књижевност да олако одбацам. Дobar писац је способан да превари, да изненади.

Али поред ових овлаш назначених питања односа према савременој књижевности, постоји и свет аутора. Један део, истина мањи, у стању је да својим снажним афективним реакцијама доведе сваког члана жирија у непријатну ситуацију. Такви аутори непосредно се обраћају члановима жирија и нуде различита решења неприхватљива са становишта моралног деловања једног књижевног института. Од предлога да се новчани део награде подели са чланови жирија, обећања да ће члановима жирија бити узвраћено у сличној прилици, обећења да ће поједини чланови имати политичке користи, до претњи

политичком одмаздом или физичком агресијом. У неколико прилика ова дејства су уредила плодом, тако што су неки чланови жирија подлегли политичком притиску или обећању политичке користи.

Насиље у српској култури је прикривено али делатно. Везано је за појединце који репрезентује одређене политичке интересе или групе, за страст која види награду као пут као успеху, као тло на коме се гради утицај, моћ или друштвена видљивост.

Често су представници одређене политичке или књижевне формације претежни чланови жирија, тада никаква аргументација не може помоћи у реалном процењивању књижевних вредности, одлука се доноси изван такве логике.

* * *

Како се прави путер у Скитији. Тако што су га бућкали робови којима су Скити одузимали вид. Вид је припадао господарима, као и језик. Робовима су могли и да одсецију језик, тиме се не би погоршао квалитет путера. Сав видљивио свет ишчежава ослепљивањем. Казна која је била позната у најстаријим временима, а у нашим приликама у средњем веку. Владари, војници и лопови су били ослепљивани. Вид је битан аспект поменутих субјеката. Владати може само онај који поседује моћ прегледности друштвених група, појединаца, закона. Ако изгуби ту моћ он нестаје и као читалац и као тумач. Војник без вида у потпуности губи своја својства, као и лопов.

Узети постаје немогуће, били то живот или ствар. Ослепљивање којим се напада моћ препознавања ствари, које посредством онемогућавања способности расуђивања десоцијализује појединца или групу најмоћније је средство у владању и афирмацији моћи над другим. Модерни живот је премрежен различитим средствима ослепљивања у сврху владања, подвлашћивања. Кад предате својства бића које мисли другом или ако вам та својства ограниче или одузму, ви сте заправо ослепљени.

* * *

Репрезентативна демократија има двосмислене захтеве који често своју природу претварају у сопствену супротност. То да би ваш представник требало да јавно излаже своје ставове и учинке своје политике захтев је који се може разумети као напор да се делује нескривено и отворено. Ако пажљивије посматрамо поменути стварност доћи ћемо да уверења да сваки гест политичари настоје да капитализирају у циљу оснаживања своје позиције у манипулисању јавношћу. Стварност се подвостручава или фикционализује, имамо раелност која се бесомучно вербализује у разноврсним формама тумачења и етичког капитализирања у јавним медијима, где се одговор оних којим је тумачење упућено уопште не очекује. Осим вербалног херметизуирања реалног из домена политике, имамо и фикционалне догађаје

који су произведени надахнутом интерпретацијом репрезентативног политичара. Догађај не постоји, али постоји тумачење. Догађај је скривен, замрачен, изобличен, измишљен а да често нисте у могућности то да откријете. Политичка херменеутика постаје бескрајни перформанс где се самовеличају заслуге и где се прождиру ресурси јавног политичког или демократског времена само од једне врсте учесника у поменутом пројекту. Преостало време насељава свет спектакла, бескорисних информација и разних псеодоактера из света забаве. Превршивање које долази из једне регије, пориче смисао демократије – као догађаја у којем би морало да учествују два драмска субјекта. Каже се: ако познајеш само део, никад нећеш упознати целину.

* * *

Друштво је подељено, атомизовано. Сједињује га неколико услова. Новац, закони, језик, територија... Мада се о свему може разговарати. Колико говора има један језик, наречја, подјезика. Како поједине групе доживљавају територију, како је користе, како је препознају... Новац има и субјективну вредност; различиту вредност за сиромашне и богате, маргиналне групе, дилере наркотика, банкаре, политичаре. Афективна фантазија, положај у поретку група, културни кодови, митови о идентитетима, страст за равнотежом или побуном...

Улазим у велики градски кафе. Навраћао сам ту на подневну кафу, без свести о свету који га насељава. Случајно наилазим у касно вече; припрема се свирка, како се каже у жаргону. У лице ми се сручује бука. Режњеви светлости и таме се вртоглаво смењују. Непознати језик новоговора. На вратима ме сачекује скоро малолетна хостеса. Са знаковима културе којој припада. Осећам оштар језик заједнице која је ту успоставила своје законе. Нити по годинама, нити по облачењу, ни по конвенцијама не припадам том племену. Осећам како сам се преварио, како сам заспао над понором.

* * *

Дођош. У локалним оквирима то је најснажнији дисквалификатив за неког ко је однекуд дошао. Доспео као странац, као непожељан гост. Дођош је у очима домородаца често особа која долази из недовољно цивилизованих области и недовољно оспособљена да прихвати услове еменципованог живота. Због тих разлога он је, наводно, често спреман на све врсте лукавства како би се дочепао лагодног живота, без обзира на цену. Дођошима се приписује склоност ковања завера, групног деловања и рушења елементарних друштвених и културних образаца. Дођош је, наводно, често особа без скрупула, он руши и религијске и друштвене норме, подрива финансијску и економску етику, угрожава породичне и културне стандарде до представа да је дођош у својој ди-

вљачкој субверзивности нарочито препознатљив по нарушавању хигијенских стандарда.

Када самеримо ове неумесне исказе о дођошима са Декларацијом о људским правима уочићемо да је овде реч о ноторном језику дискриминације и језику нетрпељивости и мржње, који су у колизији са правима на слободно кретање унутар своје државе. Неспорно је да је реч о неразумевању елементарних форми модерне културе која се легитимише као динамично кретање становништва, које је слободно да мења место живљења, професију или културни мисле, где нова култура мења перцепцију начина становања и организације урбаних агломерација.

У традиционалној култури странац је био особа подложна подзорењу, сумњи, његова култура је била дифиренцијална и конфликтна, кретање, промена станишта и живот међу туђинцима били су неприпоручиви. Још је у античкој Грчкој амбасадор или посланик био незаштићен. У случају конфликта он је могао да буде жртвено јагње коме је наплаћивана кривица његове државе или града.

Ментални ставови који у држављанину или истородном становнику државе виде дођоша су испод ниво елементарне културне перцепције. Регионална и провинцијална самољубивост је у равни деветнаестовековног пасатизма, културне артериосклерозе, цивилизацијске деменције.

Велики градови су многилики, њихова језичка и културна разноликост је услов динамизма, култур-

ног и економског такмичарства, дијалошке разноврсности која поништава монистичку укоченост идентитета као немост гримасе која се гуши у свом слепилу.

Данас неретко чујемо дисквалификатив изречен од разних мудраца локалне провинцијалне сцене. Преко надобудности извесног поп тамбурша који дођошима препоручује да се врате тамо одакле су дошли, наводно, са својим коферима, до страница локалног листа где читамо и то како су ови допринели атеизацији живота у регији. Слични по својим консеквенцама су псеудонаучни стереотипи о равници као извору менталитета. Мноштво предрасуда и афективних спекулација стварају антицивилизацијску парадигму ововремене културне бласфемije.

* * *

Путовање у завичај. Ослобођено сентиментално романтичарских афеката оно је ипак пут у сећање. Међу сенке бившег живота, жагор постојања, грчеве који сапињу у напору да се понове догађаји у којима лежи млохава тело пролазности.

Дирљиво је како се Ниче обраћао мајци, молећи је да му пошаље кобасице из завичаја и потписујући се као твоје одрасло филозофско дете.

Завичај је парадокс који постоји у психизму одраслог човека као детиња жудња за повратком у доба заштићености. И док хитам у завичај кроз про-

зрачно банатско преподне, кроз прамичке плавети
која се слива на остарело растиње по пољима, знам
да не могу вратити ни тренутак који ме заштитнич-
ки обавијао и бранио од времените људске историје
и њених удеса.

* * *

На прашњавај улици међу повицима

за Цацу*

речи које сам памтио беху попут потмулих песама
брешће, олуш, теремије, гајеви и сребрнасте баре.**
тамо сам био као неко ко је изгубљен и ко се рађа
као летач који посрће и постаје лепет који се
успиње изнад стогова који су расли како је
расла смрт
и опадали како се рађао жагор који је сапињао
ништавило
и славио постојање и његове мутне преваре.
да ли сам био онај који
силази у влажну таму
у страхове који ће цртати моје лице.
била си у другим световима

* Јованка Николић (1952 – 2017), песник и приповедач.

** Потеси у близини Накова.

на прашњавој улици међу повицима
и очевима и мајкама који су затварали врата
и певали о обећањима.
у трену те сретох као да си се нагнула да ме
ословиш и предаш ми тугу која
ће нас свезати.
шта је то што је било и што не можемо одбацити
и што ће нас раздвајати
и спајати као што се спајају незнање и знање.
сада си отишла и шта памтим
шта ћу пригрлити
шта ће ме обузети и спасти.
да ли ћеш кренути стазама на којима ниси била
међу речи и имена где сам тетурao као летач
који се рађа
да ли ћу те наћи тамо где сам постао светиљка
која не светли.

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Јован Зивлак (1947, Наково), песник, есејист и критичар. Школовао се у Накову и Кикинди. У Новом Саду је дипломирао на Филозофском факултету на одсеку за Српски језик и књижевност.

Био је главни уредник културе у листу **Индекс** (1970–72); главни уредник уметничког и књижевног програма на новосадској **Трибини младих** (1973–1975), где је основао фестивал алтернативног позоришта (Мало позорје); главни и одговорни уредник часописа за културу и друштвена питања **Поља** (1976–1984).

Током четири деценија био је члан многих жирија за књижевност и издаваштво (Награда Душан Васиљев, Виталова награда, Награда Милан Богдановић, Награда Стеван Пешић, Награда Ђура Јакшић, Награда Васко Попа...), члан савета Међународног сајма књига у Београду, председник Управног одбора Удружења издавача и књижара Југославије и СЦГ, директор и главни уредник у издавачкој кући **Светлови** од 1985. до 2007. године. Сада води издавачку кућу **Агреса**. Такође, главни је уредник и покретач часописа **Злајна треда** од 2001. године, а од 2005. и оснивач и директор **Међународној новосадској књижевној фресивала**.

Био је председник Друштва књижевника Војводине од 2002. до 2010. године.

Учествовао је на многим међународним фестивалима и сусретима: Међународни Берлински фестивал; Poesiei Nachbaren у Еденкобену; Струшке вечери поезије; Гораново пролеће; Фестивал Poesis, Сату Маре (Румунија); Festivalului international de literatura de la Timisoara...

Издавачка кућа Светови, коју је водио, добитник је великог броја награда на Међународном сајму књига у Београду (три награде за најбоље уређиване библиотеке), као и на другим сајмовима у Нишу, Београду, Темишвару итд. за укупну издавачку делатност.

Његови текстови и поезија превођени су у великом броју иностраних часописа, листова и ревија на скоро све важније светске језике, од енглеског, италијанског, немачког, француског, шпанског до кинеског, јапанског, пољског, мађарског, румунског, шведског...

Заступљен је у битнијим антологијама српске поезије у земљи и иностранству.

Преводио је са енглеског и француског есеје и поезију Винфрида Георга Зебалда, Пола Вирилија, Жана Бодријара, Жака Рансијера, Хелен Даглас, Августа Клаинцалера, Јулије Кристеве, Чарлса Кенета Вилијамса, Стенлија Фиша, Боба Дилана и др. Био је копреводац *Речника ренесансе* Џона Р. Хејлија.

За књигу *Под облацима* Јован Зивлак је добио најугледније песничко признање у земљи, награду *Васко Попа* (2015).

Објављена дела:

Књиге песама:

Бродар (1969), *Вечерња школа* (1974), *Чесћар* (1977), *Троножац* (1979), *Чекрк* (1983), *Најев* (1989), *Зимски из-*

вештај (избор, 1989), *Чејрџуша* (1991), *Обрешње* (избор, 1993, 1994, 1995), *Осврво*, 2001, *Песме* (1979–2005), 2006, *О тајдама* (2010) и *Они су ушли у дом наш* (2012), *Под облацима*, 2014.

Књиге есеја:

Јегење књије (1996), *Аурине сенке* (1999), *Сећање и сенке* (2007), *Сабласни поезије* (2016).

Песничке књиге у преводу:

Trepied (француски, 1981), *Penge* (мађарски, 1984), *Триножник* (македонски, 1985), *Зол јосџин* (македонски, 1991), *Il cuore del mascalazone* (италијански, 1994), *Zly host* (словачки, 1997), *Penitenta* (румунски, 1998), *Poemes choisis* (француски, 1999), *Зол јосџин и груџи џесни* (македонски), 2007, *Зъл јосџи и груџи сџихове* (бугарски, 2008), *Gedichte, Mitlesbuch 79* (немачки, 2009), *Despre gaidide* (румунски, 2009), *Szczeliny czasu* (пољски, 2011), *Слизане* (бугарски, 2012), *Зимски извештај* (македонски), 2014, *Winterbericht* (немачки), 2013, *Le roi des oies* (француски, 2014), *Informe invernal* (шпански, Мексико, 2014), *Зимниј отчет* (руски), 2017, *Sub nori* (румунски), 2018.

Приредио књиге:

Јован Дучић: *Песме*, 1996; Данило Киш: *Ауџојоеџи-ке*, есеји, 1999; Душан Васиљев: *Песме*, 2000; Милорад Павић: *Панонске лејенге*, приче, 2000; Лаза Костић: *Међу јавом и мед сном*, џесме, 2001; *Најлејше џесме Драџана Јовановића Данилова*, 2002; Лаза Костић, *Песме*, 2009. године; *Анџолоџија Бранкове наџраде* (1954–2010), 2010, *Поезија и еџеџиџа Лазе Косџића* (зборник), 2010, *Ђура Јаџиџић* (зборник), 2012, *Бранко Раџичевић* (зборник), 2012: *Где су враџа* (антологија поезије Међународног новосадског књижевног фестивала – 10 година, 2015.

Књижевне награде:

Млада Струга 1974; Павле Марковић Адамов (поезија), 1992; **Круна Деспота Стефана Лазаревића** (поезија), 1993; **Станислав Винавер** (Једење књиге, есеј), 1995; **Душан Васиљев** (поезија), 1997; **Награда Златна значка КПЗ Србије** (књижевност и издаваштво), 1998; **Награда Друштва књижевника Војводине за књигу године** (Аурине сенке, есеј), 1999; **Награда Стеван Пешић** (целокупно дело), 2001; **Октобарска награда града Новог Сада** (књижевност), 2001; **Милица Стојадиновић Српкиња** (поезија), 2003; **Велика Базјашка повеља** (поезија), Темишвар, 2006; награда **Димитрије Митриновић** (поезија), 2010; награда **Петар Кочић**, 2014; награда **Арка**, 2014; награда **Васко Попа**, 2015; **Frontiera poesis**, Румунија, 2015; награда **Књижевно жезло**, 2016, Скопље; награда **Теодор Павловић**, 2016; награда **Венац Лазе Костића**, 2017; **Награда Академије Иво Андрић за живот-но дело**, 2017; **Награда Nichita Stancu, Ploesti**, 2017.

Јован Зивлак
ИЗ СКИТИЈЕ
Записи и белешке

прво издање

Главни уредник
Јован Зивлак

Рецензенти
Др Алџар Лошони,
Др Дамир Смиљанић

Ликовна опрема
Киншаса

Коректура
Јони

Припрема
Александар Карајовић

Штампа
Арт-принт, Нови Сад

Издавачко предузеће
адреса

Нови Сад
www.adresa.co.rs
j47zivlak@sbb.rs
(021) 454-048

2018.

